

ALBERT CAMUS

SRETNA SMRT

SREĆNA SMRT

PREVELA S FRANCUSKOG

MIRA VUKOVIĆ

Naslov originala:

Albert Camus

La Mort heureuse

© Éditions Gallimard, 1971

Prvi deo

PRIRODNA SMRT

I

Bilo je deset sati ujutro i Patris Merso je ravnomernim korakom išao ka Zagrejskoj vili. Bolničarka je tada otišla na pijacu i u vili nije bilo nikoga. Bio je april, i lepo prolećno jutro bilo je blistavo i hladno, čisto i ledeno plavo, sa velikim suncem koje šija ali ne greje. U blizini vile, između borova koji su krasili brežuljke, čista svetlost tekla je duž stabala. Put je bio pust i blago se peo. Merso je nosio kofer u ruci, i u slavi tog jutarnjeg svetla, grabio je dok su mu koraci odsečno odzvanjali na putu, a ručka kofera ravnomerno škripala.

Nešto pre vile, put je izbijao na mali trg sa klupama i vrtovima. Rane crvene muškatele među sivim alojama, plavetnilo neba i beli zidovi ograde, sve je to bilo tako sveže i detinje da je Merso za trenutak zastao, pre nego što je nastavio putem koji se od trga spuštao ka Zagrejskoj vili. Pred ulazom je stao i navukao rukavice. Otvorio je vrata koja je bogalj ostavljao ne zaključana i mahinalno ih zatvorio. Krenuo je hodnikom i, stigavši do trećih vrata s leve strane, pokucao i ušao. Zagrej je odista bio tu, u fotelji, s čebetom prebačenim preko svojih patrljaka, kraj kamina, upravo na mestu na kojem je Merso sedeo pre dva dana. Čitao je, i knjiga je ležala na čebet, dok je svojim okruglim očima, u kojima nije bilo nikakvog iznenađenja, zurio u Merso, koji je sad stajao pored zatvorenih vrata. Zaveses na prozorima bile su razmaknute, i na podu, po nameštaju, na ivicama predmeta, ležale su lokve sunca. Iza prozora, jutro se smejalalo nad zlatnom i hladnom zemljom. Velika ledena radost, oštri krici ptica nesigurno glasa, bujica nemilosrdne svetlosti, davali su jutru lice nevinosti i istine. Merso je zastao, osećajući u grlu i ušima nalet zagušljive toplote u prostoriji. Iako se vreme promenilo, Zagrej je zapalio veliku vatru. I Merso je osećao kako mu krv nadire u slepoočnice i bije u vrhovima ušiju. Onaj drugi je i dalje ćutao i pratio ga očima. Patris je otišao do kredenca s druge strane kamina i ne gledajući bogalja, položio kofer na sto. Stigavši tu, osetio je blago podrhtavanje u člancima. Zastao je, stavio cigaretu u usta i upalio je nespretno zbog rukavica koje je imao na rukama. Iza njega je nešto lupnulo. S cigaretom u ustima on se okrete. Zagrej ga je i dalje posmatrao, ali je sad knjiga bila sklopljena. Dok mu je vatra do bola grejala kolena, Merso je pročitao izokrenut naslov: *Dvorski čovek*, Baltazara Grasijana. Sagnuo se bez oklevanja nad kredencem i otvorio ga. Presijavajući se svim svojim oblinama kao negovana mačka, crn na belom, revolver je i dalje ležao na Zagrejskom pismu. Merso uze pismo levom, a revolver desnom rukom. Posle kraćeg oklevanja, on prebaci oružje pod levu mišku i otvori pismo. U njemu je bio samo jedan list hartije velikog formata i na njemu tek nekoliko redova ispisanih krupnim, ćoškastim Zagrejskim rukopisom:

„Uklanjam samo jednu polovinu čoveka. Nek mi to ne bude zamereno, a u mom malom kredencu naći će se više nego dovoljno da se namire oni koji su mi do sada služili. Što se viška tiče, želim da on bude utrošen na poboljšanje uslova života osuđenika na smrt. Ali, svestan sam da tražim mnogo.“

Bezizražajnog lica, Merso presavi pismo i u tom trenutku dim cigarete mu zaštipa oči dok je malo pepela padalo na kovertu. On protrese hartiju, stavi je na vidno mesto na stolu i okrenu se ka Zagreju. Ovaj je sada gledao kovertu, a njegove kratke mišićave ruke još su ležale oko knjige. Merso se sagnu, okrete ključ sefa, uze novčanice od kojih se kroz omot od novinske hartije

videla samo ivica. S oružjem pod miškom ravnomerno ih poslaga u svoj kofer služeći se samo jednom rukom. Bilo je tu manje od dvadesetak svežnjeva od po sto novčanica i Merso shvati da je uzeo prevelik kofer. U sefu je ostavio jedan svežanj od sto novčanica. Pošto je zatvorio kofer, bacio dopola popušenu cigaretu u vatru, on uze revolver u desnu ruku i priđe bogalju.

Zagrej je sada gledao prozor. Čuo se automobil koji je prolazio pored vrata sa lakim šumom žvakanja. Ne pomerivši se, Zagrej kao da je upijao neljudsku lepotu tog aprilskog jutra. Nije skrenuo pogled ni kad je osetio cev revolvera na slepoočnici. Ali je Patris, koji ga je posmatrao, video kako mu se pogled muti od suza. On je bio taj koji je zatvorio oči. Koraknuo je unazad i okinuo. Za trenutak se oslonivši na zid, i dalje sklopljenih očiju, osetio je kako mu krv još bije u ušima. Otvorio je oči. Glava je bila odbačena na levo rame, dok se telo jedva iskrivilo. Zagrej se više nije video, bila je tu samo ogromna rana sa svojim reljefom mozga, kosti i krvi. Merso počeo da drhti. Pređe na drugu stranu naslonjače, uhvati naslepo desnu šaku, njom uze revolver, podiže je do slepoočnice i pusti je da padne. Revolver pade na naslon fotelje, a odatle na Zagrejova kolena. U tom kretanju, Merso ugleda bogaljova usta i bradu. Imao je isti ozbiljni i setni izraz kao kad je gledao prozor. U tom trenutku, začu se oštro trubljenje pred vratima. Nestvarni poziv se oglasi još jednom. I dalje nagnut nad foteljom, Merso se nije pomerio. Kotrljanje kola najavi odlazak mesara. Merso uze svoj kofer, otvori vrata čija se brava presijavala na suncu i izađe dok mu je u glavi sve udaralo a jezik bio suv. Prođe kroz ulazna vrata i krenu velikim koracima. Nije bilo nikoga, osim grupe dece najednom kraju malog trga. Udaljavao se. Kad je stigao na trg, odjednom je postao svestan hladnoće i zadrhtao ispod lake jakne. Kinuo je dva puta i dolina se ispunila jasnim podsmešljivim odjecima koje je nebeski kristal odnosio sve više i više. Malo teturav, zaslade ipak i snažno udahnu. Sa plavog neba silazili su milioni malih belih osmeha. Igrali su se na lišću još punom kiše, na vlažnom krečnjaku staza, leteli u pravcu kuća sa crepovima boje sveže krvi i penjali se brzim udarima krila ka jezerima vazduha i sunca odakle su se maločas prelivali. Odozgo se čulo prijatno brujanje majušnog aviona koji je jezdio visinom. U loj raskoši vazduha i nebeskoj plodnosti, činilo se da je jedini zadatak ljudi da žive i budu srećni. U Mersou je sve ćulilo. On kinu treći put i oseti nešto kao drhtaj groznice. Dade se tada u beg, ne gledajući oko sebe, u škripi kofera i šumu svojih koraka. Kad je stigao kući, odložio je kofer u ćošak, legao i spavao sve do sredine popodneva.

II

Leto je punilo luku vikom i suncem. Bilo je pola dvanaest. Dan se otvarao po sredini i teškom vrelinom pritiskao kebove. Pred hangarima Trgovinske komore Alžira, džakovi brašna su tovareni u „skiafine“ crnih trupova i crvenih dimnjaka. Njihov miris fine prašine mešao se sa teškim mirisom katrana koji je isparavao na vrelom suncu. Ispred omanje daščare koja je mirisala na lak i anizet, muškarci su pili dok su arapski akrobati u crvenim trikoima okretali i obrtali svoja tela pred morem na kojem se mreškala svetlost. Ne gledajući ih, dokeri su nosili džakove preko dve gipke daske koje su se pele od keja do palube teretnjaka. Kad bi stigli gore, odjednom bi se ocrkali na nebu i na zalivu, među čekrcima i katarkama, i za trenutak stali zasenjeni naspram neba, blistavih očiju i lica prekrivena beličastim testom znoja i praha, a onda kao slepci uronili u trup broda koji je mirisao na toplu krv. U vrelom vazduhu, sirena se oglasi neprekinutim urlikom.

Na dasci, ljudi naglo zastaše u neredu. Jedan od njihovih pao je između greda koje su bile dovoljno primaknute da ga zadrže. Ali mu je ruka bila priklještena iza njega pod ogromnim teretom džaka, i on je vrištao od bola. U tom trenutku Patris Merso izađe iz svoje kancelarije.

Na vratima mu leto preseče dah. On udahnu punim ustima isparenja katrana koja su mu grebla grlo i stade pred dokeri ma. Oni su izvukli ranjenika, koji je sad ležao na daskama i u prašini, usana belih od bola, dok mu je ruka visila, slomljena iznad lakta. Jedna naprsila kost bila je probila meso, i krv je tekla iz ružne rane. Slivajući se niz ruku, kapi krvi su, jedna po jedna, padale na vrelo kamenje s kojeg se uz lako šištanje dizala para. Merso je ukočeno posmatrao tu krv kad ga neko uhvati za ruku. Bio je to Emanuel, kurir. Pokazivao je kamion koji je jurio ka njima u tutnjavi lanaca i prasaka. „Hoćemo li?“ Patris potrča. Kamion ih preteče. Oni odmah jurnuše za njim, kroz buku i prašinu, dahtavi i obnevideli, jedva dovoljno svesni da oseće kako ih nosi besomučni zalet jurnjave, u ludom ritmu čekrka i mašina, dok su katarke plesale na horizontu i njihale se krastave oplata brodova duž kojih su trčali. Merso se prvi uhvati, siguran u svoju snagu i gipkost, i skoči u letu. Pomože Emanuelu da sedne tako da mu noge vise, i u prašini belo kao kreda, u bleštavoj zapari koja se spuštala sa neba, na suncu, u ogromnom i fantastičnom dekoru luke prepune katarki i crnih dizalica, kamion se udalji punom brzinom, tresući na neravnoj lučkoj kaldrmi Emanuela i Mersoa, koji su se smejali kao ludi, dok im se sva krv komešala.

Kad su stigli u Belkur, Merso siđe s Emanuelom, koji je pevao. Pevao je glasno i pogrešno. „Shvataš“, govorio je Mersou, „to je nešto što mi nadode u grudima. Kad sam zadovoljan. Kad se kupam.“ Bilo je to tačno. Emanuel je pevao plivajući, a njegov glas, promukao od teškog disanja, neosetnog na moru, davao je ritam pokretima njegovih kratkih mišićavih ruku. Krenuše Lionskom ulicom. U načinu na koji je polagao nogu na trotoar, okretom kukova izbegavao gomilu koja ga je povremeno okruživala, osećalo se neobično mlado i snažno telo, sposobno da svog vlasnika ponese do krajnjih granica fizičke radosti. Kad bi stajao, telo je oslanjao na jedan kuk, sa jedva izveštačenom gipkošću čoveka koji je u sportu ovladao telesnim stilom. Oči su mu sijale ispod malo jačih lukova obrva i dok je razgovarao sa Emanuelom, mahinalno je, grčevići izvijene i pokretljive usne, vukao kragu da bi oslobodio vrat. Ušli su u svoj restoran. Smestili su se i počeli da jedu ćutke. U senci je bilo sveže. Bilo je muva, zveckanja tanjima i razgovora. Gazda Selest im priđe. Krupan i brkat, češao se po stomaku preko kecelje koju bi zatim pustio da padne. „Kako je?“, zapita Emanuel. „Kao stari.“ I krenu razgovor. Selest i Emanuel su se jedan drugom obraćali sa „Hej, kolega“, i tapšali se po ramenima. „Vidi, stari su ti malo šašavi“, govorio je Selest. „Kažu da je pravi čovek pedesetogodišnjak. Kažu, jer sami imaju pedeset godina. Imao sam drugara koji je bio srećan jedino sa sinom. Izlazili su zajedno. Provodili se. Odlazili u kazino i drugar je govorio: ‘Zašto bih izlazio sa svim tim starkeljama? Nema dana da mi ne kažu da su se klistirali, da ih boli jetra. Bolje mi je sa sinom. Kad pokupi neku droljicu, ja se pravim da ništa ne vidim, uđem u tramvaj. Do viđenja i hvala. Baš mi je lepo.’“ Emanuel se smeja. „Naravno“, reče Selest, „nije on baš bio neki autoritet, ali mi je bio drag.“ I obraćajući se Mersou: „A i više volim to nego jednog drugog pajlosa. Kad mu je dobro krenulo, obraćao mi se dignuta nosa i malim znakovima. Sad je manje gord, sve je izgubio.“

„Tako mu i treba“, reče Merso.

„O, čovek ne sme biti gad u životu. Lepo se on provodio i bio je u pravu. Dvesta hiljada franaka je taj imao... Ah, da ih ja imam!“

„Šta bi uradio?“, zapita Emanuel.

„Kupio bih kolibicu, stavio malo lepka na pupak i zastavicu. I čekao da vidim odakle vetar duva.“

Merso je mirno jeo. Sve dok Emanuel nije počeo da priča gazdi svoju čuvenu bitku na

Marni.

„Nas, zuave, rasporede kao strelce...“

„Gnjaviš“, reče mirno Merso.

„Komandant tad kaže: U napad! A mi ti silazimo, bila je tu kao neka jaruga sa drvećem. Rek'o nam je da napadnemo, ali pred nama nije bilo nikog. Idemo ti mi tako, idemo napred. Kad odjednom mitraljezi udare po nama. Svi padamo jedni preko drugih. Bilo je toliko ranjenika i mrtvih, u jarugi je bilo toliko krvi da smo mogli da se vozimo čamcem. Neki su vikali: Mama! Užas božji.“

Merso ustade i zaveza svoju salvetu u čvor. Gazda ode da upiše njegov ručak kredom s druge strane kuhinjskih vrata. To je bila njegova računovodstvena knjiga. Kad je bilo primedbi, on je izvlačio vrata iz šarki i donosio račune na leđima. Rene, gazdin sin, jeo je u čošku jaje na oko: „Siromah“, reče Emanuel, „umire od pluća.“ To je bila istina. Rene je uglavnom bio ćutljiv i ozbiljan. Nije bio previše mršav, ali mu se pogled caklio. U tom trenutku, jedna mušterija mu je objašnjavala da se tuberkuloza, „leci s vremenom i uz predostrožnost“. Rene je odobravao i odgovarao ozbiljno između dva zalogaja. Merso se nalakti na šank, pored njega, da bi popio kafu. Čovek je nastavljao: „Jesi li znao Žana Pereza? Onog iz Kompanije za gas. Umro je. Jedno plućno krilo mu je bilo bolesno. Ali sam je hteo da izađe iz bolnice i vrati se kući. A tu je bila njegova žena. A njegova žena je kobila. On je od bolesti poslao takav. Kapiraš, stalno je bio na ženi. Nije ona tražila. Ali on je bio napast. Dva, tri puta dnevno, to li na kraju ubije bolesnog čoveka.“ S parcelom hleba između zuba, Rene je prestao da jede i zurio je u čoveka. „Da“, reče ovaj na kraju, „bolest brzo dođe, ali joj treba vremena da ode.“ Merso ispisa svoje ime na aparatu za kafu koji je bio prekriven parom. Žmirnu. Između tog ćutljivog luberana i Emanuela punog pesama, život mu se klatio svakog dana u mirisu kale i katrana, odvojen od njega samog i onog što ga je zanimalo, stran njegovom srcu i njegovoj istini. Ćutao je o stvarima koje bi ga u drugim okolnostima živo zanimalo jer ih je živeo, sve do trenutka kad bi se našao u svojoj sobi i koristio svu svoju snagu i sav oprez da ugasi vatru života koja je gorela u njemu.

„Kaži, Merso, ti koji si obrazovan“, reče gazda.

„Oladi“, reče Patris, „ništa od toga“.

„Ama, od jutros si nakrivo nasaden.“

Merso se osmehnu, izađe iz restorana, pređe ulicu i pope se u svoju sobu. Ona se nalazila iznad jedne mesare s konjskim mesom. Kad se naginjao nad svoj balkon, zapahnuo bi ga miris krvi a mogao je i da pročita natpis: „Najplemenitijoj ljudskoj tekovini.“ Legao je na krevet, popušio cigaretu i zaspao.

Stanovao je u sobi u kojoj je živela njegova majka. Dugo su živeli u tom malom trosobnom stanu. Kad je ostao sam, Merso je iznajmio dve sobe jednom prijatelju bačvaru, koji je živeo sa sestrom, a sam zadržao najbolju sobu. Majka mu je umrla u pedeset i šestoj godini. Bila je lepa i verovala je da može da bude zavodnica, da dobro živi i da se ističe. Negde u četrdesetim, strašna bolest se sručila na nju. Lišena haljina i šminke, osuđena na bolničke košulje, lica izobličene groznim otocima, jedva pokretna jer su joj noge oticale i bile slabe, poluslepa na kraju, tapkala je izgubljeno u bezbojnom stanu koji je prestala da održava. Udarac je bio iznenađan i kratak. Imala je dijabetes koji je zapustila, čak i pogoršala svojim nemarnim životom. On je bio prinuđen da napusti studije i da se zaposli. Do majčine smrti je još čitao i razmišljao. Bolesnica je podnosila takav život punih deset godina. Mučenje se toliko odužilo da se njena

okolina navikla na njenu bolest i zaboravila da je teška bolesnica mogla i da umre. Jednoga dana je umrla. U kraju su sažaljevali Merso. Od sahrane se očekivalo mnogo. Govorilo se o dubokoj privrženosti sina majci. Molili su dalje rođake da ne plaču kako Patris ne bi osetio još veći bol. A on je obukao najbolje odelo koje je imao i, s šeširovom u ruci, nadgledao pripreme. Išao je za sprovodom, prisustvovao verskoj službi, bacio grumen zemlje, rukovao se. Samo jednom se iznenadio i izrazio nezadovoljstvo što je bilo toliko malo kola za pozvane. I to je bilo sve. Sutradan se na jednom od prozora stana pojavio natpis: „Izdaje se“. Sada je živeo u majčinoj sobi. Ranije mu, uz majku, siromaštvo nije bilo neprijatno. Kad bi uveče u tišini jeli oko petrolejke, bilo je neke potajne sreće u toj jednostavnosti i izdvojenosti.

Okolo njih, četvrt je bila tiha. Merso je gledao umorna majčina usta i osmehivao se. I ona se osmehivala. I opet bi jeo. Lampa je malo dimila. Majka ju je podešavala istim iznurenim pokretom, pružajući samo desnu ruku, tela zabačena unazad. „Nisi više gladan“, rekla bi malo kasnije. „Nisam.“ Pušio bi ili bi čitao. U prvom slučaju, majka bi rekla: „Opet!“ U drugom: „Pridi bliže lampi, pokvarićeš vid.“ Sad je, međutim, siromaštvo u samoći bilo grozna beda. I kad bi Merso sa tugom mislio na pokojnicu, zapravo je sažaljevaio sebe. Mogao je on da nađe udobniji stan, ali je njemu bilo stalo do tog stana i tog mirisa siromaštva. Tu se bar vraćao čoveku koji je nekad bio, i u životu iz kojeg se trudio da nestane, to ružno i strpljivo suočavanje mu je omogućavalo da održava vezu sa sobom u časovima tuge i žaljenja. Na vratima sobe je ostavio parče sivog kartona, iskrzano na ivicama, na kojem je njegova majka napisala svoje ime plavom olovkom. Zadržao je stari limeni krevet, prekriven satinetom, dedin portret sa bradicom i svetlim ukočenim očima. Na kaminu, pastiri i pastirice okruživali su stari zaustavljeni sat i petrolejku koju gotovo nikad nije palio. Musavi dekor pomalo uleglih slamnatih stolica, požutelog lednjaka i toaletnog stočića kojem je nedostajao jedan čošak nije ni postojao za njega, jer je navika izlizala sve. Kretao se u nečem što je bila senka stana i što od njega nije zahtevalo nikakav napor. U nekoj drugoj sobi morao bi se navikavati na novo, i ponovo se boriti. A on je hteo da smanji površinu koju je nudio svetu i da spava dok se sve ne okonča. Soba je pogodovala toj nameri. Gledala je s jedne strane na ulicu, a s druge na terasu uvek prekrivenu rubljem i, s one strane terase, na male vrtove pomorandžinog drveća stešnjenog između visokih zidova. Katkada bi, u letnjim noćima, ostavljao sobu u mraku i otvarao jedino prozor ka terasi i tamnim vrtovima. Iz noći i ka noći, dizao se jak miris pomorandži i obavijao ga svojim lakim velovima. Tad bi se po vazduhu letnju noć, njegova soba i on kupali u tom finom i gustom mirisu i bilo je to kao da je, danima već mrtav, prvi put otvarao prozor ka životu.

Probudio se usta punih sna i sav u znoju. Bilo je kasno. Očešljao se, stuštio niz stepenice i uskočio u tramvaj. U dva i pet je bio u svojoj kancelariji. Radio je u velikoj prostoriji čija su četiri zida bila obložena nišama u kojima su se gomilali spisi. Soba nije bila ni prljava ni ružna, ali je u svakom času dana podsećala na kolumbarijum u kojem trule mrtvi sati. Merso je proveravao tovarne listove, prevodio spiskove robe sa engleskih brodova, i, od tri do četiri, primao klijente koji su hteli da pošalju pakete.

Sam je tražio taj posao koji mu u stvari nije odgovarao. Alije, u početku, tu našao vrata koja su vodila u život. Tu je bilo živih lica, stalnih posetilaca, prometa i strujanja, i tu je najzad osećao kako mu srce bije. Tako je bežao od lica tri daktilografkinje i od šefa kancelarije, gospodina Langloa. Jedna daktilografkinja je bila lepuškasta i odskora udata. Druga je živela sa majkom, a treća je bila energična i dostojanstvena starija gospođa kod koje je voleo kićen jezik i uzdržanost prema „njegovim nesrećama“, kako je govorio Langloa. Ovaj je sa njom imao žustre okršaje iz

kojih je stara gospođa Erbijon uvek izlazila kao pobednica. Prezerala je Langloa jer su mu se od znoja pantalone lepile za stražnjicu, a i sav bi se uzvrpoljio pred direktorom, a povremeno i kada bi na telefonu čuo ime nekog advokata ili tipa zvučnog imena. Nesrećnik se uzalud trudio da odobrovolji staru gospođu ili nađe put do njene naklonosti. Te večeri se gegao usred kancelarije. „Nije li tačno, gospođo Erbijon, da sam vam simpatičan?“ Merso je prevodio *vegetables, vegetables*, posmatrao iznad svoje glave sijalicu i njen abažur od zelenog nabranog kartona. Naspram njega se nalazio šareni kalendar koji je prikazivao praznik novo zemaljskih ribara. Vlažni sunđer, upijač, mastionica i lenjir bili su poređani na njegovom stolu. Prozori su gledali na ogromne hrpe drva iz Norveške, dopremljenog žutim i belim teretnjacima. Osluškiavao je. Iza zida, život je disao velikim potmulim i dubokim udarcima na moru i u luci. Tako daleko, a opet tako blizu njega... Zvonjava u 6 časova ga je oslobodila. Bila je subota.

Vratio se kući, legao i spavao sve do večere. Spremio je sebi jaja i pojeo ih iz tiganja (bez hleba jer je bio zaboravio da ga kupi), pa se ispružio i odmah opet utonuo u san, sve do jutra. Probudio se malo pre ručka, sredio se i sišao da jede. Kad se ponovo popeo, resio je dve ukrštenice, pažljivo isekao reklamu Krušen soli i zalepio je u svesku već punu nestašnih dedica koji su se klizali niz ograde od stepeništa. Kad je završio, oprao je ruke i izašao na balkon. Popodne je bilo lepo. Ali je pločnik bio vlažan, a ljudi retki i još užurbani. Svakog čoveka je pažljivo pratio pogledom i ostavljao ga tek pošto bi ovaj izašao iz njegovog vidokruga, a onda prelazio na drugog prolaznika. Bile su tu najpre porodice izašle u šetnju, dva mala dečaka u mornarskim odelima, s pantalonama do ispod kolena, sapeti u svojoj krutoj odeći, i devojčica s velikom ružičastom mašnom, u crnim lakovanim cipelicama. Iza njih je išla majka u haljini od smeđe svile, čudovišna spodoba ogrnuta boom, nešto otmeniji otac, sa štapom u ruci. Malo kasnije prošli su momci iz kraja, na lakirane kose i s crvenim kravatama, u tesno krojenim sakoima sa izvezenom maramicom u džepu i cipelama s četvrtastim vrhom. Išli su u neki od bioskopa u centru i žurili ka tramvaju glasno se smejući. Posle njih, ulica se postepeno praznila. Svuda su predstave već bile počele. Sada je kraj bio prepušten sitnim trgovcima i mačkama. Nebo, iako vedro, nije bleštalo iznad fikusa koji su ivičili ulicu. Preko puta Mersoa, prodavač duvana je izneo stolicu ispred svojih vrata i zajašio je oslanjajući se obema rukama na njen naslon. Maločas prepuni tramvaji bili su gotovo prazni. U kafanici „Kod Pjeroa“, konobar je čistio opiljke u praznoj sali. Merso obrnu svoju stolicu, postavi je kao i prodavač duvana i popuši dve cigarete zaredom. Vрати se zatim u sobu, odlomi parče čokolade i ode do prozora da ga pojede. Malo kasnije nebo se stuštilo i opet razvedrilo. Ali su oblaci u prolazu ostavili nad ulicom nešto kao najavu kiše i učinili je mračnijom. U pet sati, tramvaji stigoše s bukom, vraćajući sa stadiona na periferiji grozdove navijača, zakačene za ulazne stepenike i ograde. Sledeći tramvaji su vraćali igrače, prepoznatljive po svojim koferčićima. Urlali su i pevali iz sve snage da njihov klub nikad neće propasti. Nekolicina mahnu Mersou. Jedan viknu: „Sredili smo ih!“ Merso samo reče „da“, klimajući glavom. Tada je već bilo više automobila. Neki su bili okićeni cvećem na krilima i blatobranima. Dan se zatim još malo okrete. Iznad krovova nebo je počelo da se rumeni. Padalo je veće i ulice su ponovo oživele. Šetači su se vraćali. Umorna deca su plakala ili su ih vukli za ruku. U tom času, okolni bioskopi izbaciše na ulicu reku gledalaca. U odlučnim i upadljivim pokretima mladića koji su izlazili Merso je prepoznao nesvesni komentar avanturističkog filma koji su gledali. Oni koji su se vraćali iz gradskih bioskopa stigoše malo kasnije. Bili su ozbiljniji. Između smeha i grubih šala, u njihovim očima i držanju bilo je nekakve čežnje za sjajnim životima koje je bioskop otvorio pred njima. Ostali su na ulici i šetkali se gore

dole. Na trotoaru preko puta Mersoa na kraju su se obrazovale dve kolone. Devojke iz kraja, gologlave, držeći se za ruke, činile su jednu od njih. S druge strane ulice, mladići su im dobacivali šale na koje su one odgovarale smejući se i okrećući glavu. Ozbiljni ljudi su ulazili u kafane ili su na trotoaru obrazovali grupice koje je ljudska reka zaobilazila kao ostrvca. Ulica je sad bila osvetljena i električne svetiljke su činile bleđim prve zvezde koje su se dizale u noći. Ispod Mersoa su se pružali trotoari sa svojim ljudskim i svetlećim tovarom. Vlažni pločnik je svetlucao, dok su tramvaji u ravnomernim razmacima bacali svoja svetla na nečiju sjajnu kosu, vlažnu usnu, osmeh ili srebrnu narukvicu. Nešto kasnije, tramvaji su se prorodili, noć je već bila crna iznad drveća i svetiljki, četvrt se neosetno ispraznila i prva mačka opet pređe opustelu ulicu. Merso se seti večere. Vrat ga je pomalo boleo jer se dugo oslanjao na naslon svoje stolice. Siđe da kupi hleba i testenina, spremi sebi večeru i pojede je. I opet stade kod prozora. Ljudi su izlazili, vazduh je bio svežiji. Zadrhtao je, zatvorio prozor i vratio se do ogledala iznad kamina. Izuzev večeri kad bi mu došla Marta ili kad bi sa njom izlazio, i prepiske sa prijateljicama iz Tunisa, čitav njegov život bio je u požuteloj perspektivi koju mu je nudilo ogledalo, perspektivi sobe u kojoj je prljava lampa na spiritus stajala kraj komadića hleba.

„Još jedna pregrmljena nedelja“, reče Merso.

Kad se Merso uveče šetao ulicama, ponosan što su svetlosti i senke jednako blistale na Martinom licu, sve mu se činilo čudesno lako, čak i njegova snaga i njegova hrabrost. Bio joj je zahvalan što je tu lepotu, kojom ga je svakoga dana obasipala dovodeći ga do najfinijeg pijanstva, pokazivala i javno pored njega. Da je Marta bila osrednja, patio bi isto kao da je gleda srećnu u požudi muškaraca. Bio je zadovoljan što je večeras sa njom ušao u bioskop malo pre početka predstave, kad je sala već bila gotovo puna. Išla je ispred njega, pod zadivljenim pogledima, s tim rascvetalim i osmehnutim licem i tom upadljivom lepotom. A on je, sa šešikom u ruci, osećao neku natprirodnu lakoću, nekakvu unutrašnju svest o sopstvenoj otmenosti. On navuče dalek i ozbiljan izraz. Preterujući u ućivosti, skloni se da propusti razvodnicu i spusti Martino sedište pre nego što je ova sela. I to manje iz želje za pokazivanjem koliko iz zahvalnosti koja mu je nadimala srce i ispunjavala ga ljubavlju prema svim bićima. Razvodnici je dao prevelik bakšiš jer nije znao kako da plati za svoju radost, a i zato što je taj svakodnevni gest bio znak obožavanja upućen božanstvu čiji je blistavi osmeh kao ulje goreo u njegovom pogledu. U pauzi, dok se šetao foajeom prekrivenim ogledalima, zidovi su mu vraćali sliku njegove sreće, puneći salu elegantnim i treperavim slikama, sa njegovom visokom tamnom siluetom i osmehnutom Martom obučenom u svetle boje. Voleo je on, dakako, lice koje je tako gledao, sa ustima koja su podrhtavala oko cigarete i upadljivom groznicom svojih malo upalih očiju. Ali, naravno, muškarčeva lepota oličava unutrašnje i praktične istine. Na njegovom licu se čita ono što je on kadar da učini. Ali šta je to prema božanstvenoj nekorisnosti ženskog lica? Merso je to dobro znao dok je udovoljavao svojoj taštini i osmehivao se svojim tajnim demonima.

Vraćajući se u salu, on pomisli da nikada, kada je dolazio sam, nije izlazio za vreme pauze, jer je više voleo da puši i sluša ploče lake muzike koje bi tada puštali. Ali večeras se igra nastavljala. Sve prilike bile su dobre da se ona produži i obnovi. U trenutku kad se spremala da sedne, međutim, Marta uzvratu pozdrav jednom muškarcu koji je sedeo nekoliko redova iza njih. Mersou, koji i sam pozdravi čoveka, učini se da se ovaj blago osmehuje krajčkom usana. Seo je ne primetivši ruku koju mu je Marta stavila na rame da bi mu nešto rekla, a koju bi minut pre toga sa radošću prihvatio kao novi dokaz one moći koju mu je ona priznavala.

„Koje to?“ zapita, očekujući ono sasvim prirodno „ko?“, koje uostalom ubrzo i stiže.

„Znaš ti dobro. Taj čovek...“

„Ah“, reče Marta... i začula.

„Pa?“

„Baš hoćeš da znaš?“

„Ne“, reče Merso.

I malo se okrete. Muškarac je zurio u Martin potiljak, a na licu mu se ništa nije pomeralo. Bio je to dosta naočit čovek, lepih, jarkocrvenih usana, ali bezizražajnih i malo iskolačenih očiju. Merso oseti kako mu krv snažno navire u slepoočnice. Pred njegovim smraćenim pogledom, blistave boje idealnog dekora u kojem je živio već nekoliko časova odjednom su potamnele. Zar je uopšte morala da mu prizna? On je u to bio siguran, taj čovek je spavao sa Martom. I u njemu je kao panika raslo razmišljanje o onom što je taj čovek možda sebi govorio. Znao je on to dobro, on koji je i sam pomislio: „Samo se ti pravi važan...“ Na pomisao da je taj čovek, u ovom času, ponovo video precizne Martine pokrete i njen način da stavi ruku preko očiju u trenutku uživanja, na pomisao da je i taj čovek pokušavao da skloni tu ruku kako bi u očima žene video burno nadiranje mračnih bogova, Merso oseti kako se u njemu sve ruši, i kako mu se ispod sklopljenih kapaka, dok je bioskopsko zvonce najavljivalo nastavak filma, gomilaju suze besa. Zaboravio je Martu, koja je bila samo povod njegove radosti, a sada živo telo njegovog besa. Dugo je držao sklopljene oči, pre nego što ih je ponovo upro u ekran. Neka kola su se tumbala, i u velikoj tišini čitavog orkestra, jedan njihov točak se sporo okretao, uvlačeći u svoje uporno kruženje sav stid i poniženje iz Mersoovog zlog srca. Ali u njemu je potreba za izvesnošću potisnula dostojanstvo:

„Marta, on ti je bio ljubavnik?“

„Jeste“, reče ona. „Ali me film zanima.“

Tog dana je Merso počeo da se vezuje za Martu. Upoznao ju je nekoliko meseci ranije. Njena lepota i elegancija ostavile su snažan utisak na njega. Na malo širem ali pravilnom licu, oči su joj bile zlatne, a usne tako savršeno našminkane, da je izgledala kao boginja oslikanog lica. Izvesna prirodna glupost koja se caklila u njenim očima samo je isticala njen dalek i ravnodušan izraz. Do tada, svaki put kada bi Merso sa nekom ženom razmenio prve gestove zbližavanja, svestan nesrećne okolnosti da se ljubav i požuda izražavaju na isti način, pomišljao je na raskid i pre nego što bi tu ženu zagrlio. Ali Marta je naišla u trenutku kada se Merso oslobađao svega, pa i sebe. Briga za slobodu i nezavisnost shvatljiva je jedino kod bića koje se još nada. Za Mersoa tada više ništa nije bilo važno. I prvi put kada je Marta omlitavila u njegovom zagrljaju i kada je, u crtama koje su se zamutile usled blizine, video kako do tada nepomične usne, nalik na obojene cvetove, postaju žive i pružaju se ka njemu, on kroz tu ženu nije video budućnost, već se sva snaga njegove požude vezala za nju i ispunila se tim prizorom. Usne koje mu je nudila ličile su mu na poruku iz nekog sveta lišenog strasti ali punog požude, u kojem bi njegovo srce bilo zadovoljeno. To je doživeo kao čudo. Srce mu je tuklo od osećanja koje zamalo nije pomešao sa ljubavlju. I kad je pod zubima osetio to puno i gipko meso, pošto ga je dugo milovao svojim usnama, on besno zagriže u nekakvu divlju slobodu. Istoga dana mu je postala ljubavnica. Posle izvesnog vremena, njihova usklađenost u ljubavi bila je savršena. No što ju je bolje upoznao, nestajalo je malo-pomalo one intuicije neobičnosti koju je u njoj našao i koju je povremeno, nagnut nad njenim usnama, još pokušavao da prizove. Marta, koja se bila navikla

na Mersoovu uzdržanost i hladnoću, zapravo nikad nije shvatila zašto joj je jednoga dana u tramvaju punom sveta zatražio usne. Sluđena, ona mu ih je pružila. I on ih je poljubio onako kako je to voleo, prvo ih mazeći svojim usnama, a zatim ih sporo grizući.

„Šta ti bi?“, zapitala ga je kasnije. On se osmehnuo osmehom koji je volela, kratkim osmehom koji je bio poput odgovora i rekao: „Prohtelo mi se da se ponašam nedolično“ — i opet začutao. Nije razumela ni Patrisov rečnik. Posle ljubavi, u onom trenutku kada u oslobođenom i opuštenom telu srce drema, ispunjeno samo nežnom naklonošću koju osećamo prema ljupkom psu, Merso bi joj sa osmehom govorio: „Dobar dan, priviđenje.“

Marta je bila daktilografkinja. Nije volela Mersoa, ali se za njega vezala jer je bio zagonetan, a i laskao joj je. Od onog dana kada je Emanuel, koga joj je Merso predstavio, rekao o njemu: „Znate, Merso je sjajan tip. On zna šta hoće. Samo je ćutljiv. Ljudi se prevare“, ona ga je radoznilo posmatrala. A kako ju je usrećivao u ljubavi, nije tražila više, prilagođavajući se stoje bolje umela tom ćutljivom i tihom ljubavniku koji od nje nije tražio ništa i uzimao ju je kada bi došla. Bilo joj je samo malo nelagodno pred tim čovekom kome nije mogla da nađe nijednu slabu tačku.

Te večeri, međutim, kad su izašli iz bioskopa, ona je shvatila da je nešto ipak moglo da pogodi Mersoa. Čitave večeri je ćutala i prespavala je kod njega. On je čitave noći nije ni dotakao. Ali od tada je počela da koristi svoju prednost. Već mu je bila rekla da je imala ljubavnike. Sad je pronašla i potrebne dokaze.

Sutradan, suprotno običaju, došla je kod njega čim je izašla s posla. On je spavao i ona je sela kod njegovih nogu na limeni krevet, ne budeći ga. Bio je samo u košulji, a podvrnuti rukavi su otkrivali belu unutrašnju stranu njegovog inače mišićavog i preplanulog doručja. Disao je ravnomerno, i grudima i stomakom. Dve bore između obrva davale su mu izraz snage i tvrdoglavosti koji je dobro poznavala. Kosa mu je u kovrdžama padala na preplanulo čelo, preko kojeg se nadimala jedna vena. Tako prepušten na širokim plećima, ruku uz telo i s jednom polu savijenom nogom, ličio je na usamljenog i zadržtog boga, usnulog u nekom stranom svetu. Gledajući te pune usne koje je san nadimao, ona ga požele. Tad on dopola otvori oči i sklapajući ih ponovo, reče bez ljutnje:

„Ne volim da me gledaju dok spavam.“

Ona mu se obavi oko vrata i poljubi ga. On je ostao nepomičan.

„Oh, dragi, još jedna od tvojih mušica.“

„Ne zovi me ‘dragi’, važi? Već sam ti to rekao.“

Ona leže pored njega i zagleda se u njegov profil.

„Pitam se na koga tako ličiš.“

On navuče pantalone i okrenu joj leđa. Cesto je Marta, u bioskopu, među stranim ljudima, u pozorištu, prepoznavala Mersoove gestove i tikove. On je u tome video obnavljanje svog uticaja nad njom, ali mu je danas zasmetala ta njena navika koja mu je inače često laskala. Ona se privi uz njegova leđa i oseti svu toplotu njegovog sna u truhu i grudima. Veče je brzo padalo i soba je tonula u senku. Iz kuće su dopirali plač dece koju su tukli, mijaukanje, tresak zalupljenih vrata. Ulične svetiljke su osvetljavale balkon. Tramvaji su se proredili. A posle njihovog prolaska, iz četvrti se u teškim talasima u sobu peo miris anizeta i prženog mesa.

Marta oseti kako je obuzima san.

„Kao da se ljutiš“, reče ona. „Još od juče... zato sam i došla. Ništa ne govoriš?“ Ona ga prodrma. Merso se ne pomeri, posmatrao je u već gustom mraku blistavu zaobljenost jedne cipele ispod toaletnog stočića.

„Znaš“, reče Marta, „onaj tip od juče, preterala sam. Nije mi bio ljubavnik.“

„Nije?“, reče Merso.

„Pa, ne sasvim.“

Merso je ćutao. Video je savršeno pokrete, osmehe... On stisnu zube. Potom ustade, otvori prozor, vrati se do kreveta i sede. Ona se privi uz njega, provuče ruku između dva dugmeta njegove košulje i pomilova ga po grudima.

„Koliko si imala ljubavnika?“, zapita on najzad.

„Mučiš me.“

Merso je ćutao.

„Desetak“, reče ona.

U Mersou je san tražio cigaretu.

„Da li ih poznajem?“, upitao je vadeći paklo.

Na mestu Martinog lica video je samo belinu. „Kao u ljubavi“, pomisli.

„Neke od njih, da. Iz kraja.“

Trljala je glavu o njegovo rame i govorila glasom devojčice, koji bi uvek odobrovoljio Mersoa.

„Slušaj, mala“, poče on... (Pripali cigaretu.) „Shvati. Obećaj da ćeš mi reći njihova imena. Što se ostalih tiče, onih koje ne poznajem, obećaj da ćeš mi ih pokazati, ako ih sretnemo.“

Marta se baci na leđa: „Ane!“

Jedan auto je oštro zatrubio pod prozorima sobe, još jednom pa i drugi put, duže. Na mermeru toaletnog stočića, budilnik je hladno otkucavao. Merso s naporom reče:

„Tražim ti to jer znam sebe. Ako ne znam, sa svakim tipom koga ću sresti biće isto. Pitaću se, zamišljaću. Tako je. Previše ću zamišljati. Ne znam da li shvataš.“

Odlično je shvatala. I ona mu reče imena. Mersou je bio nepoznat samo jedan. Poslednji je bio jedan mladić koga je poznavao. Baš je na njega i mislio jer je znao da je lep i omiljen među ženama. Ono što ga je zapanjivalo u ljubavi, bar kad je reč o prvom putu, bila je strašna intimnost na koju je žena pristajala i činjenica da je u svoju utrobu primala utrobu nepoznatog čoveka. U toj vrsti oslobođenosti, prepuštanja i vrtoglavice on je prepoznavao uzbudljivu i sramnu moć ljubavi. I upravo tu intimnost između Marte i njenog ljubavnika je najpre zamišljao. U tom trenutku, ona se pomeri na ivicu kreveta i stavljajući levu nogu preko desne butine, skide jednu pa drugu cipelu i pusti ih da padnu; jedna se izvrnu na bok, a druga ostade uspravna na visokoj potpetici. Merso oseti kako mu se grlo steže. Nešto ga je grizlo u stomaku.

„Tako si to radila sa Reneom?“, zapita sa osmehom.

Marta podiže oči.

„Šta ti sve neće pasti na pamet“, reče ona. „Bio mi je ljubavnik samo jednom.“

„Ah!“, reče Merso.

„Uostalom, nisam ni skinula cipele.“

Merso ustade. Video ju je kako leži na leđima, obučena, na krevetu sličnom tom tu, kako se

podaje sva i bez zadržke. Viknu: „Umukni“ i ode do prozora.

„Oh, dragi!“ reče Marta, koja je sedela na krevetu, u čarapama, s nogama na podu.

Merso se smirivao gledajući igru svetiljki na šinama. Nikad se nije osetio tako blizak Marti. I shvatajući da se istovremeno otvara prema njoj malo više, ponos mu je pekao oči. Vrati se do nje, i kažiprstom i palcem je uhvati, ispod uha, za mlaku kožu vrata. Osmehnuo se.

„A taj Zagrej, koje on? To je jedini koga ne poznajem.“

„S njim se još viđam“, reče Marta smejući se.

„On mi je prvi, shvataš. Bila sam sasvim mlada. On je bio nešto stariji. Sad su mu obe noge odsečene. Živi sasvim sam. Pa ga ponekad obiđem. On je pristojan i obrazovan tip. Stalno čita. U ono vreme je bio student. Veseo čovek. Pravi tip. Uostalom, govori kao ti. Kaže mi: ‘Dođi ovde, priviđenje.’“

Merso je razmišljao. On pusti Martu, koja leže na leđa sklopljenih očiju. Trenutak kasnije, sede pored nje i nadnoseći se nad njene poluotvorene usne, potraži znakove njenog životinjskog božanstva i zaborav svoje patnje koju je smatrao nedostojnom. Ali onda ostavi njena usta i ne ode dalje.

Dok je pratio Martu, ona mu je pričala o Zagreju: „Pričala sam mu o tebi“, reče ona. „Rekla sam mu da je moj dragi veoma lep i snažan. Onda mi je on rekao kako bi voleo da te upozna. Jer, rekao je: ‘Lakše dišem kad vidim lepo telo.’“

„Još jedan uvrnuti“, reče Merso.

Marta je htela da mu pričini zadovoljstvo i pomislila je da je došao trenutak da mu priredi malu ljubomornu scenu o kojoj je razmišljala, i smatrala da mu je na neki način duguje.

„Oh, manje je uvrnut od tvojih prijateljica.“

„Kojih prijateljica?“, upita Merso iskreno iznenađen.

„Onih malih glupača, znaš?“

Male glupače su bile Roz i Kler, studentkinje iz Tunisa koje je Merso jednom upoznao i s kojima je održavao jedinu prepisku u svom životu. On se osmehnu i uhvati Martu za vrat. Dugo su hodali. Marta je stanovala u blizini Manevarskih polja. Ulica je bila dugačka i u svom gornjem delu blistala je svim prozorima, dok je u donjem, budući da su sve radnje bile zatvorene, bila crna i ružna.

„Reci, dragi, ti ne voliš, zar ne, te male glupače?“

„O ne“, reče Merso.

Hodali su, dok je Mersoova ruka počivala na Martinom vratu, prekrivena njenom toplom kosom.

„Da li me voliš?“, iznenada je zapitala Marta.

Merso se odjednom prenu i glasno nasmeja.

„Evo jednog ozbiljnog pitanja.“

„Odgovori.“

„Ma hajde, u našim godinama se ne voli. Dopada se, i to je sve. Tek kasnije, kad budemo stari i nemoćni, možemo da volimo. U našim godinama, verujemo da volimo. I ništa više.“

Ona se snuždila, ali je on poljubi: „Do viđenja, dragi“, reče ona. Merso se vraćao mračnim ulicama. Hodao je brzo, osetljiv na igru mišića u butinama duž glatke tkanine pantalona, i mislio

na Zagreja i njegove odsečene noge. Poželeo je da ga upozna i odlučio da zatraži od Marte da ih upozna.

Kad je Merso prvi put video Zagreja, bio je razdražen. A Zagrej je pokušao da ublaži neprijatnost koju za maštu predstavlja susret dva ljubavnika iste žene, i to u njenom prisustvu. Pokušao je, naime, da Mersoa učini saučesnikom govoreći o Marti kao o „dobroj devojci“ i smejući se glasno.

Merso se nije raskravio. Čim su ostali sami, on grubo reče Marti:

„Ne volim polutane. Smetaju mi. Ne daju mi da mislim. A još manje polutane koji se prave važni.“

„Oh ti“, odvrati Marta, koja nije shvatala, „kad bi te čovek slušao...“ Ali je kasnije onaj mladi Zagrejev smeh koji ga je najpre razdražio privukao njegovu pažnju i interesovanje. Zapravo je loše prikrivena ljubomora kojom se Merso rukovodio u svom sudu nestala u susretu sa Zagrejom. A Marti, koja se sasvim bezazleno prisećala vremena kada je upoznala Zagreja, samo je rekao:

„Ne gubi vreme. Ne mogu da budem ljubomorani na tipa koji nema noge. Čim pomislim na vas dvoje, zamislim ga kao debelog crva na tebi. I to mi je smešno, shvataš. Ne zamaraj se, anđele.“

Kasnije je kod Zagreja odlazio sam. Ovaj je govorio brzo i mnogo, smejavao se, pa ćutao. Merso se dobro osećao u velikoj sobi u kojoj je Zagrej sedeo, među knjigama i marokanskim predmetima od bakra, uz vatru i njene odsjaje na kmerskom budi koji je stajao na radnom stolu. Slušao je Zagreja. Bogalj je na Mersoa ostavljao snažan utisak jer je razmišljao pre nego što je govorio. Što se ostalog tiče, suzdržana strast, vreli život koji je plamteo u tom smešnom truplu, bili su dovoljni da zadrže Mersoa i da se u njemu rodi nešto što je, da se malo više prepustio, mogao smatrati prijateljstvom.

IV

Tog nedeljnog popodneva, postoje mnogo govorio i šalio se, Rolan Zagrej je sedeo u tišini kraj vatre u svojoj velikoj naslonjači na točkice, izranjajući iz svojih belih pokrivača. Oslonjen na biblioteku, Merso je posmatrao nebo i polja kroz zavese od bele svile na prozorima. Došao je po sitnoj kiši i, bojeći se da će stići prerano, lutao je čitav sat napolju. Vreme je bilo tmurno i, premda nije čuo vetar, Merso je video kako se drveće i lišće bešumno povijaju u maloj dolini. Na ulici su prošla mlekerska kola u lomljavi gvozda i drveta. Gotovo istog časa kiša je počela da pljušti kao iz kabla i zasula prozore. Sa svom tom vodom na prozorima, koja je ličila na gusto ulje, sa šupljim i dalekim šumom konjskih kopita, koji se sada bolje čuo od bučnih kola, sa prigušenim i upornim pljuskom, s tim čovekom-vazom kraj vatre i tišinom sobe, sve je dobijalo lice prošlosti čija je potmula seta prodirala u Mersoovo srce, kao maločas voda u njegove mokre cipele, i hladnoća u njegova kolena nedovoljno zaštićena tankom tkaninom. Nekoliko trenutaka ranije, voda koja je sipila odozgo, ni magla ni kiša, oprala je kao neka laka ruka njegovo lice i otkrila njegove oči sa širokim podočnjacima. Sada je gledao kako iz dubine neba neprestano nadiru crni oblaci, gube se i ubrzo bivaju zamenjeni. Šav na njegovim pantalonama je nestao, a sa njim i toplota i poverenje s kojim se normalan čovek šeta svetom koji je stvoren za njega. Zato je prišao bliže vatri i Zagreju, seo preko puta njega, malo u senci visokog kamina, i dalje naspram neba. Zagrej ga je pogledao, skrenuo pogled i bacio u vatru zgužvanu hartiju koju je držao u levoj ruci. Od tog pokreta, koji je kao i uvek bio smešan, Merso oseti nelagodnost koju

je u njemu uvek budio prizor tog tek poluživog tela. Zagrej se osmehnu ali ne reče ništa. Iznenada on nagnu svoje lice ka njemu. Plamen je obasjavao samo njegov levi obraz, ali se nešto u njegovom glasu i u njegovom pogledu punilo toplotom.

„Izgledate umorno“, reče on.

Iz stidljivosti Merso samo odgovori: „Da, dosađujem se“, i posle izvesnog vremena ustade, odšeta do prozora i reče gledajući napolje: „Želim da se oženim, da se ubijem, ili da se pretplatim na *Ilustrovane novine*. Gest očajnika, nema šta.“

„Siromašni ste, Merso. To objašnjava polovinu vašeg gađenja. A drugu polovinu dugujete besmislenom pristajanju na siromaštvo.“

Merso mu je i dalje bio okrenut leđima i posmatrao je drveće na vetru. Zagrej zagladi rukom čebe koje mu je pokrivalo noge.

„Znate, o čoveku uvek sudimo po ravnoteži koju on uspostavlja između potreba svog tela i zahteva svog duha. U ovom času vi sebi sudite, i to vrlo strogo, Merso. Vi loše živite. Kao varvarin.“ On okrete glavu ka Patrisu: „Volite da vozite kola, zar ne?“

„Da.“

„Volite žene?“

„Kad su lepe.“

„To sam i hteo da kažem.“ Zagrej se ponovo okrete vatri.

Posle kraće pauze, on otpoče: „Sve to...“ Merso se okrenuo i, oslonjen na prozore koji su malo popuštali iza njega, čekao kraj rečenice. Zagrej je i dalje ćutao. Jedna rana muva zazuja uz staklo. Merso se okrete, zarobi je rukom pa je oslobodi. Zagrej ga je gledao, a onda mu reče oklevajući:

„Ja ne volim da govorim ozbiljno. Jer tada postoji samo jedna stvar o kojoj je moguće govoriti: o opravdanju koje dajemo svom životu. A ja ne vidim kako bih u sopstvenim očima mogao da opravdam svoje osakaćene noge.“

„Ni ja ne vidim“, reče Merso ne okrećući se.

Najednom se zaori svež Zagrejev smeh. „Hvala. Ne ostavljajte mi nijednu iluziju.“ I promeni ton: „Ali, imate pravo što ste surovi. Ipak bih hteo da vam kažem jednu stvar.“ I uozbiljivši se, začuta. Merso sede preko puta njega.

„Slušajte“, ponovio je Zagrej, „i gledajte me. Pomažu mi da vršim nuždu. I posle me operu i obrisu. A što je još gore, ja nekoga plaćam da to radi. I nikada ništa ne bih učinio da skratim život u koji toliko verujem. Prihvatio bih i gore od ovoga, da budem šlep, nem, sve što hoćete, samo da u utrobi osećam onaj mračni i vreli plamen koji sam ja — živi ja. I samo bih zahvaljivao životu što mi je dopustio da još gorim.“ Zagrej se zabaci unazad, malo zadihan. Sad je bio manje vidljiv, video se samo bleđi odsjaj koji je pokrivač ostavljao na njegovoj bradi. On tada reče: „A vi, Merso, sa vašim telom, vaša jedina dužnost je da živite i budete srećni.“

„Ne zasmeyavajte me“, reče Merso. „Uz osam časova kancelarijskog posla. Ah! da sam slobodan!“ Uzbudio se dok je govorio i, kao nekad, vraćala mu se nada, sad jača jer je osećao da je pomoć tu. U njemu se rađalo osećanje da će najzad moći da u nekoga ima poverenja. Malo se smiri, poče da gnječi jednu cigaretu, i nastavi odmerenije: „Pre nekoliko godina, sve je još bilo preda mnom, govorili su mi o mom životu, o mojoj budućnosti. Ja sam govorio ‘da’. Čak sam i činio sve što je trebalo za to. Ali, već tada nije sve to bilo strano. Raditi na bezličnosti, to

me je zaokupljalo. Ne biti srećan, biti 'protiv'. Ne objašnjavam dobro, ali vi me razumete, Zagreju.“

„Da“, reče ovaj.

„I sada, da imam vremena... Samo bih se prepustio. Sve što bi mi se dogodilo povrh toga, pa dobro, bilo bi kao kiša koja pada preko kamena. To ga osvežava i to je već sasvim lepo. Drugoga dana, biće vreo od sunca. Oduvek mi se činilo da je sreća baš to.“

Zagrej je prekrstio ruke. U tišini koja je usledila, kiša kao da je još jače padala, a oblaci se pretvorili u nejasnu tmušu. Soba se još malo smračila kao da je nebo u nju izlilo svu težinu svojih senki i tišine. I bogalj sa zanimanjem reče:

„Telo uvek ima ideal koji zaslužuje. Da bi se nosio taj ideal kamena, ako smem da kažem, potrebno je telo poluboga.“

„To je tačno“, reče Merso malo iznenađeno, „ali ne preterujmo. Ja sam se mnogo bavio sportom, i to je sve. A i sposoban sam da u uživanju odem veoma daleko.“

Zagrej je bio zamišljen.

„Da“, reče on. „Tim bolje za vas. Upoznati granice svog tela, to vam je prava psihologija. Uostalom, to nije ni važno. Mi nemamo vremena da budemo ono što smo. Imamo samo vremena da budemo srećni. Da li bi vam bilo teško da mi objasnite jasnije vašu ideju o bezličnosti?“

„Ne bi“, reče Merso i začuta.

Zagrej popi gutljaj čaja i odloži još punu solju. Pio je veoma malo, jer nije hteo da mokri više nego jednom dnevno. Snagom volje gotovo uvek je uspevao da umanjí teret poniženja koje mu je donosio svaki dan. „Nema malih ušteda. I to je rekord kao i svaki drugi“, rekao je jednoga dana

Mersou. Nekoliko kapi vode padoše prvi put u kamin. Vatra zaječa. Kiša je sve jače piju štala po staklima. Negde su se zalupila vrata. Na putu ispred kuće automobili su jurili kao svetleći pacovi. Jedan od njih je dugo trubio i, kroz dolinu, taj šuplji i turobni zvuk samo je uvećao vlažna prostranstva sveta, sve dok i samo sećanje na njega za Marseoa nije postalo sastavni deo tišine i teskobe tog neba.

„Oprostite mi Zagreju, ali odavno nisam govorio o nekim stvarima. Zato više ne znam, ili ne znam dobro. Kad posmatram svoj život i njegovu tajnu boju, u meni nastaje nekakvo plačno podrhtavanje. Poput ovog neba. On je istovremeno i kiša i sunce, i podne i ponoć. Ah, Zagreju! Mislim na one usne koje sam ljubio, na siromašno dete koje sam bio, na ludilo života i ambicije koje me katkad ponesu. Ja sam sve to istovremeno. Siguran sam da me u nekim trenucima ne biste prepoznali. Ekstreman u nesreći, neumeren u sreći, ne bih znao da kažem.“

„Vi igrate na više ravni istovremeno?“

„Da, ali ne kao amater“, reče Merso vatreno. „Svaki put kad razmišljam o tom hodu bola i radosti u sebi, znam dobro, i to s kakvom žestinom, da je igra koju igram najozbiljnija i najuzbudljivija od svih.“

Zagrej se osmehivao.

„Vi, dakle, morate nešto da uradite?“

Merso odgovori ljutito:

„Ja moram da zarađujem za život. Moj posao, tih osam časova, koje drugi podnose, u tome

me sprečavaju.“

On začuta i pripali cigaretu koju je do tada držao između prstiju.

„A ipak“, reče on pre nego što je ugasio šibicu, „da imam dovoljno snage i strpljenja...“ On dunu u šibicu i prignječi njen ugljenisani vrh na svoju levu nadlanicu. „... Znam dobro do kog ću stepena života slici. Od svog života neću napraviti opit. Sam ću biti opit svog života... Da, znam koja bi me strasi ponela svom snagom. Ranije sam bio previše mlad. Stao bih u sredinu. Danas sam“, reče on, „shvatio da delati i voleli i palili zaista znači živeti, ali u onoj meri u kojoj smo prozirni i prihvatamo svoju sudbinu, kao jedinstveni odblesak neke duge radosti i strasti koji je isti za svakoga.“

„Da“, reče Zagrej, „ali vi ne možete da živite radeći...“

„Ne, zato što sam pobunjen, a to je loše.“

Zagrej začuta. Kiša je bila prestala, ali je na nebu noć zamenila oblake i soba je sada bila gotovo potpuno mračna. Samo je vatra obasjavala sjajna lica bogalja i Mersoa. Zagrej, koji je dugo ćutao, pogleda Patrisa, i samo reče: „Velika patnja čeka one koji vas vole...“ i zaslade iznenađen naglim Mersoovim skokom. S glavom u senci, ovaj besno reče: „Ljubav koju osećaju prema meni me ne obavezuje ni na šta.“

„To je tačno“, reče Zagrej, „samo sam konstatovao. Ostaćete sami jednoga dana, i to je sve. Ali sedite i saslušajte me. Iznenađuje me to što ste mi rekli. Jedna stvar posebno, jer potvrđuje sve što sam naučio iz svog ljudskog iskustva. Veoma ste mi dragi, Merso. Zbog vašeg tela, moram reći. Ono vas je naučilo svemu lome. Danas mi se čini da mogu da vam govorim otvorena srca.“

Merso opet sede polagano i lice mu ponovo uroni u sad već crveniju svetlost vatre koja se gasila. Odjednom je u kvadratu prozora, iza svilenih zavesa nastao nekakav otvor u noći. Nešto se opuštalo iza stakala. Mlečno svetlo je prodiralo u sobu i na ironičnim i uzdržanim Budinim usnama i izglaćanim bakarnim predmetima Merso prepozna poznato i prolazno lice noći posute zvezdama i mesečinom, koje je toliko voleo. Bilo je to kao da je noć izgubila postavu od oblaka i zasijala svojim mirnim sjajem. Na putu su automobili jurili sporije. U dnu doline, iznenadno komešanje najavi odlazak ptica na počinak. Čuli su se koraci ispred kuće i u toj noći, koja je bila kao mleko nad svetom, šumovi su postali jasniji. Između vatre koja se rumenila, treptavog buđenja sobe, i skrivenog života poznatih predmeta koji su ga okruživali, nastajala je neka neuhvatljiva poezija koja je pripremala Mersoa da od tuđeg srca, u poverenju i ljubavi, primi ono što će Zagrej reći. On se malo zavalj u fotelju i gledajući u nebo saslušava neobičnu Zagrejuvu priču.

„Siguran sam“, započe Zagrej, „da nije moguće biti srećan bez novca. I to je sve. Ja ne volim ni lakoću ni romantiku. Volim da se uverim. Pa dobro, uočio sam izvestan duhovni snobizam kod nekih izuzetnih bića koji ih nagoni da veruju kako novac nije neophodan za sreću. To je glupo, to je netačno, i u izvesnoj meri, to je kukavički.“

Vidite li, Merso, za čoveka plemenita soja, biti srećan nikad nije složena stvar. Dovoljno je na sebe preuzeti sudbinu svih, ne sa voljom da se odričemo, kao toliki lažni velikani, već sa voljom da budemo srećni. Samo, za sreću je potrebno vreme: Mnogo vremena. I sreća je dugo strpljenje. I u gotovo svim slučajevima, mi trošimo svoj život da bismo zaradili novac, umesto da novcem zarađujemo vreme. To je jedini problem koji me je ikad zanimao. Precizan je. I jasan.“

Zagrej se zaustavio i sklopio oči. Merso je uporno gledao nebo. U jednom trenutku šumovi

s puta i s polja postali su razgovetni i Zagrej nastavi ne žureći:

„Oh! znam dobro da većina bogatih ljudi nema nikakav smisao za sreću. Ali stvar nije u tome. Imati novca znači imati vremena. Ne idem dalje od toga. Vreme se kupuje. Sve se kupuje. Biti ili postati bogat, znači imati vremena za sreću kada smo je dostojni.”

On pogleda Patrisa:

„U dvadeset i petoj godini, Merso, već sam bio shvatio da svako biće koje ima sklonost, volju i potrebu da bude srećno ima pravo da bude bogato. Potreba za srećom mi se činila kao nešto najplemenitije u srcu čoveka. U mojim očima, ona je opravdavala sve. Dovoljno je imati čisto srce.”

Zagrej, koji je i dalje posmatrao Merso, odjednom počeo da govori sporije, hladnim i tvrdim glasom kao da je hteo da Merso prene iz njegove prividne odsutnosti. „U dvadeset i petoj sam počeo da stičem bogatstvo. Nisam prezao od lopovluka. Ne bih prezao ni od čega. Za nekoliko godina sam stekao svoje materijalno bogatstvo. Shvatate li Merso, gotovo dva miliona. Svet se otvarao preda mnom. A sa svetom, i život o kojem sam sanjao u samoći, strasno.” Posle kraće pauze, Zagrej nastavi mrkljivim glasom: „Kakav je mogao biti moj život, Merso, da nije bilo nesreće koja mi je odnela noge, gotovo odmah. Nisam umeo da skončam... A sad, eto. Vi razumete, zar ne, da nisam želeo da živim umanjenim životom. Već dvadeset godina je moj novac tu, pored mene. Živeo sam skromno. Jedva da sam okrnjio sumu.” Pređe svojim tvrdim rukama preko kapaka i reče nešto tiše: „Nikad ne smemo uprljati život poljupcima bogalja.”

U lom trenutku, Zagrej je otvorio mali kredenac koji je stajao do kamina i pokazao veliki potamneli čelični sef sa ključem. Na sefu se nalazilo jedno belo pismo i veliki crni revolver. Na Mersoov nesvesno radoznali pogled, Zagrej je odgovorio osmehom. Stvar je bila sasvim prosta. Onih dana kad je i previše osećao tragediju koja ga je lišila života, vadio je to pismo bez datuma koje je govorilo o njegovoj želji da umre. Zatim bi stavio oružje na sto, privukao ga i na njega položio čelo, prelazio slepoočnicama preko njega, smirivao na hladnom gvožđu groznicu svojih obraza. Ostajao bi dugo lako, s prstima koji su lutali duž okidača, opipavali zatvarač, sve dok svet ne bi začutao oko njega i dok se, već pospano, čitavo njegovo biće ne bi svelo na osećaj hladnog i slanog gvožđa iz kojeg je mogla da izađe smrt. Osećajući da mu je bilo dovoljno da stavi datum na pismo i da opali, preživljavajući besmisleni lakoću smrti, njegova mašta je bila dovoljno živa da mu sa užasom predoči stajanje za njega značilo poništenje života, i on bi u svoj polusan odnosio svu svoju želju da i dalje gori dostojanstveno i tiho. Potom, kad bi se sasvim razbudio, usta punih već gorke pljuvačke, lizao bi cev oružja, u nju gurao jezik i hroptao najzad od nemoguće sreće.

„Naravno, moj život je promašen. Ali tada sam bio u pravu: sve za sreću, protiv sveta koji nas okružuje svojom glupošću i svojim nasiljem.” Zagrej se najzad nasmeja i reče: „Vidite, Merso, sva niskost i okrutnost naše civilizacije počiva na glupom aksiomu da srećni narodi nemaju istoriju.”

Sad je već bilo veoma kasno. Merso nije imao tačnu predstavu o vremenu. U glavi mu se sve komešalo od grozničavog uzbuđenja. Usta su mu bila topla i gorka od popušenih cigareta. Svetlost oko njega je i dalje bila saučesnička. Prvi put otkako je Zagrej počeo da govori, Merso je pogledao u njegovom pravcu: „Mislim da razumem”, rekao je.

Umoran od dugog naprezanja, bogalj je muklo disao. Posle kraćeg ćutanja, on progovori s teškoćom:

„Hteo bih da budem siguran. Ne terajte me da kažem da je sreća u novcu. Samo mislim da je za određenu vrstu bića sreća mogućna (pod uslovom da imaju vremena) i da imati novca znači osloboditi se novca.”

Sav se slegao u svojoj stolici, ispod svojih pokrivača. Noć se zatvorila u sebe i Merso gotovo više nije razaznavao Rolana. Usledilo je dugo ćutanje i, u želji da obnovi kontakt, da se uveri u prisustvo log čoveka u mraku, on reče, ustajući i kao opipavajući:

„To je lep rizik u koji se vredi upustiti.”

„Da”, reče onaj drugi muklo. „I bolje je kladiti se na ovaj život, a ne na onaj drugi. Za mene, naravno, stvar stoji drugačije.”

„Krupa”, pomisli Merso. „Jedna nula u svetu.”

„Već je dvadeset godina kako nisam iskusio izvesnu sreću. Ovaj život koji me proždire nisam sasvim ni upoznao, a u smrti me užasava izvesnost koju će mi ona pružiti da je moj život proživljen bez mene. Na margini, razumete?”

Odmah polom, veoma mlad smeli izroni iz senke:

„A to znači, Merso, da se u suštini, i u mom stanju, ja i dalje nadam.” Merso napravi nekoliko koraka prema stolu.

„Smem li da upalim svetlo?”

„Samo izvolite.”

Rolanove nozdrve i okrugle oči bile su bleđe na bleštavoj svetlosti. Snažno je disao. Mersou, koji mu je pružao ruku, on odgovori klimajući glavom i smejući se preglasno. „Ne uzimajte me previše ozbiljno. Uvek mi smeta, znate, tragičan izraz ljudi kad ugledaju moje odsečene noge.” „To mi se on ruga”, pomisli Merso.

„Tragično treba uzimati jedino sreću. Razmislite o tome dobro, Merso, vi koji imate čisto srce. Razmislite.” Zatim ga pogleda u oči i posle izvesnog vremena reče: „A imate i dve noge, što nije smetnja.”

Osmehnu se tada i zazvoni jednim zvoncem:

„Bežite, mali moj, moram da piškim.”

V

Kad se te nedeljne večeri vratio kuci, u mislima sav okrenut Zagreju, pre nego stoje ušao u svoju sobu, Merso je začuo jecaje koji su dolazili iz stana bačvara Kardone. Zakucao je. Niko mu nije odgovorio. Jecanje se nastavljalo. I on uđe bez oklevanja. Bačvar je ležao sklupčan na svom krevetu i plakao, štucajući bučno kao dete. Kraj nogu mu je ležala fotografija neke starije žene. „Umrkla je”, reče on Mersou, s velikim naporom. To je bilo tačno, ali je bilo davno.

Bio je nagluv, gotovo nem, zao i grub. Do tada je živeo sa sestrom. Ali, umorna od njegove zlobe i despotskog ponašanja, ona se bila sklonila kod svoje dece. A on je ostao sam, bespomoćan kako to može da bude muškarac koji prvi put u životu mora da sprema kuću i da kuva. Njegova sestra je jednog dana, kad ga je srela na ulici, ispričala Mersou za njihove svađe. Bačvar je imao trideset godina, bio je mali, dosta naočit. Od detinjstva je živeo s majkom. Ona je bila jedino biće koje mu je ulivalo kakav takav, više sujeveren nego opravdan, strah. Voleo ju je svojom priprostim dušom, to jest istovremeno grubo i poneseno, a najbolji dokaz njegove ljubavi bio je način na koji je zadirkivao staru ženu govoreći s krajnjim naporom najgore prostakluke na račun popova i Crkve. Sa majkom je ostao toliko dugo jer ni u jednoj ženi nije

probudio ozbiljniju naklonost. Retke avanture ili javna kuća dozvoljavale su mu da se ipak smatra muškarcem.

Majka je umrla. Od tada je živio sa sestrom. Merso im je izdao sobu u kojoj Su živeli. Oboje sami, tegobno su se vukli kroz dug, prljav, crn život. Jedva su razgovarali, pa su čitavi dani prolazili da ne progovore ni reč. Sada je bila otišla. A on je bio previše gord da se žali i da je moli da se vrati: živio je sam. Ujutro bi jeo u restoranu, a uveče kod kuće — suhomesnate prerađevine. Prao je svoje rublje i svoju grubu plavu radničku odeću. Alije sobu prepustio najgoroj prljavštini. Katkad je, ipak, u početku, nedeljom, uzimao krpu i pokušavao da napravi malo reda u stanu. Ali muška nespretnost, šerpa na kaminu, na kojem su nekad stajali cveće i ukrasi, otkrivali su opštu zapuštenost. Ono stoje on nazivao pravljjenjem reda sastojalo se u tome da se nered sakrije, da se gurne iza jastuka nešto što se vuklo ili da se na bife poređaju najrazličitiji predmeti. Uostalom, na kraju je i od toga odustao, i više nije nameštao ni krevet, pa je zajedno sa svojim psom spavao u prljavim i smrdljivim čaršavima. Sestra je bila rekla Mersou: „U kafanama se pravi važan. Ali mi je vlasnica rekla da ga je videla kako plače dok pere svoje rublje.“ I činjenica je da je tog grubog čoveka povremeno obuzimao užas kad bi mu se predočila veličina njegove napuštenosti. Sestra je, naravno, kako je rekla Mersou, sa njim živela iz sažaljenja. Ali ju je on sprečavao da se viđa s čovekom koga je volela. U njihovim godinama, međutim, takve stvari ne bi trebalo da budu mnogo važne. Taj čovek je bio oženjen. Prijateljici je donosio cveće, ubrano sa plotova po periferiji, pomorandže i likere zarađene na vašarima. Nije bio lep, i to je tačno. Ali lepota se ne jede kao salata, a bio je tako dobar. Držala je do njega, i njemu je bilo stalo do nje. Zar je ljubav nešto drugo? Prala mu je rublje i trudila se da uvek bude čist. Imao je običaj da nosi marame presavijene u obliku trougla koje je vezivao oko vrata: ona mu je prala maramu i to je bila jedna od njenih radosti.

Ali onaj baksuz, njen brat, nije joj dozvoljavao da prima svog prijatelja. Morala je da se s njim viđa krišom. Jednom ga je primila u kuću. Iznenađenje se pretvorilo u groznu tuču. Posle njihovog odlaska, trouglasta marama je ostala u jednom prljavom ćošku sobe, a ona se sklonila kod sina. Merso je mislio na tu maramu dok je gledao ružnu prostoriju.

Svojevremeno su žalili bačvara što je tako sam. Mersou je pominjao mogući brak. Posredi je bila neka starija žena. Nadala se verovatno mladim i snažnim zagrljajima... I dobila ih je, ali pre braka. Posle izvesnog vremena, njen ljubavnik se predomislio i izjavio da je prestara za njega. I ostao je sam u maloj kući u kraju. Malo-pomalo prljavština ga je okružila, opkolila, a zatim i nepovratno preplavila. Kuća je bila previše ružna. A za siromašnog čoveka kome se ne dopada kod kuće, postoji jedna pristupačnija, bogatija, osvetljena i uvek gostoprimaljiva kuća: kafana. Kafane iz kraja bile su posebno žive. Tu je vladala ona toplota krda koja je poslednje sklonište od strahova usamljenosti i njenih nejasnih čežnji. Nemi čovek je tu sebi našao kuću. Merso ga je na tom mestu viđao svake večeri. Zahvaljujući kafanama odlagao je stoje više mogao trenutak povratka. U njima je nalazio svoje mesto među ljudima. Te večeri mu kafane verovatno nisu bile dovoljne. Kad se vratio, mora da je izvukao tu fotografiju, i ona je prizvala odjeke mrtve prošlosti. Ponovo je našao onu koju je voleo i zadirkivao. U odvratnoj sobi, sam pred svojim nekorisnim životom, sabirajući svoje poslednje snage, postao je svestan prošlosti u kojoj je bio srećan. Barem mu je trebalo verovati, i iz tog susreta prošlosti i bedne sadašnjosti rodila se iskra božanskog pošto je počeo da plače.

Kao i svaki put kad bi se našao pred nekom surovom pojavom života, Merso je bio bespomoćan i pun poštovanja pred tom životinjskom patnjom. On sede na prljave i zgužvane

pokrivače i stavi ruku na Kardonino rame. Pred njim, na stolu prekrivenom mušemom, stajali su u neredu lampa na spiritus, boca vina, mrve hleba, komad sira i kutija sa alatom. Na plafonu paučina. Merso, koji posle majčine smrti nikada nije ušao u tu sobu, odmeravao je po prljavštini i zamašćenoj bedi koje su je ispunjavale put koji je prešao taj čovek. Prozor koji je gledao na dvorište bio je zatvoren. Drugi jedva odškrinut. Petrolejka, koja je u svom visećem delu bila optočena špilom minijaturnih karata, bacala je okruglo i mirno svetio na sto, na Mersoove i Kardonine noge i na stolicu malo odmaknuta od zida preko puta njega. Kardona je uzeo fotografiju u ruke i gledao u nju, i ljubeći je ponovo, govorio svojim ubogaljenim glasom: „Sirota mama.“ U stvari je žalio sebe. Ona je bila sahranjena na jezivom groblju koje je Merso dobro poznao, na drugom kraju grada.

Hteo je da ode. Jasno artikulišući reći, kako bi bio shvaćen, rekao je:

„Ne-treba-da-ostanete-tako.“

„Nemam više posla“, jedva izgovori ovaj, i, pružajući sliku, reče isprekidano: „Voleo sam je“, što Merso prevede kao: „Volela me je.“ „Umrta je“ i shvati: „Sam sam.“ — „Napravio sam joj ono burence za rođendan.“ Na ognjištu je stajalo burence od lakiranog drveta ukrašeno obročima od bakra i sjajnom slavinom. Merso pusti Kardonino rame i ovaj se sruči na štokave jastuke. Iz kreveta se diže duboki uzdah i gadan zadah. Pas izađe sporo, uvlačeći slabine. I položi na Mersoova kolena svoju glavu dugih ušiju i zlatnih očiju. Merso je gledao burence. U prljavoj sobi, gde je taj čovek snažno disao, sa psećom toplotom pod prstima, držao je sklopljene oči pred očajanjem koje je prvi put posle dužeg vremena kao more raslo u njemu. Pred nesrećom i samoćom, srce mu je danas govorilo: „Ne“. I u velikoj teskobi koja ga je ispunjavala, Merso je osećao da je njegova pobuna bila jedina istinita stvar u njemu i da je sve ostalo bilo beda i pristajanje na nju. Ulica koja je juče živela ispod njegovih prozora još se punila zvukovima. Iz vrtova pod terasom dopirao je miris trava. Merso je Kardoni ponudio cigaretu pa su obojica pušili ćutke. Tad su prošli poslednji tramvaji i sa njima još živa sećanja na ljude i svetla. Kardona je zaspao i ubrzo hrkao nosa punog suza. Sklupčan u loptu kod Mersoovih nogu, pas bi se povremeno trzao i stenjao u svojim snovima. Pri svakom pokretu njegov miris bi zapahnuo Merso. A on je bio oslonjen na zid, i pokušavao da u svom srcu suzbije pobunu života. Lampa je dimila, čađavila, i najzad se ugasila u odvratnom smradu petroleja. Merso je zadremao i probudio se očiju uprtih u bocu vina. Uz veliki napor je ustao, otišao do prozora u dnu i stajao nepomičan. Iz srca noći peli su se ka njemu pozivi i tišine. Na granicama sveta koji je ovde dremao, neki brod je dugo pozivao ljude na polazak i novi početak.

Sutradan je Merso ubio Zagreja, vratio se kući, i spavao čitavo popodne. Probudio se u groznici. Uveče, i dalje u krevetu, pozvao je lekara iz kraja koji je utvrdio da ima grip. Jedan činovnik iz njegove kancelarije koji je došao da se raspita za njega, poneo je sa sobom zahtev za bolovanje. Nekoliko dana kasnije, sve je bilo sređeno: jedan članak u novinama, istraga. Zagrejev postupak je imao sva opravdanja. Marta je došla da obiđe Merso i rekla uzbuđeno: „Ima dana kad poželimo da budemo na njegovom mestu. Ali nekad nam je potrebno više hrabrosti da živimo nego da se ubijemo.“ Nedelju dana kasnije, Merso se ukrcao u brod za Marsej. Za svoju okolinu je odlazio da se odmori u Francuskoj. Marta je iz Liona primila pismo u kojem je s njom raskidao, i koje je povredilo jedino njenu sujetu. Istovremeno joj je najavio da mu je jedno izuzetno mesto bilo ponuđeno u Srednjoj Evropi. Marta mu je opisala svoju patnju u pismu poslatom na post restant. To pismo nikad nije stiglo do Merso, koji je, sutradan po dolasku u Lion, dobio žestok napad groznice i uskočio u voz za Prag. A Marta mu je pisala da je

posle nekoliko dana provedenih u mrtvačnici, Zagrej sahranjen i da je bilo potrebno mnogo jastuka da se njegov trup učvrsti u pokrovu.

Drugi deo

SVESNA SMRT

I

„Hteo bih sobu“, reče čovek na nemačkom.

Ispred pulta punog ključeva, stajao je portir koga je od hola razdvajao široki sto. On osmotri novodošavšeg, koji je nosio veliki sivi kišni mantil prebačen preko ramena i govorio okrećući glavu.

„Svakako, gospodine. Za jednu noć?“

„Ne, ne znam.“

„Imamo sobe za osamnaest, dvadeset pet i trideset kruna.“

Merso je gledao prašku uličicu koja se videla kroz staklena vrata hotela. S rukama u džepovima, bio je gologlav i raščupan. Na nekoliko koraka odatle strugali su tramvaji koji su silazili Vaclavskim namjestima.

„Koju sobu želite, gospodine?“

„Bilo koju“, reče Merso, pogleda i dalje uprtog u staklena vrata. Portir uze jedan ključ sa pulta i pruži ga Mersou.

„Soba broj 12“, reče.

Merso kao da se probudi.

„Trideset kruna.“

„To je preskupo. Hteo bih jednu za osamnaest kruna.“

Čovek ne reče ništa, uze drugi ključ i pokaza Mersou bakarnu zvezdu koja je na njemu visila: „Soba broj 34.“

Sedeći u svojoj sobi, Merso skide sako, povuče malo kravatu, ne odvezujući je, i mahinalno savi rukave na košulji. Uputi se ka ogledalu iznad lavaboja, u susret jednom umornom licu, preplanulom na mestima koje nije pokrivala crna brada od nekoliko dana. Raščupana u jurnjavi voza, kosa mu je u neredu padala na čelo sve do dve duboke bore između obrva, koje su njegovom pogledu davale nekakav ozbiljan i nežan izraz koji ga je začudio. Tek tada mu pade na pamet da pogleda oko sebe bednu sobu koja je sada bila njegovo jedino dobro i izvan koje više ništa nije video. Na odvratnim tapetima sa krupnim žutim cvetovima na sivoj podlozi, čitava jedna geografija prljavštine iscrtavala je lepljive svetove bede. Iza ogromnog radijatora, masni i musavi ćoškovi. Prekidač za struju bio je polomljen i pokazivao je svoje mesingane provodnike. Iznad kreveta na filarete, koji je stajao u sredini, na kraju umašćenog gajtana, gde su se sušili stari ostaci muva, visila je sijalica bez abažura koja se lepila za prste. Merso proverio čaršave, ali bili su čisti. Uze svoje toaletne sitnice iz kofera i poređa ih na lavabou. Htede zatim da opere ruke, ali zavrnu tek otvorenu slavinu i ode da otvori prozor bez zavesa. Prozor je gledao na stražnje dvorište sa vešernicom i na zidove pune malih prozora nalik na rupe. Najednom od njih su se sušili peškiri. Legao je i odmah zaspao. Probudio se u znoju, razdrljen, i osvrnuo se nakratko oko sebe. Zatim je zapalio cigaretu i sedeći, prazne glave, pogledao šavove svojih izgužvanih pantalona. U ustima mu se mešala gorčina sna i cigarete. Još jednom je pogledao svoju sobu i počeo se po rebrima ispod košulje. Neka odvratna milina mu se slivala u usta od

tolike napuštenosti i samoće. Daleko od svega, pa i od svoje groznice, osećajući jasno besmislenost i bedu i najbolje pripremljenih života, u toj sobi je video sramno i skriveno lice slobode koja nastaje iz sumnjivog i mutnog. Oko njega su meki i mlitavi sati i svekoliko vreme šljapkali kao blato.

Neko snažno zalupa na vrata i, trgavši se, Merso se seti da su ga slični udarci i probudili. On otvori vrata i pred sobom ugleda sitnog starca riđe dlake, povijenog ispod dva kofera, koji su na njemu izgledali ogromni. Čovek je penio od besa, a njegovi retki zubi propuštali su pljuvačku punu uvreda i pritužbi. Merso se tada seti polomljene ručke zbog koje je veći kofer bilo tako teško nositi. Hteo je da se izvini, ali nije znao kako da kaže da nije mislio da je nosač tako star. Starčić ga prekinu:

„To je četrnaest kruna.“

„Za jedan dan garderobe?“, začudi se Merso.

Shvati tada iz dugih objašnjenja koja mu je ovaj dade da je stari došao taksijem. Nije se usudio da kaže kako je i sam mogao da uzme taksijem, i platio je čoveku da bi skratio raspravu. Kad je zatvorio vrata, Merso je osetio kako mu neobjašnjive suze nadimaju grudi. Neki gradski sat koji se nalazio u blizini otkuca četiri časa. Spavao je dva sata. Shvatio je da ga je od ulice odvajala samo kuda koja je bila preko puta i osetio je potmulo i tajanstveno nadi manje života koji je tu tekao. Bilo je bolje da izađe. Dugo je prao ruke. Da bi isturpijao nokte, ponovo je seo i ravnomerno povlačio turpijom. Dva ili tri puta truba se oglasila u dvorištu tako snažno da se vratio prozoru. Video je tada da je zasvođeni prolaz ispod kuće vodio na ulicu. Činilo mu se kao da se svi ti ulični glasovi, sav taj nepoznati život s druge strane kuća, svi ti šumovi ljudi koji imaju adresu, porodicu, razmirice sa ujakom, omiljena jela, hroničnu bolest, sve to komešanje bića od kojih svako ima vlastitu ličnost, poput snažnih otkucaja zauvek odvojenih od čudovišnog srca gomile, uvlače u prolaz, penju duž čitavog dvorišta i kao mehuri se rasprskavaju u njegovoj sobi. Svestan svoje moći upijanja i osetljivosti na svaki znak sveta, Merso oseti da ga velika pukotina otvara prema svetu. On zapali još jednu cigaretu i obuče se grozničavo. Dok je zakopčavao sako, dim mu zaštipa kapke. Vratio se do lavaboja, obrisa oči i htjede da se očeshlja. Ali njegov češalj više nije bio tu. Dok je spavao kosa mu se zamrsila i uzalud je pokušavao da je sredi. Siđe najzad takav kakav je bio, s kosom koja mu je padala na lice a na potiljku bila sva nakostrešena. Osećao se još bednije. Kad je izašao na ulicu, on napravi krug oko hotela i izbi na mali prolaz koji je uočio. Prolaz se otvarao ka trgu stare većnice i u pomalo teškoj večeri koja se spuštala na Prag, ocrtavali su se crni gotski tornjevi Tinske crkve. Kroz zasvođene uličice kretala se ljudska gomila. Na svakoj ženi koja bi prošla, Merso je vrebao pogled koji bi mu dopustio da se i dalje smatra sposobnim za tananu i nežnu igru života. Ali zdravi ljudi imaju neku urođenu veštinu da izbegavaju grozničave poglede. Loše obrijan, raščupan, sa izrazom nemirne životinje u očima, sa izgužvanim pantalonama i kragnom košulje, izgubio je onu divnu sigurnost koju daje dobro skrojeno odelo ili volan automobila. Svetlost je postajala bakarna i dan se još zadržavao na zlatu baroknih kupola koje su se videle u dnu trga. On se uputi ka jednoj od njih, uđe u crkvu i, zapahnut drevnim mirisom, sede na jednu klupu. Svod je bio u potpunom mraku, ali su pozlate kapitela bacale neku zlatnu i tajanstvenu vodu koja je tekla žlebovima stubova sve do naduvenih lica anđela i iscerenih svetaca. Osećala se neka milina, da, bilo je tu neke miline, ali tako gorke da je Merso ustuknuo do ulaznog praga, i, stojeći na stepenicima, udahnuo sad već svežiji vazduh noći u koju će uronili. Prođe još jedan trenutak i on ugleda kako se između tornjeva Tinske crkve pali prva zvezda, čista i gola.

I krenu u potragu za nekim jeftinim restoranom. Zabasa u mračnije ulice sa manje sveta. Iako kiša nije padala u toku dana, tlo je bilo mokro, i Merso je morao da zaobilazi crne bare na proređenoj kaldrmi. Potom poče da sipi sitna kiša. Prometne ulice kao da nisu bile daleko, jer su se odnekud čuli prodavci novina koji su najavljivali *Narodni Politika*. Za to vreme on se vrteo ukруг. Odjednom je stao. Neobičan miris dopirao je do njega iz dubine noći. Opor, kiselkast, budio je u njemu svekoliku teskobu za koju je bio sposoban. Osećao ga je na jeziku, duboko u nosu i na očima. Bio je daleko, pa iza ćoška, između sad već smraćenog neba i mokre i lepljive kaldrme, kao zla mađija praških noći. On krenu ka njemu, a miris je postepeno postajao sve stvarniji, obuzimao ga svog, štipao ga za oči do suza i ostavljao ga bespomoćnog. Na uglu jedne ulice, on shvati: neka starica je prodavala krastavce umočene u sirce i taj miris ga je zapahnuo. Jedan prolaznik je zastao i kupio krastavac, koji je starica umotala u hartiju. Čovek je napravio nekoliko koraka, otvorio paket, i snažno zagrizao u krastavac čije raskomadano meso, koje je kapalo, ispusti još jači miris. Osećajući mučninu, Merso se oslonio na stub i dugo udisao sve ono neobično i usamljeničko što mu je u tom trenutku nudio svet. Zatim se pokrete i, ne razmišljajući, uđe u restoran iz kojeg se čula melodija na harmonici. Sišao je niz nekoliko stepenika, zastao na sredini stepeništa, i obreo se u dosta mračnom podrumu osvetljenom crvenim svetlima. Mora da je izgledao neobično jer harmonika zavrta muklije, razgovori prestaše, a gosti se okrenuše ka njemu. U jednom ćošku neke devojke su jele jako zamašćenih usta. Ostali gosti su pili mrko, slatkasto češko pivo. Mnogi su samo pušili. Merso ode do jednog dosta dugačkog stola, za kojim je sedeo samo jedan čovek. Visok i mršav, žute dlake, sav ulegao u svoju stolicu, s rukama u džepovima, stiskao je ispucalim usnama komad šibice već nabubreo od pljuvačke, sisao ga uz neprijatno coktanje ili ga premeštao s kraja na kraj usta. Kad Merso sede, čovek se jedva pomeri, osloni se na zid, premesti šibicu na stranu novopridošlog i neprimetno nabra oči. Merso tad ugleda crvenu zvezdu u rupici njegovog revera.

Merso je malo i brzo jeo. Nije bio gladan. Harmonika je sada svirala razgovetnije, a čovek koji je svirao zurio je ukočeno u novodošavšeg. Dva puta mu je Merso uputio izazivački pogled. Ali ga je groznica činila slabim. Čovek je i dalje zurio u njega. Iznenada jedna od devojaka se nasmeja, čovek sa zvezdom snažno usisa svoju šibicu na kojoj se stvori mali mehur od pljuvačke, a muzičar, ne prestajući da gleda u Merso, zaustavi živahnu igru koju je svirao i započe neku sporu ariju, gustu od pepela vekova. U tom trenutku vrata se otvoriše pred novim gostom. Merso ga nije video, ali se kroz otvor brzo uvuče miris sirćeta i krastavaca. Miris je odjednom preplavio mračni podrum, mešajući se sa tajanstvenom melodijom na harmonici, nadimajući mehurić pljuvačke na čovekovoј šibici, dajući iznenada značaj razgovorima, kao da se, stigavši sa oboda noći koja je spavala nad Pragom sav smisao jednog starog, zlog i bolnog sveta sklonio u toplotu te prostorije i tih ljudi. Bačen iznenada sasvim na kraj sebe, Merso, koji je jeo nekakav preslatki kompot, oseti da pukotina koju je nosio u sebi puca i širom ga otvara teskobi i groznici. On naglo ustade, pozva konobara, ne shvati njegova objašnjenja, i plati previše darežljivo, primećujući još jednom otvoren muzičarev pogled uprt u njega. Uputi se ka vratima, prođe kraj čoveka, i primeti da ovaj i dalje posmatra sto koji je on upravo napustio. Shvati tada da je čovek slep, pope se stepenicima i, otvarajući vrata, čitavim bićem bačen u još prisutan miris, krenu kratkim ulicama ka dubini noći.

Zvezde su gorele iznad kuća. Mora da je reka bila blizu jer je čuo njen mukli i moćni huk. Ispred jedne gvozdene ograde u debelom zidu, prekrivenom hebrejskim slovima, on shvati da se nalazi u jevrejskoј četvrti. Iznad zida su padale grane vrbe slatkog mirisa. Kroz gvozdene šipke

videlo se veliko mrko kamenje u travi. Bilo je to staro jevrejsko groblje u Pragu. Na nekoliko koraka odatle, Merso potrča preko starog trga gradske većnice. U blizini svog hotela, morao je da se nasloni na zid i jedva se povratio. Sa punom lucidnošću koju da je krajnja slabost, pronašao je svoju sobu otprve, legao i odmah zaspao.

Sutradan su ga probudili prodavci novina. Opet je bila omorina, ali se iza oblaka naziralo sunce. Iako još malo slab, Merso se osećao bolje. Mislio je na dug dan pred sobom. Živeći tako suočen sa sobom, činilo mu se da vreme postaje krajnje rastegljivo i da svaki od časova dana sadrži čitav jedan svet. Pre svega je trebalo izbeći krize poput sinoćne. Najbolje je bilo obići grad metodično. U pidžami, on sede za sto i napravi sistematičan raspored časova koji je trebalo da ispuni svaki od dana sledeće sedmice. Manastiri i barokne crkve, muzeji i stare četvrti, ništa nije zaboravio. Zatim se umio, primetio da je zaboravio da kupi češalj, pa je, kao i prethodne večeri, sišao raščupan i smrknut, i, prolazeći kraj portira, video u punoj svetlosti dana njegovu nakostrešenu kosu, zabezeknut izraz i sako na kojem je nedostajalo drugo dugme. Izlazeći iz hotela, zapljusnula ga je detinje nežna melodija na harmonici. Na uglu starog trga, čučeci na petama, sinoćni slepac je baratao svojim instrumentom sa istim praznim i osmehnutim izrazom, kao oslobođen od samoga sebe i sav okrenut kretanju nekog života koji ga je prevazilazio. Na uglu ulice, Merso je skrenuo i miris krastavaca je opet bio tu. A sa njim i njegova teskoba.

Taj danje bio sličan danima koji su usledili. Merso je ustajao kasno, obilazio manastire i crkve, tražio utočište u njihovom mirisu podruma i tamjana, a zatim se, izlazeći na svetlost, sa prodavcima krastavaca koje je sretao na svakom ćošku, vraćao svom potajnom strahu. S tim mirisom je razgledao muzeje i shvatao raskoš i tajanstvo baroknog duha koji je ispunjavao Prag svojim pozlatama i svojom velelepnošću. Zlatna svetlost koja je blago svetlucala na oltarima u dubini polumraka činila mu se kao skinuta sa bakarnog neba, mešavine izmaglice i sunca, tako čestog nad Pragom. U veličanstvenom, grotesknom i baroknom ustrojstvu gvozdenih spirala i ukrasa, komplikovanog dekora koji je ličio na zlatni staniol, i bio tako dirljiv u svojoj sličnosti sa dečjim jaslama koje se postavljaju o Božiću, Merso je video nekakav grozničav, detinjast i preteran romantizam kojim se čovek brani od vlastitih demona. Ovde su obožavali boga kojeg se čovek plaši i koga poštuje, a ne onog koji se sa čovekom smeje pred toplim igrama mora i sunca. Kada je izlazio iz finog mirisa prašine i ništavila koji se širio pod mračnim svodovima, Merso je ponovo bio čovek bez domovine. Svake večeri je odlazio u kloster čeških monaha, u zapadnom delu grada. U manastirskom vrtu sati su leteli sa golubovima, zvona su meko udarala po travi, ali je to opet groznica govorila Mersou. Tako je vreme, ipak, proticalo. Ali tada je nastupao čas kada su se crkve i spomenici zatvarali, a restorani još nisu bili otvoreni. Tu je ležala opasnost. U smiraj dana Merso je šetao obalama Vltave, koje su bile pune bašta i orkestara. Brodići su se peli rekom od ustave do ustave. Merso se peo sa njima, ostavljao iza sebe zaglušujuću buku i komešanje brane, postepeno se vraćao spokoju i tišini večeri, pa opet kretao u susret žamoru koji je narastao do huka. Kad bi stigao do sledeće ustave, posmatrao je kako mali obojeni čamci uzalud pokušavaju da pređu branu a da se ne prevrnu, sve dok povici ne bi nadjačali hućanje vode kada bi neki od čamaca prešao opasno mesto. Sva ta voda koja se spuštala sa svojim teretom uzvika, melodija i baštenskih mirisa, puna bakarnih odsjaja sutona i grčevitih i grotesknih senki kipova na Karlovom mostu, donosila je Mersou bolnu i razornu svest o samoći bez strasti u kojoj nije bilo ljubavi. Zastajkujući pred mirisom vode i lišća koji se peo do njega, stisnuta grla, zamišljao je suze koje nisu navirale. Da je tu bio samo jedan prijatelj, da su tu bile samo nečije raširene ruke. Ali suze su zastajale na granici sveta bez nežnosti u koji je

utonuo. Drugi put bi se, prešavši Karlov most, uvek u istom večernjem času, prošetao Hradčanima, iznad reke, pustim i tihim, na nekoliko koraka od najživljeg delà grada. Lutao je između tih velikih palata, hodao ogromnim popločanim dvorištima, duž ograda od kovanog gvožđa, oko katedrale. Između visokih zidova palata njegovi koraci su odzvanjali u tišini. Do njega je dopiralo potmulo brujanje grada. U toj četvrti niko nije prodavao krastavce, ali ga je u toj tišini i toj uzvišenosti nešto pritiskalo. Tako je Merso na kraju uvek silazio ka mirisu ili melodiji koji su sada bili njegova jedina domovina. Hranio se u restoranu koji je otkrio i koji mu je barem bio poznat. Imao je svoje mesto pored čoveka sa crvenom zvezdom, koji je dolazio isključivo uveče, pio svoje pola litre i žvakao svoju šibicu. Za večerom bi slepac opet svirao, a Merso jeo brzo, plaćao i vraćao se u hotel, snu grozničavog deteta koji ga je pohodio svake noći.

Svakoga dana Merso je pomišljao na odlazak, i svakoga dana, malo više utonuo u samoću, malo manje ga je vodila volja za srećom. Prošlo je četiri dana otkako je bio u Pragu a još nije kupio ni češalj koji mu je nedostajao svakog jutra. Imao je ipak nekakvo mutno osećanje nedostatka i baš to je nejasno iščekivao. Jedne večeri je išao ka restoranu uličicom u kojoj je prve večeri osetio miris. Već je osećao kako nailazi kada ga, nedaleko od restorana, na trotoaru preko puta, nešto zaustavi i primora da priđe. Neki čovek je ležao na trotoaru, skrštenih ruku i glave položene na levom obrazu. Troje-četvoro ljudi stajalo je naslonjeno na zid, kao da nešto čekaju, sasvim mirno. Jedan je pušio, dok su ostali tiho razgovarali. Ali je neki čovek u košulji, s kapulom prebačenim preko ramena i šeširom zabačenim unazad, oponašao oko tela neki divlji ples, nekakav indijanski korak, ritmičan, koji je budio nemir. Iznad njega, slabo svetio ulične svetiljke mešalo se sa prigušenim svetlom koje je dolazilo iz restorana na nekoliko koraka odatle. Taj čovek koji nije prestajao da igra, to telo skrštenih ruku, ti tako mirni posmatrači, taj ironični kontrast i neuobičajena tišina, bio je to, sav od posmatranja i nevinosti, usred pomalo mučnih igara senke i svetlosti, trenutak ravnoteže posle kojeg će se, kako se Mersou činilo, sve srušiti u ludilu. On priđe još bliže. Glava mrtvog čoveka se kupala u krvi. Okrenula se na ranu i sad je ležala. U tom dalekom kutku Praga, između retke svetlosti na malo vlažnoj kaldrmi, dugog mokrog klizanja automobila koji su prolazili na nekoliko koraka odatle, udaljenog prolaska bučnih i retkih tramvaja, smrt je bila sladunjava i uporna, i Merso oseti njen zov i vlažni dah dok se udaljavao krupnim koracima, ne osvrćući se. Odjednom ga zapahnu zaboravljeni miris: on uđe u restoran i sede. Čovek je bio tu, ali bez šibice. Mersou se učini da u njegovom pogledu ima neke unezverenosti. On odbaci glupu misao koja mu je pala na pamet. Ali, pre nego što je išta poručio, on naglo ustade i pobeže, otrča do hotela i baci se na krevet. Oštar šiljak mu je probijao slepoočnicu. Prazna srca i stisnuta stomaka, on oseti kako se sve buni u njemu. Oči su mu se punile slikama iz vlastitog života. Nešto je u njemu vapilo za ženskim pokretima, za raširenim rukama i mlakim usnama. Iz dubine bolnih praških noći, u mirisu sirćeta i detinjim arijama, ka njemu se dizalo uplašeno lice starog baroknog sveta koji je pratio njegovu groznicu. Teško dišući, sa očima slepca i pokretima mašine, on sede na krevet. Fioka noćnog stola bila je otvorena i obložena nekim engleskim novinama iz kojih pročita čitav jedan članak. Zatim se ponovo baci na krevet. Čovekova glava bila je okrenuta ka rani a u tu ranu ste mogli uvući prste. On pogleda svoje ruke i svoje prste, dok su se detinje želje rađale u njegovom srcu. Neka snažna revnost rasla je u njemu zajedno sa suzama i bila je to čežnja za gradovima punim sunca i žena, sa zelenim večerima koje isceljuju rane. Suze najzad grunuše. U njemu se širilo veliko jezero samoće i tišine po kojem je jurila setna pesma njegovog izbavljenja.

U vozu koji ga je odnosio ka severu, Merso je posmatrao svoje ruke. Nebo je bilo olujno, a voz je, jureći, na njemu ostavljao niske i teške oblake. Merso je bio sam u pre zagrejanom vagonu. Otišao je u žurbi, po noći i, sada je, sam pred tim mračnim jutrom, puštao da ga prožme sva pitomina češkog pejzaža, u koji je iščekivanje kiše između visokih svilenih jablanova i udaljenih fabričkih dimnjaka unosilo nešto kao želju za plakanjem. Zatim bi gledao belu ploču sa tri natpisa: „*Nicht hinauslehnen, E pericoloso sporgersi*, Opasno je nagnjati se kroz prozor.“ Odatle su njegove ruke, žive i plahe životinje, privlačile njegove poglede. Jedna, leva, bila je duga i gipka, druga čvornovata i mišićava. On ih je poznao, prepoznao i istovremeno osećao da su različite, i sposobne za delà u kojima njegova volja ne bi imala nikakvog udela. Jedna se nasloni na njegovu čelo kao prepreka groznici koja mu je udarala u slepoočnicama. Druga kliznu niz njegov sako i izvadi iz džepa cigaretu, koju on odmah odbaci čim postade svestan želje za povraćanjem, koja ga je ostavljala bez snage. Vrativši se na njegova kolena, ruke su se opustile, i sa dlanovima u obliku kupe, ponudile Mersou lice njegovog života, koji se vratio ravnodušnosti i nudio se onome ko je hteo da ga uzme.

Putovao je dva dana. Ali sad više nije osećao nagon za bežanjem. Ispunjavala ga je sama jednoličnost te trke. U tom vagonu koji ga je vozio kroz pola Evrope bio je na razmeđi dva sveta. Tek je bio ušao u njega i ubrzo će iz njega izaći. Vagon ga je izvlačio iz jednog života koji je on hteo da izbriše, i više ga se i ne seća, i vodio ga do praga jednog novog sveta u kojem će carovati želja. Ni u jednom trenutku mu nije bilo dosadno. Ostajao je u svom ćošku, retko kad su mu smetali, posmatrao je svoje ruke, a zatim predeo, i razmišljao. Namerno je produžio putovanje do Breslava, samo je morao da uloži napor i da na carinarnici kupi novu kartu. Hteo je da još ostane tako suočen sa svojom slobodom. Bio je umoran i nije imao snage ni da se pomeri. U sebi je sabirao i najmanje čestice svoje snage i svojih nada, stiskao ih i raspoređivao, u sebi je obnavljao sebe i, istovremeno, svoju buduću sudbinu. Voleo je te duge noći dok voz juri po klizavim šinama i vrtoglavom brzinom prolazi kroz male stanice gde jedino svetli zidni sat, iznenadno kočenje pred gnezdima svetlosti velikih stanica koja bi, tek što ste ih ugledali, već gutala čitav voz i po kupeima obilato rasipala svoje zlato, svetlost i toplotu. Čekići su udarali po točkovima, lokomotiva frktala u pari, a automatski pokret železničara koji je spuštao svoj crveni signalni krug opet baca Merso u ludu trku voza gde su jedini bdeli njegova svest i njegov nemir. I u kupeu bi opet nastajala unakrsna igra senki i svetlosti, smenjivanje crnog i zlatnog. Drezden, Baucen, Gerlic, Lignic. Duga noć samovanja sa sobom, i sve vreme potrebno za oblikovanje gestova nekog budućeg života, strpljiva borba sa mišlju koja pobegne na nekoj staničnoj okuci, dopusti mu da je ponovo uhvati i prati, vrati se svojim posledicama, pa mu opet umakne pred igrom vodova koji svetlucaju na kiši i svetlosti. Merso je tražio reč, rečenicu koja bi izrazila nadu njegovog srca, u koju bi zatvorio svoj nemir. U stanju slabosti u kojem se nalazio, bile su mu potrebne formule. I noć i dan su prolazili u toj upornoj borbi sa rečju, sa slikom, koje će ubuduće činiti boju njegovog pogleda na život, njegov razneženi ili nesrećni san o budućnosti. Sklapao je oči. Da bi se živelo, potrebno je vreme. Kao i svako umetničko delo, život traži da o njemu mislimo. Merso je razmišljao o svom životu i svoju pometenu svest i volju za srećom šetao u kupeu koji je tih dana u Evropi za njega bio jedna od onih ćelija u kojoj čovek upoznaje čoveka kroz ono što ga prevazilazi.

Ujutro drugog dana, iako je prolazio kroz ravno polje, voz je приметно usporio. Trebalo je još nekoliko sati do Breslava, i dan se dizao nad dugom šleskom ravnicom bez ijednog drveta, prekrivenom lepljivim blatom, pod oblačnim nebom punim kiše. Dokle god je dopirao pogled, u

ravnomernim razmacima, velike crne ptice sjajnih krila su letele u grupama na nekoliko metara od tla, preslabe da se uzdignu više pod teškom pločom neba. Vrtele su se u krug u sporom i teškom letu, a katkad bijedna od njih napustila jato, letela tik uz zemlju, gotovo se s njom poistovećivala, i istim tromim letom se udaljavala sve dok ne bi postala dovoljno daleka i izdvojila se kao crna tačka na početku neba. Merso je rukama brisao paru na prozoru i pomno gledao kroz duge pruge koje su njegovi prsti ostavili na staklu. Sa neutešne zemlje s bezbojnim nebom pred njim je iskrsavala slika jednog ružnog sveta u kojem je prvi put osetio da se konačno vraća k sebi. Na toj zemlji, svedenoj na očajanje nevinosti, putnik izgubljen u nekom prvobitnom svetu, ponovo je otkrivao ono što ga je vezivalo i, pesnica stisnutih na grudima, lica prilepljenog uz staklo, nudio sliku zaleta ka sebi i izvesnosti veličina koje su spavale u njemu. Hteo je da se šatre u tom mulju, da ude u zemlju valjajući se u ilovači, i da, stojeći na beskrajnoj ravnici, prekriven blatom i ruku raširenih pred nebom od sunčera i gareži, kao pred očajničkim i sjajnim simbolom života, potvrdi svoju solidarnost sa svetom i onim najodvratnijim u njemu i da objavi svoje saučesništvo sa životom uprkos svoj njegovoj nezahvalnosti i prljavštini. Ogromni zalet koji ga je uzdizao najzad prsnu, prvi put otkako je krenuo na put. Merso pribi svoje suze i svoje usne uz hladno staklo. A staklo se još jednom zamuti i ravnice više nije bilo.

Nekoliko časova kasnije stigao je u Breslau. Izdaleka mu se grad ukaza kao šuma fabričkih dimnjaka i tornjeva katedrala. Izbliza je bio sav od cigala i crnog kamena; ljudi u kačketima kratkih štitnika kretali su se sporo. On ih je pratio pogledom i jutro proveo u nekoj radničkoj kafani. Jedan mladić je svirao na harmonici dobrodušne i glupe arije koje su odmarale dušu. Pošto je kupio češalj, Merso odluči da krene ka jugu. Sutradan je bio u Beču. Prespavao je jedan deo dana i čitavu noć. Kad se probudio, groznica je bila potpuno spala. Za doručak se najede jaja na oko i sveže pavlake, i pošto mu se malo smučilo, izađe ujutro kroz koje su promicali sunce i kiša. Beč je bio osveženje: nije tu bilo ničega da se obiđe. Prevelika katedrala Svetog Stefana bila mu je dosadna. Više je voleo kafane preko puta nje i, uveče, malu plesnu dvoranu u blizini kanala. U toku dana se šetao duž Ringa, u raskoši lepih izloga i elegantnih žena. Uživao je nakratko u površnom i luksuznom dekoru koji odvaja čoveka od samog sebe u tom najneprirodnijem gradu na svetu. Ali žene su bile lepe, cveće bujno i jarko u baštama, a na Ringu, kad je veče palo, u sjajnoj i lakoj gomili koja se kretala, Merso je posmatrao kako se u crvenom smiraju kameni konji uzalud propi nj u na vrhovima spomenika. Tada se setio svojih prijateljica Roz i Kler. Prvi put otkako je otišao, napisao je pismo. To se zapravo višak njegovog ću tanja izlivaio na hartiju:

Deco moja,

Pišem vam iz Beča. Ne znam šta je s vama. Ja zarađujem za život putujući. Gorka srca video sam mnogo lepih stvari. Ovde je lepota ustupila mesto civilizaciji. To odmara. Ne obilazim crkve ili drevna mesta. Set am Ringom. A kad padne večer, iznad pozorišta i velelepni palata, slepi zalet kamenih konja na crvenom smiraju budi u mom srcu neobičnu mešavinu gorčine i sreće. Ujutro jedem jaja na oko i sveža pavlaku. Ustajem kasno, hotel me okružuje predusretljivošću, osetljiv sam na stil šefova sale, zasićen dobrom hranom (oh, ta sveža pavlaka). Ima predstava i lepih žena. Nedostaje samo pravo sunce.

Šta radite? Pričajte o sebi i o suncu nesrećniku koga ništa nigde ne zadržava i koji ostaje vaš verni

Patris Merso.

Te večeri, pošto je napisao pismo, vratio se u dansing. Imao je dogovor za to večer sa jednom barskom damom, Helen, koja je pomalo govorila francuski i razumela njegov loš nemački. Po izlasku iz dansinga u dva sata ujutro, otpratio ju je do kuće, vodio ljubav po svim pravilima i probudio se ujutro, go u stranom krevetu, pribijen uz Helenina leđa, diveći se nezainteresovano i raspoloženo njenim dugim bedrima i širokim ramenima. U trenutku kad je stigao do vrata, začuo je kako ga zove: „Ali dragi, pogrešio si.“ Vratio se do kreveta. Pošto se slabo razumeo u austrijski novac, ostavio joj je novčanicu od petsto umesto od sto šilinga. „Ne, reče osmehujući se, to je za tebe. Bila si dobra prema meni.“ Helenino pegavo lice ispod plave čupave kose ozario je osmeh. Naglo je stala na krevet i poljubila ga u obraze. Taj poljubac, prvi verovatno koji mu je dala iskreno, izazva u Mersou nalet emocija. On je položi u krevet i ušuška, ode ponovo do vrata i pogleda je osmehujući se. „Zbogom“, reče. Ona razrogači oči iznad čaršava navučenog do nosa i bez reći ga pusti da ode.

Nekoliko dana kasnije, Merso je dobio odgovor iz Alžira :

Dragi Patrise,

Mi smo u Alžiru. Vaša deca bi baš volela da vas ponovo vide. Ako vas ništa nigde ne zadržava, vratite se u Alžir, smestićemo vas u Kuću. Mi smo srećne. Malo nas je sramota, naravno, ali više iz pristojnosti. A i zbog predrasuda. Ako vam je stalo da budete srećni, dođite i pokušajte ovde. To je bolje nego biti podoficir ponovo u službi. Nudimo naša čela vašim očinskim poljupcima.

Roz, Kler, Katrin.

P. S. — Katrini smeta reč „očinskim“. Katrin živi sa nama. Ako je prihvatite, ona će hiti vašu treća ćerka.

On odluči da se vrati u Alžir preko Đenove. Kao stoje drugima potrebna samoća pre nego što donesu velike odluke i odigraju odlučujuću partiju u svom životu, njemu je, zatrovanom samoćom i neobičnošću, bilo potrebno da se povuče u prijateljstvo i poverenje i da oseti prividnu sigurnost pre nego što započne svoju igru.

U vozu koji ga je nosio ka Đenovi kroz severnu Italiju, slušao je u sebi hiljadu glasova koji su pevali sreći. Predao se čim je ugledao prvi čempres, uspravan na čistoj zemlji. Još je osećao slabost i groznicu. Ali se nešto u njemu smekšalo i opustilo. Ubrzo, kako se sunce pelo, a more bivalo sve bliže, pod velikim blistavim i pokretnim nebom odakle su reke vazduha i svetlosti tekle preko uzdrhtalih maslina, zanos koji je pokretao svet stopi se sa njegovim oduševljenim srcem. Buka voza, detinjasto ćeretanje koje ga je okruživalo u prepunom kupeu, sve što se smejalalo i što je pevalo oko njega davalo je ritam i pratnju nekakvom unutrašnjem plesu koji ga je, nepokretnog, satima bacao na četiri strane sveta i najzad ga, radosnog i zanemelog, izbacio u zaglušujuću Đenovu, koja je pucala od zdravlja pred svojim zalivom i svojim nebom, gde su se sve do večeri borile želja i lenjost. Bio je žedan, gladan ljubavi, uživanja i poljubaca. Bogovi koji su goreli u njemu baciše ga u more, u jednom kutku luke, gde je uživao u mešavini katrana i soli i plivao zaboravljajući sva ograničenja. Izgubio se potom u tesnim uličicama punim mirisa stare četvrti, pustio da boje vrište u njegovu čast, da nebo sahne iznad kuća pod teretom sunca i da se umesto njega mačke odmaraju u đubretu i letu. Otišao je do puta iznad Đenove i pustio da se, u dugom nadimanju, do njega popne čitavo more puno mirisa i svetlosti. Sklapajući oči, grlio je topli kamen na kojem je sedeo, i ponovo ih otvarao da bi gledao taj grad u kojem je višak

života vrištao sa zanosnim lošim ukusom. Narednih dana rado je sedao na ogradu koja vodi do luke i u podne posmatrao devojke koje su izlazile iz kancelarija i pele se na kejove. U sandalama, slobodnih grudi u lakim haljinicama jarkih boja, ostavljale su Mersoa suvog jezika i srca koje je tuklo od želje u kojoj je ponovo nalazio izvesnu slobodu i opravdanje. Uveče je te iste žene sretao na ulicama i pratio ih dok mu se u slabinama sa divljom slašću micala topla i sklupčana životinja želje. Dva dana je goreo u tom neljudskom zanosu. Trećeg je napustio Đenovu i krenuo za Alžir.

Tokom čitavog putovanja, dok je posmatrao igre vode i svetlosti, jutro, potom srce dana, pa veče nad morem, usklađivao je svoje srce sa sporim pulsiranjem neba i vraćao se k sebi. Nije imao poverenje u prizemnost izvesnih izlečenja. Dok je ležao na palubi, shvatao je da ne srne da se uspava, već da mora ostati na oprezu, prema prijateljima, prema udobnosti duše i tela. Moraće da izgradi svoju sreću i svoje opravdanje. I zadatak će mu sada nesumnjivo biti lakši. Po neobičnom miru koji ga je prožimao pred iznenada svežijom večeri nad morem, prvom zvezdom koja je sporo tvrdnula na nebu gde je svetlost umirala kao zelena, a ponovo se rađala kao žuta, osećao je da se posle velikog meteža i bure, ono mračno i zlo u njemu taložilo i ostavljalo, sad već providnu, bistru vodu duše koja se vraćala dobroti i odlučnosti. Video je jasno. Odavno je čeznuo za ljubavlju žene. A nije bio stvoren za ljubav. Kroz život, kancelariju na kejevima, svoju sobu i svoje spavanje, svoj restoran i svoju ljubavnicu, tragao je jedino za srećom za koju je, u dubini duše, kao i sav ostali svet, verovao da je nemoguća. Igrao se volje za srećom. Nikad za njom nije čeznuo svesno i izričito. Nikad, sve do dana... Ali počev od tog trenutka, posle samo jednog čina izvršenog s punom i jasnom svešću, život mu se promenio, a sreća učinila mogućnom. Nema sumnje da je to novo čedo rodio u mukama. Ali šta su bile te muke u poređenju sa ponižavajućom komedijom koju je prethodno igrao? Uviđao je, na primer, da ga je za Martu više vezivala sujeta nego ljubav. Sve do čuda usana koje mu je ponudila, a ono je bilo tek radosno čuđenje novootkrivenoj moći, prepoznatoj i nastaloj u osvajanju. Čitava njegova ljubavna priča bila je zapravo zamena tog početnog čuđenja izvesnošću, njegove skromnosti sujetom. U Marti je on voleo one večeri kada su išli u bioskop i kada su pogledi bili uprti u nju, trenutak kad ju je predstavljao svetlu. U njoj je voleo sebe i svoju moć i svoju životnu ambiciju. Možda je i sama njegova žudnja, duboka želja čitavog njegovog tela poticala iz tog početnog čuđenja što poseduje jedno retko lepo telo, što njime vlada i što ga ponižava. Sada je znao da nije bio stvoren za takvu ljubav, već za nevinu i strašnu ljubav crnog boga kome je služio.

Kao što često biva, ono najbolje u njegovom životu kristalisalo se oko onog najgoreg. Kler i njene prijateljice, Zagrej, i njegova volja za srećom, Marta. Sada je znao da će njegova volja za srećom morati da preuzme vodstvo. A za to je bilo potrebno, shvatao je, da se uskladi s vremenom, jer imati vremena za sebe jeste i najlepše i najopasnije iskustvo. Dokolica je pogubna jedino za osrednje. Mnogi čak ne mogu ni da dokažu da nisu osrednji. On je to pravo osvojio. Ali je to trebalo i dokazati. Samo se jedna stvar promenila. Osećao se slobodnim u odnosu na svoju prošlost i ono što je izgubio. Čeznuo je jedino za onim zbijanjem i onim zatvorenim prostorom u sebi, za onom strpljivom revnošću pred svetom. Kao vruć hleb koji stiskamo i gnječimo, hteo je jedino da svoj život drži u vlastitim rukama. Kao u one dve duge noći u vozu kada je mogao da sa sobom razgovara i pripremi se za život. Lizati svoj život kao lizalicu, oblikovati ga, zašiljiti, voleti ga napokon. U tome je bila sva njegova strast. Tu prisutnost sebe u sebi trebalo je ubuduće održavati pred svim licima vlastitog života, čak i po cenu samoće za koju je sada znao koliko je teška. Neće pokleknuti. Sva njegova silovitost mu je u tome

pomagala, i u tački ka kojoj ga je nosila pridruživala joj se i njegova ljubav kao besna strast za životom.

More se sporo mreškalo uz bokove broda. Nebo se punilo zvezdama. I osećajući, u tišini, s kolikom krajnošću i dubinom je bio spreman da voli taj život s licem od suza i sunca, taj život u soli i toplom kamenu, Mersou se činilo da će se, milujući ga, sve njegove sposobnosti za ljubav i očajanje udružiti. U tome je bilo njegovo siromaštvo i njegovo jedino bogatstvo. Bilo je to kao da je upisao nulu i ponovo otpočeo partiju, ali ovoga puta sa svešću o svojim moćima i lucidnom groznicom koje su ga požurivale da se suoči sa svojom sudbinom.

A onda je tu bio Alžir, sporo jutarnje prilaženje, blistavi slap Kasabe iznad mora, brda i nebo, zaliv raširenih ruku, kuće u drveću i već prepoznatljiv miris dokova. Merso tada shvati da od Beča nijednom nije pomislio na Zagreja kao na čoveka koga je ubio vlastitim rukama. On prepozna u sebi tu moć zaborava svojstvenu detetu, geniju i nevinom čoveku. Nevin, ophrvan radošću, shvati da je bio stvoren za sreću.

III

Patris i Katrin doručkuju na suncu, na terasi. Katrin je u kupaćem kostimu, a momak, kako ga zovu njegove prijateljice, u gaćama, sa peškirom oko vrata. Jedu posoljen paradajz, salatu od krompira, med i voće u velikim količinama. Stavljaju breskve na led da se rashlade, i kad ih izvade, ližu kapi znoja sa paperja baršunaste kože. Prave i sok od grožđa i piju ga dižući lice ka suncu da bi pocrnelo (barem to radi Patris, koji zna da mu preplanulost dobro stoji).

„Oseti sunce“, kaže Patris, pružajući ruku prema Katrin. Ona liže ruku. „Da“, kaže ona, „oseti i ti“. On oseća, pa se ispruži milujući se po rebrima. Ona, sa svoje strane, leže potrbuške i spušta kupaći kostim do kukova.

„Jesam li nepristojna?“

„Nisi“, kaže momak, koji i ne gleda.

Sunce teče i zadržava se na njegovom licu. Već blago ovlaženih pora, on udiše tu vatru koja ga plavi i omamljuje. Katrin je mamurna od sunca, uzdiše i stenje:

„Baš je lepo“, kaže.

„Jeste“, kaže momak.

Kuća se zakačila za vrh brega odakle se vidi zaliv. U kraju je zovu Kuća tri studentkinje. Do nje se penje veoma strmim putem, koji počinje i završava se među maslinama. Na njegovoj sredini, neka vrsta odmorišta, duž sivog zida prekrivenog opscenim crtežima i političkim pozivima, čije čitanje pomaže iscrpljenom posetiocu da povрати dah. I opet masline, plavi ubrusi neba između grana, i miris tri šije duž sprženih livada na kojima se suše ljubičaste, žute i crvene tkanine. Tu se stizalo u velikoj pometnji znoja i zadihanosti, gurnula bi se mala plava pregrada izbegavajući kandže bugenvilija i još je trebalo preći stepenište, strmo kao merdevine, ali prekriveno plavom polutamom gde je već bilo moguće utažiti žeđ. Roz, Kler, Katrin i momak su je zvali Kuća pred Svetom. Sva otvorena prema predelu, ličila je na kabinu obešenu na blistavom nebu iznad šarene igre sveta. Počev od savršenog luka zaliva, sasvim dole, nekakav zamah je mešao trave i sunce, i nosio do podnožja kuće borove i čemprese, prašnjave masline i eukaliptuse. U srcu tog milodara cvetale su, zavisno od godišnjeg doba, bele divlje ruže i mimoze, ili oni orlovi nokti koji su sa zidova kuće ispuštali svoje mirise u letnjim večerima. Belo rublje i crveni krovovi, osmesi mora pod nebom bez nabora, zategnutim s kraja na kraj

horizonta, Kuća pred Svetom otvarala je svoje široke uvale tom vašaru boja i svetlosti. Ali se u daljini linija visokih ljubičastih planina spajala svojim najjisturenijim nagibom sa zalivom i nosila to pijanstvo u svom dalekom crtežu. Zato se niko nije žalio na strmi put i na umor. Radost je svakoga dana trebalo osvojiti.

Živeći tako pred svetom, osećajući njegovu težinu, gledajući svakog dana kako njegovo lice postaje svetio, pa gasne, da bi sutradan opet gorelo punom mladošću, četiri stanovnika kuće bili su svesni nekog prisustva koje im je i sudilo i pravdalo ih. Svet je ovde postajao lik, od onih kojima se najradije obraćamo za savet, kod kojih ravnoteža nije ubila ljubav. Uzimali su ga za svedoka:

„Ja i Svet“, govorio je svaki čas Patris, „mi vam to zameramo.“

Katrin, za koju je biti gola značilo osloboditi se predrasuda, koristila je odsustvo momka da se skine na terasi. I ostajući tako zagledana u nebo koje je menjalo boje, rekla bi za stolom sa nekakvim čulnim ponosom:

„Bila sam gola pred Svetom.“

„Da“, govorio je Patris prezrivo, „žene prirodno više vole svoje ideje od svojih čula.“ Katrin bi tada skočila jer nije htela da bude intelektualka. A Roz i Kler bi uglas povikale:

„Ćuti, Katrin, grešiš.“

Jer podrazumevalo se da Katrin uvek greši, pošto su je svi voleli na isti način. Telo joj je bilo teško i dobro oblikovano, boje nagorelog hleba, a imala je i životinjski nagon za ono što je bitno u svetu. Niko bolje od nje nije razumeo duboki jezik drveća, mora i vetra.

„Ta mala“, govorila je Kler, „stalno jede, to je prava sila prirode“.

Zatim bi svi odlazili da se greju na suncu i da ćute. Čovek umanjuje čovekovu snagu, a svet je ostavlja netaknutu. Na prozorima svoje kuće, Roz, Kler, Katrin i Patris su živeli u slikama i prividima, pristajali su na tu vrstu zajedničke igre, smejali se prijateljstvu i nežnosti, ali kad bi se vratili igri neba i mora, ponovo bi otkrivali skrivenu boju svoje sudbine i konačno se sretali sa najdubljim delom sebe. Katkad su se mačke pridruživale gospodarima. Gila, uvek uvređena, crni znak pitanja zelenih očiju, mršava i sva tanana, prišla bi i, najednom obuzeta ludilom, rvala se sa senkama. „To su unutrašnje žlezde“, govorila je Roz. Zatim bi se nasmejala, sva se predavala smehu, ispod kovrdžave kose, nabranih i veselih očiju iza okruglih naočara, sve dok Gila ne bi skočila na nju (posebna čast), i dok i ona sama, puštajući da joj prsti lutaju po sjajnoj dlaci, ne bi smekšala, opustila se, postala mačka nežnih očiju, i umirila životinju mekim i sestričkim rukama. Jer mačke su bile za Roz isto što i nagost za Katrin — njen izlaz u svet. Kler je više volela drugu mačku koja se zvala Kali. Ova je bila pitoma i glupa kao i njena prljavo bela dlaka i dopuštala je da je zlostavljaju. Kler firentinskog lica osećala je tada veličanstvenost sopstvene duše. Tiha i zatvorena, sa iznenadnim napadima prgavosti, imala je dobar apetit. Gledajući je kako se goji, Patris ju je grdio:

„Odvratni ste“, govorio je. „Tako lep stvor nema prava da poružni.“ Tada bi se umešala Roz: „Kada ćete prestati da mučite to dete! Samo vi jedite, sestro Kler.“

I dan se vrteo od svitanja do smiraja oko bregova i na moru, po blagom suncu. Oni se smeju, šale, prave planove. Svi se osmehuju prividima i pretvaraju se da im se pokoravaju. Patris je išao od lica sveta do ozbiljnih i osmehnutih lica mladih žena. Ponekad bi se čudio tom svetu iskrslom oko sebe. Poverenje i prijateljstvo, sunce i bele kuće, jedva shvaćene nijanse, tu su nastajale netaknute sreće čijih je tačnih odjeka bio svestan. Kuća pred Svetom, govorili su među

sobom, nije kuća u kojoj se čovek zabavlja, već kuća u kojoj je čovek srećan: Patris je toga bio svestan kada bi lica okrenutih večeri, svi puštali da ih sa poslednjim vetrićem prožme ljudsko i opasno iskušenje — osećanje sopstvene različitosti.

Danas, posle sunčanja, Katrin je otišla u kancelariju.

„Dragi moj Patrise“, rekla je Roz koja se iznenadno pojavila, „imam dobru vest za vas.“

U sobi-terasi, momak se tog dana hrabro izležava na kauču, sa policijskim romanom u rukama.

„Draga moja Roz, slušam vas.“

„Danas je vaš red da kuvate.“

„U redu“, kaže Patris ne pomerivši se.

Roz odlazi, sa svojom studentskom torbom u koju nemarno trpa paprike od doručka i III tom dosadne Lavisove *Istorije*. Patris, koji treba da skuva sočivo, lenčari do jedanaest sati, posmatra veliku prostoriju oker zidova, nameštenu divanima i policama, zelenim, žutim i crvenim maskama, zastorima od sirove svile na tango pruge, pa onda brzo stavlja sočivo da se kuva, sipa ulje u tiganj, dodaje luk da se proprži, jedan paradajz, vezu začinskog bilja, užurbano radi i proklinje Gilu i Kali, koje oglašavaju da su gladne, iako im je Roz juče objasnila:

„Morate znati, životinje“, rekla je, „da je leti pretopio da biste bile gladne.“

U petnaest do dvanaest stiže Katrin, u lakoj haljini i otvorenim sandalama. Potrebno joj je tuširanje i sunčanje. Ona će poslednja sesti za sto, Roz će strogo reći: „Katrin, nepodnošljiva si.“ Voda u kupatilu šišti, a stiže i zadihana Kler:

„Kuvate sočivo. Ja imam dobar recept...“

„Znam. Malo sveže pavlake... drugi put, draga Kler.“

Činjenica je da Klerini recepti uvek počinju sa svežom pavlakom.

„U pravu je“, kaže Roz, koja je upravo stigla.

„Da“, kaže momak. „Pređimo za sto.“

Jedu u kuhinji, koja liči na svaštarsku radnju. Tu ima svega, čak je tu i jedan notes gde beleže Rozine dosetke. Kler kaže: „Budimo otmeni, ali jednostavni“ i jede prstima svoju kobasicu. Mamurna i lomna, bledih, sanjivih očiju, Katrin im se pridružuje uz pristojno kašnjenje. U njenoj duši nema dovoljno gorčine da bi mislila na svoju kancelariju — na onih osam sati koje otkida od sveta i od života i poklanja ih mašini za kucanje. Njene prijateljice je razumeju i razmišljaju o tome kakav bi bio njihov život umanjen za tih osam časova. Patris čuti.

„Da“, kaže Roz, koja ne voli sentimentalnosti, „to ti je ipak zaposlenje. I kao prvo, ti nam svakog dana pričaš o svojoj kancelariji. Oduzimamo ti reč.“

„Ali“, uzdiše Katrin.

„U tom slučaju glasajmo. Jedan, dva, tri, većina je protiv tebe.“

„Vidiš“, kaže Kler.

Stiže presušeno sočivo, i svi jedu ćutke. Kad dođe na nju red da kuva, Kler proba jelo za stolom i uvek zadovoljno kaže: „Baš je dobro!“ Patris čuti dostojanstveno sve do trenutka kada svi prsnu u smeh. Loše raspoložena Katrin bi htela radnu nedelju od četrdeset časova, i predlaže da s njom odu do Sindikalne organizacije.

„Ne“, kaže Roz, „ti si ta koja radi.“

Iznervirana, „sila prirode“ odlazi da legne na sunce. Svi joj se ubrzo pridružuju. I dok nehajno miluje Katrininu kosu, Kler je uverena da „tom detetu“ zapravo nedostaje muškarac. U Kući pred Svetom uvrežio se običaj da svi odlučuju o Katrininoj sudbini, pripisuju joj potrebe i utvrđuju njihovu snagu i vrstu. Ona im dakako povremeno odbrusi da je dovoljno velika, itd., ali je niko ne sluša. „Sirotica“, kaže Roz, „potreban joj je ljubavnik.“

Zatim se svi izležavaju na suncu. Katrin, koja nije zlopamtilo, priča tada spletku iz svoje kancelarije o tome kako je gospođica Perez, visoka plavuša, pre skore udaje obilazila službe tražeći savete, i kako su joj zabavljeni putnici predočavali užasne stvari, pa je, vrativši se sa svadbenog odsustva, sa olakšanjem i osmehom izjavila: „Nije bilo tako strašno.“

„A trideset joj je godina“, dodaje sažaljivo Katrin.

A Roz, koja joj zamera na tim smelim pričama: „Pazi Katrin“, kaže ona, „ovde nisu prisutne samo devojke.“

U tom času poštanski avion prolazi iznad grada i šeta slavu svog blistavog metala nad zemljom i po nebu. Ulazi u kretanje zaliva, naginje se kao i on, stapa sa trkom sveta i odjednom, napuštajući njegovu igru, menja pravac, dugo ponire ka moru i sleće na njega u velikoj eksploziji bele i plave vode. Gila i Kali leže na boku, sa zmijskim njuškicama koje pokazuju ružičasta nepca, obuzete raskošnim i bestidnim snovima od kojih im podrhtavaju slabine. Nebo pada odozgo s pune visine sa svojim teretom sunca i boja. Sklopljenih očiju, Katrin oseća dugi i duboki pad koji je vraća u sebe, gde se polako miče ona životinja što diše kao bog.

Naredne nedelje čekaju goste. Kler je zadužena za kuvanje. Roz je očistila povrće, namestila pribor za jelo i sto; Kler će staviti povrće u posude i nadgledati njihovo kuvanje čitajući u svojoj sobi. Kako Mina, Mavarka, jutros nije došla jer joj je otac umro treći put te godine, Roz je počistila kuću. Stižu gosti. Elijan, koju Merso zove idealistkinjom. „Zašto?“, pita Elijan. „Zato što kad vam kažemo nešto istinito što vas sablažnjava, vi kažete: to je tačno, ali nije dobro.“ Elijan ima dobro srce i misli da liči na čoveka sa rukavicom, što ostali osporavaju. Krajnje lična, njena soba je obložena reprodukcijama čoveka sa rukavicom. Elijan studira. Prvi put kad je došla u Kuću pred Svetom, izjavila je kako je očarana „odsustvom predrasuda“ kod njenih stanovnika. S vremenom je to ispalo manje zgodno. Nemati predrasuda značilo je reći joj da je priča koju je ispričala i nakitila savršeno dosadna i posle svake rečenice ljubazno izjaviti: „Elijan, prava ste glupača.“

Kad Elijan uđe u kuhinju sa Noelom, drugim gostom, po zanimanju vajarom, tu zatiče Katrin, koja nikada ne kuva u normalnom položaju. Ležeći na leđima, ona jede grožđe koje drži u jednoj ruci, dok drugom muti tek započet majonez. U velikoj plavoj kecelji, Roz se divi pametnoj Gili, koja je skočila na kredenac u nameri da pojede jelo koje je tu ostavljeno za podnevni ručak.

„Da ne poverujete“, kaže zadivljena Roz, „da ne poverujete koliko je pametna.“

„Da“, kaže Katrin, „danas prevazilazi samu sebe“, i dodaje da je jutros sve pametnija Gila razbila malu zelenu lampu i vazu za cveće.

Elijan i Noel, još previše zadihani da bi izrazili svoje gađenje, odlučuju da sednu iako im to niko nije ponudio. Stiže Kler, ljubazna i malaksala, rukuje se i proba riblju čorbu na šporetu. Ona misli da mogu da pređu za sto. Ali danas Patris kasni. Stiže ipak i, pričljiv, objašnjava Elijan da je lepo raspoložen jer su žene na ulici tako lepe. Toplo godišnje doba tek počinje, a već su se pojavile lake haljinice u kojima podrhtavaju čvrsta tela. Od toga mu se, kaže Patris, suše usta, slepoočnice biju a slabine zagrevaju. Pred tolikom preciznošću, Elijan i njena stidljivost ćute. Za

stolom, zaprepašćenje posle prvih kašika riblje čorbe, i Kler će, umiljato i sasvim razgovetno:

„Bojim se“, kaže ona, „da ova čorba ima ukus nagorelog luka.“

„Ma ne“, kaže Noel, čiju dobrotu svi cene.

Da bi iskušala tu dobrotu, Roz ga tada moli da za kuću kupi neke korisne stvari, poput bojlera, persijskih tepiha i frižidera. Noel uzvraća hrabreći Roz da se moli bogu da on dobije na lutriji:

„Ako već moramo da se molimo“, kaže Roz, „molićemo se za sebe!“

Toplo je, i dobra gusta vrućina čini još dragocenijim ledeno vino i voće koje ubrzo stiže. Dok piju kafu, Elijan hrabro govori o ljubavi. Kad bi nekog zavolela, ona bi se udala. Katrin joj odgovara da je u ljubavi najpreče voditi ljubav i Elijan se grči od te materijalističke politike. Pragmatična Roz bi joj dala za pravo „kad iskustvo ne bi pokazivalo da brak ubija ljubav“.

Suprotstavljene, Elijan i Katrin preteruju u svojim stavovima, sto je sasvim u redu kad su ljudi temperamentni. Noel, koji misli u kategorijama oblika i ilovače, veruje u ženu, decu i patrijarhalnu istinu u životu koji je konkretan i težak. Tada se, umorna od Elijanine i Katrinine vike, Roz pretvara da je naprasno prozrela cilj mnogobrojnih Noelovih poseta.

„Hvala vam“, kaže ona, „ne umem ni da vam opišem koliko sam dirnuta tim otkrićem. Koliko sutra ću razgovarati sa ocem o ‘našoj’ nameri a vi ćete moći da mu zatražite moju ruku za nekoliko dana.“

„Ali...“, kaže Noel, koji ne razume dobro.

„Oh, znam“, kaže Roz oduševljeno. „Alija vas razumem i kad ne govorite. Vi ste od onih koji ćete i koje treba prozreti. Uostalom, srećna sam što ste se izjasnili, jer je učestalost vaših poseta počela da kalja moj dobar glas.“

Noel, koga to zabavlja ali je i malo zabrinut, kaže da je očaran što su mu se želje ispunile.

„Tim bolje“, kaže Patris paleći cigaretu, „jer ćete morati da požurite. Stanje u kojem se nalazi Roz nalaže vam da stvar ubrzate.“

„Šta?“, pita Noel.

„Bože moj“, kaže Kler, tek smo u drugom mesecu.

„Osim toga“, dodaje Roz nežno i ubedljivo, „vi ste u godinama kada bi trebalo da ste srećni što se prepoznajete u tuđem detetu.“

Noel se malo namrštitio, a Kler će dobroćudno:

„To je šala. Treba je prihvatiti sa duhom. Pređimo u salon.“

Istoga časa prestaje načelna rasprava. Ipak, Roz koja svoja dobra delà čini krišom, tiho razgovara sa Elijan. U velikoj sobi, Patris je prišao prozoru, Kler stoji kraj stola, a Katrin leži na asuri. Ostali sede na divanu. Gusta magla se nadvila nad gradom i lukom. Ali tegljači opet rade i njihovi duboki pozivi raznose sve dovde mirise katrana i ribe, svet crvenih i crnih brodskih trupova, zarđalih bitvi i lanaca lepljivih od algi, koji se budi sasvim dole. Svakoga dana, to se oglašava muški i bratski zov života sa ukusom snage, koji svi ovde osećaju kao iskušenje ili neposredan poziv. Elijan se tužno obraća Roz:

„I vi ste, u stvari, slični meni.“

„Ne“, kaže Roz, „ja samo hoću da budem srećna što je moguće duže.“

„A ljubav nije jedino sredstvo“, dodaje Patris ne okrećući se.

On oseća veliku naklonost prema Elijan i boji se da ju je maločas povredio. Ali on razume zašto Roz hoće da bude srećna.

„To je osrednji ideal“, kaže Elijan.

„Ne znam da li je osrednji, ali je zdrav. A to, vidite li...“ Patris ne nastavlja. Roz je dopola sklopila oči. Gila joj se smestila u krilo i, dugo joj milujući kosti glave, Roz se sprema za onaj tajni brak u kojem će mačka poluzatvorenih očiju i nepomična žena istim pogledom posmatrati sličan svet. Svi sanjare između dugih poziva tegljača. Roz pušta da je prožme predenje mačke sklupčane u njenom krilu. Vrućina joj pritiska oči i utapa je u tišinu nastanjenu udarima njene krvi. Mačke spavaju po čitave dane i vole od prve zvezde do svitanja. Njihove naslade grizu, a san im je gluv. I one znaju da telo ima dušu u kojoj duša nema nikakvog udela.

„Da“, kaže Roz, otvarajući oči, „biti srećna što duže.“

Merso je mislio na Lisijen Renal. Kada je maločas rekao kako su žene na ulicama lepe, hteo je da kaže da mu se jedna žena učinila lepom. Sreo ju je kod prijatelja. Pre nedelju dana izašli su zajedno, i nemajući šta da rade, šetali su se bulevarima, duž luke, po lepom toplom jutru. Ona nije progovarala i, dok ju je pratio do kuće, Merso je sebe uhvatio kako joj dugo stiska ruku i osmehuje joj se. Bila je dosta visoka, nije nosila šešir, imala je otvorene sandale i haljinu od belog platna. Na bulevarima su hodali nasuprot lakom vetru. Ona je polagala nogu sasvim ravno na toplu kaldrmu, oslanjala se na nju i lako se uzdizala prema vetru. U tom pokretu, haljina bi joj se pripila uz telo i ocrtavala njen ravni i istureni stomak. Sa plavom kosom zabačenom unazad, malim pravim nosom i veličanstvenim zanošenjem grudi, bila je oličenje i potvrda nekakvog tajnog sklada koji ju je vezivao za zemlju i svet uređivao oko njenih pokreta. Kada je, s tašnom što joj se njihalala u desnoj ruci ukrašenoj srebrnom narukvicom koja je zveckala udarajući o kopču, dizala levu ruku iznad glave da se zaštiti od sunca, s vrhom desnog stopala još na tlu, ali već spremnim da se od njega odvoji, Patrisu se činilo da svoje pokrete spaja sa svetom.

Tada je osetio tajanstveni sklad koji je njegove korake podešavao sa Lisijeninim. Hodali su usklađeno i on nije morao da ulaže napor da se prilagođava. Taj sklad je bez sumnje bio olakšan Lisijeninom ravnom obućom. Ali je u dužini i gipkosti njihovih koraka bilo nečeg zajedničkog. Istovremeno, Merso je uočio Lisijenino ćutanje i njen zatvoren izraz lica.

Pomislio je da je verovatno neinteligentna i to ga je obradovalo. Ima nečeg božanskog u lepoti bez duha i Merso je na to bio osetljiviji nego iko. Zbog svega toga je malo duže stiskao Lisijenine prste, viđao je često, dugo s njom šetao ćutke, istim hodom; nudili su svoja preplanula lica suncu i zvezdama, plivali skupa i usklađivali svoje pokrete i korake ne razmenjujući ništa drugo osim prisustva svojih tela. I tako sve do prethodne večeri kada je Merso ponovo otkrio već poznato mu uzbudljivo čudo na Lisijeninim usnama. Do tada je bio tronut načinom na koji se hvatala za njegovu odeću, išla za njim držeći se za njegovu ruku, prepuštala se sa poverenjem, što je prijalo muškarcu u njemu. Bilo je tu i njeno ćutanje koje ju je svu predavalo trenutnom pokretu i isticalo njenu sličnost sa mačkama, koji ma je već dugovala ozbiljnost u svemu što je radila. Juče, posle večere, prošetao je sa njom duž kejova. U jednom trenutku, zastali su kod ograde bulevara i Lisijen se naslonila na Mersoa. U noći je pod prstima osetio ledene izbočine jagodica, i tople usne u čiju je mlakost upadao prst. Tad se u njemu rodio nekakav veliki, nezainteresovani i strasni krik. Naspram noći krcate zvezdama, i grada, koji je ličio na izvrnuto nebo, prepuno ljudskih svetala, pod toplim i dubokim dahom koji se peo iz luke ka njegovom licu, osećao je žeđ za tim mlakim izvorom, neobuzdanu želju da na tim mlakim usnama uhvati svekoliki smisao tog neljudskog i usnulog sveta, kao tišinu zatvorenu u svojim ustima. Nagnuo se

i bilo je to kao da je položio usne na pticu. Lisijen je zastenjala. Zagrizao je njene usne i nekoliko trenutaka, ustiju preko usta, sisao tu mlakost koja ga je zanosila kao da u svom naručju stiska svet. A ona se kao davljenica hvatala za njega, izranjajući povremenim zamaskama iz velike duboke rupe u koju je bila bačena, odgurivala njegove usne, pa ih privlačila, i opet padala u ledene crne vode koje su je pekale kao božanski narod.

...Ali Elijan je već odlazila. Mersoa je čekalo dugo popodne ispunjeno tišinom i razmišljanjem u njegovoj sobi. Za večerom su svi ćutali. Ali su kao po dogovoru svi prešli na terasu. Dani se na kraju uvek spoje sa danima. Od jutra nad zalivom, sjajnog u izmaglici i suncu, do večernje pitomine nad zalivom. Dan se rađa na moru i zalazi iza brda, jer nebo pokazuje samo jedan put koji ide od mora do brda. Svet uvek govori samo jednu stvar, i prvo vas zainteresuje, a zatim umori. Ali uvek dođe vreme kada vas osvoji svojim ponavljanjem i biva nagrađen za svoju istrajnost. Tako se i dani u Kući pred Svetom, istkani u raskošnu tkaninu od smeha i jednostavnih gestova, završavaju na terasi naspram noći pune zvezda. I oni se ispruže u ležaljke, dok Katrin sedi na zidanoj ogradi.

Na nebu, punom vatre i tajanstva, šija lice tamne noći. Svetla promiču daleko u luci a pištanje vozova je rede. Zvezde su čas veće čas manje, nestanu pa se opet jave, stvaraju među sobom nestalne oblike i povezuju se sa drugim zvezdama. U tišini, noć je sve gušća i telesnija. Puna je kretanja zvezda, u očima ostavlja igre svetlosti koje u njih unose suze. I svako od njih, tonući u dubinu neba, u toj krajnjoj tački gde se sve podudara, nalazi skrivenu i nežnu misao koja sažima svu samoću njegovog života.

Katrin, koju ljubav odjednom guši, samo uzdahne. Patris koji oseća njen promenjeni glas, ipak pita:

„Da li vam je hladno?“

„Nije“, kaže Roz. „Uostalom, toliko je lepo.“

Kler je ustala, položila ruke na zid i pružila lice ka nebu. Pred tim elementarnim i plemenitim svetom, ona poistovećuje svoj život i svoju želju za životom, i svoju nadu meša sa kretanjem zvezda. Naglo se okreće i obraća Patrisu:

„U srećnim danima“, kaže, „imati poverenja u život znači naterati ga da vam on uzvrati.“

„Tako je“, kaže Patris ne gledajući je.

Jedna zvezda promiče. Iza nje se širi svetlucanje udaljenog svetionika u sad već mračnijoj noći. Neki ljudi se penju putem, ćutke. Čuje se kako gaze i snažno dišu. Odmah potom do njih dopire miris cveća.

Svet uvek govori samo jedno. I u toj strpljivoj istini koja ide od zvezde do zvezde, kao i u onoj drugoj strpljivoj istini koja ide od smrti do smrti, nastaje sloboda koja nas oslobađa od nas samih i od drugih. Patris, Katrin, Roz i Kler postaju tada svesni sreće koja se rađa iz njihovog prepuštanja svetu. Ako je ova noć slika njihove sudbine, oni se čude što je ta sudbina istovremeno i telesna i tajna i što se na njenom licu mešaju suze i sunce. I njihovo bolno i radosno srce ume da sluša tu dvostruku lekciju koja vodi ka srećnoj smrti.

Kasno je. Već je ponoć. Na čelu te noći koja je kao počinak i misao o svetu, neko potmulo nadimanje i žagor zvezda najavljuju skoro buđenje. Sa neba prepunog zvezda silazi treperava svetlost. Patris gleda svoje prijateljice: Katrin, koja ćuči na zidu, glave zabačene unazad; Roz, skupljenu u ležaljci, sa rukama ispruženim na Gili; Kler, uspravnu i krutu, oslonjenu na zid, sa belom mrljom ispupčenog čela. Mladi ljudi, sposobni za sreću, koji razmenjuju svoju mladost i

čuvaju svoje tajne. Prišao je Katrin i preko njenog ramena od mesa i sunca, gleda u njen krug neba. Roz se približila zidu i sad sve četvoro stoje pred Svetom. Kao da je iznenada svežija rosa sprala s njihovih čela znake usamljenosti i, oslobađajući ih od njih samih, vratila ih svetu tim drhtavim i kratkim krštenjem. U tom času dok se noć preliva od zvezda, njihovi pokreti se koče na velikom nemom licu neba. Patris diže ruku ka noći, i u svom zamahu povlači snopove zvezda, nebesku vodu u koju udara njegova ruka i Alžir, koji mu je pod nogama, obavijen oko njih kao blistavi i tamni kaput od dragog kamenja i školjki.

IV

U ranu zoru, Mersoova kola su jurila putem uz obalu sa prigušenim svetlima. Izlazeći iz Alžira, stigao je, pa pretekao mlekerska kola, i miris konja, mešavina toplog znoja i štale, učinio ga je osetljivijim na svežinu jutra. Još je bio mrak. Poslednja zvezda se sporo topila na nebu, a na putu koji je svetlucao u tami, čuo je samo zvuk srećne životinje koji je puštao motor, i povremeno, malo dalje, konjski kas i tandrkanje kola punih kanti, sve dok na crnoj pozadini puta nije razabrao četvorostruki blesak potkovicica koje su svetlucale na konjskim kopitima. Zatim je sve nestalo u zvuku brzine. Sad je vozio brže i noć se žurno pretvarala u dan.

Sa dna noći koja se stisla između alžirskih brda, automobil je izlazio na slobodan put iznad mora gde se jutro zaobljavalo. Merso pusti kola da jure punom brzinom. Na putu mokrom od rose, točkovi su umnožavali sitne šumove sisaljki. Na svakoj od mnogobrojnih okuka, gume bi usled kočenja zavrištale visokim tonom, dok bi na pravoj liniji duboko brujanje ponovnog ubrzavanja za trenutak prekrilo slabe glasove mora koji su dopirali sa plaža u podnožju. Jedino avion dopušta čoveku da oseti veću samoću od one koju otkriva u automobilu. Sav usredsređen na sebe, svestan zadovoljstva koje mu je davala preciznost njegovih pokreta, Merso je mogao da se istovremeno vrati sebi i onome što ga je zaokupljalo. Danje sada bio širom otvoren na kraju puta. Sunce se dizalo na moru, a sa njim su se, maločas još pusta, budila i polja duž puta, puna ptica i buba crvenog leta. Poneki seljak bi katkad prelazio preko jednog od njih, i Mersou, koga je nosila brzina, ostajala je tek slika siluete natovarene vrećom, kako teškim korakom hoda po plodnoj i sočnoj zemlji. Automobil ga je ravnomerno dovodio do brežuljaka koji su nadvisivali zaliv. Oni su narastali i njihov, prethodno jedva naznačen obris, crna senka projektovana na dan, brzo se približavao, prepoznatljiv u svojim sve krupnijim detaljima i nudio Mersou svoje iznenada otkrivene padine pune maslina, borova i omalterisanih kućica. Zatim bi druga okuka bacala automobil ka moru koje se nadimalo u plimi i pelo ka Mersou, kao poklon pun soli, crvenila i sna. Automobil bi tada zašištao na putu i ponovo kretao ka drugim brežuljcima i uvek sličnom moru.

Mesec dana ranije Merso je u Kući pred Svetom najavio svoj odlazak. Prvo će putovati a zatim se nastaniti u okolini Alžira. Nekoliko nedelja kasnije vratio se, siguran da putovanje sada za njega predstavlja neki njemu stran život: u otkrivanju nepoznatog video je samo sreću nemirnih duhova. Zato je i osećao neki nejasan umor. Zurilo mu se da ostvari plan i kupi malu kuću između mora i planine, u Senui, na nekoliko kilometara od ruševina Tipaze. Po povratku u Alžir, postavio je spoljašnji dekor svog života. Kupio je veliku zalihu nemačkih farmaceutskih proizvoda, postavio plaćenog činovnika na čelo firme, i tako opravdao svoja odsustvovanja iz Alžira i slobodan život koji je vodio. Firma je, uostalom, kako-tako radila, a on je pokrивao njene povremene gubitke, prinoseći bez žaljenja taj danak svojoj dubokoj slobodi. Svetu je, naime, dovoljno pokazati lice koje on može da razume. Lenjost i kukavičluk Čine ostalo. Nezavisnost se postiže sa nekoliko jeftinih reči poverenja. Merso se zatim pozabavio Lisijeninom sudbinom.

Ostala je bez roditelja, živela je sama, radila kao sekretarica u firmi koja je trgovala ugljem, hranila se voćem i bavila fiskulturom. Merso joj je pozajmio knjige. Vratila ih je ne rekavši ništa. Na njegova pitanja je odgovarala sa: „Da, dobro je“, ili: „Malo je tužno.“ Onoga dana kad je odlučio da napusti Alžir, predložio joj je da živi s njim, ali da i dalje stanuje u Alžiru i da kod njega dolazi po potrebi. To je izložio dovoljno uverljivo da Lisijen u tome ne vidi ništa ponižavajuće, kao što zapravo u tome ničeg ponižavajućeg i nije bilo. Lisijen je često opažala telom ono što njen duh nije mogao da razume. Pristala je. Merso je dodao:

„Ako vam je do toga stalo, mogu vam obećati da ću se vama oženiti. Ali mi se to ne čini korisnim.“

„Kako god hoćete“, rekla je Lisijen.

Nedelju dana kasnije, on se njom oženio i spremao se da otputuje. Za to vreme, Lisijen je sebi kupila narandžasti čamac da ide na plavo more.

Jednim okretom volana Merso izbeže jednu kokošku, koja je poranila. Razmišljao je o razgovoru koji je vodio sa Katrin. Uoči svog odlaska, napustio je Kuću pred Svetom da bijednu noć proveo sam u hotelu.

Bilo je rano popodne, i kako je kiša padala tokom jutra, čitav zaliv je bio kao oprano staklo, a nebo kao svež peškir. Preko puta, rt kojim se završavala kriva linija zaliva ocrtavao se sa čudesnom jasnoćom i, pozlaćen zrakom sunca, ležao je na moru kao velika letnja zmija. Patris je zatvorio svoje kofere i sada je, ruku oslonjenih na prozorski okvir, žudno posmatrao to novo rađanje sveta.

„Ne razumem zašto odlaziš ako si ovde srećan“, rekla je Kalrin.

„Preti mi opasnost da budem voljen, mala Katrin, a to bi me sprečilo da budem srećan.“

Sklupčana na divanu, malo pognute glave, Katrin je posmatrala Patrisa svojim lepim pogledom bez dna. Odgovorio je ne okrenuvši se:

„Mnogi ljudi komplikuju sebi život i izmišljaju svoje sudbine. Što se mene tiče sve je jednostavno. Pogledaj...“

Govorio je licem okrenut Svetu i Katrin se osetila zaboravljenom. Posmatrala je duge Patrisove prste koji su visili na kraju ruke oslonjene o prozorski okvir, način na koji je nosio svoje telo najednom kuku i njegov izgubljeni pogled koji je naslućivala ne videvši ga.

„Ono što bih ja htela...“, reče ona, ali začuta i pogleda Patrisa.

Koristeći mirno more, male jedrilice su isplivljavale ka pučini. Prilazile su ulazu u luku, ispunjavale ga lepetom krila i naglo skretale ka otvorenom moru, ostavljajući za sobom vazdušni i vodeni trag koji se širio u dugim penušavim drhtajima. Sa mesta gde se nalazila, a one su odmicale sve dalje od luke, Katrin ih je videla kako se dižu oko Patrisa poput jata belih ptica. On kao da je osetio njeno ćutanje i njen pogled. Okrenuo se, uzeo je za ruke i privukao k sebi.

„Nikad nemoj da odustaneš, Katrin. Imaš toliko stvari u sebi i najplemenitiju od svih, dar za sreću. Samo nemoj da očekuješ život od nekog muškarca. Zbog toga se tolike žene prevare. Očekuj ga od same sebe.“

„Ja se ne žalim, Merso“, reče blago Katrin, hvatajući Patrisa za rame. „Sad je važna samo jedna stvar. Leci se.“

On tada oseti koliko je njegova izvesnost krhka. Srce mu je bilo neobično suvo.

„Nisi to sad morala da kažeš.“

Uzeo je svoj kofer i sišao prvo strmim stepenicima, pa putem od maslina do maslina. Čekali su ga još samo Senua, šuma od ruševina i pelina, ljubav lišena nade i beznađa, i sećanje na život u sirćetu i u cveću. Okrenuo se. Tamo gore, Katrin je gledala kako odlazi, bez ijednog gesta.

Za nešto manje od dva sata, Merso je stigao nadomak Senue. U tom trenutku poslednji ljubičasti odblesci noći još su se vukli po padinama koje su se spuštale u more dok je vrh već bio obasjan crvenim i žutim zracima. Bilo je tu nekakvog moćnog i masivnog zemaljskog zamaha koji je kretao od saheljskih brežuljaka koji su se ocrtavali na vidiku, i završavao se ogromnim leđima mišićave životinje koja se sa pune visine obrušavala u more. Kuća koju je Merso kupio uzdizala se na poslednjim obroncima nekih stotina metara od mora, koje se već zlatilo od vrućine. Imala je samo jedan sprat iznad prizemlja i na tom spratu samo jednu sobu sa pomoćnim prostorijama. Ali taje soba bila prostrana i izlazila je na prednji vrt, a potom i na more, prelepom nišom koja se nastavljala kao terasa. Merso se brzo pope. More je već počinjalo da se puši pa je od toga njegovo plavetnilo postajalo tamnije dok je topla crvena boja ploča na terasi zračila i presijavala se. Preko omalterisane ograde već su se pomaljali prvi cvetovi raskošne ruže puzavice. Cvetovi su bili beli, a u jedrini onih koji su već bili otvoreni i jasno se ocrtavali na pozadini mora, bilo je neke bujne zasićenosti. Od donjih prostorija, jedna je gledala na prve padine Senue, prekrivene voćnjacima, a druge dve na vrt i na more. U vrtu, dva bora su dizala u nebo svoja ogromna stabla koja su tek na svojim krajevima bila prekrivena žuto zelenim runom. Iz kuće su se videli samo prostor koji se pružao između ova dva drveta i kriva linija mora između stabala. U lom trenutku mali parobrod je prolazio pučinom i Merso ga je pratio pogledom duž čitave njegove putanje od jednog bora do drugog.

Tu će živeti. Nema sumnje da je bio osetljiv na lepotu mesta. Upravo je zbog mesta i kupio tu kuću. Ali dokolica koju se nadao da će tu naći sada ga je ispunjavala strahom. I samoća za kojom je tragao s tolikom lucidnošću više ga je uznemirivala sada kad je upoznao njen dekor. Selo nije bilo daleko, jedva nekoliko stotina metara. Izašao je. Mala staza silazila je sa puta ka moru. U trenutku kada je odlučio da tuda krene prvi put je spazio da se na drugoj strani mora vidi mali rt Tipaze. Na krajnjoj tački rta, ocrtavali su se pozlaćeni stubovi hrama i svud oko njih trošne ruševine u pelinu koji je na udaljenosti ličio na sivo vunasto krzno. Tokom junskih večeri, pomislio je Merso, vetar bi trebalo da preko mora donosi do Senue miris pelina natopljenog suncem.

Trebalo je da namesti kuću i da se organizuje. Prvi dani su brzo prošli. Okrećio je zidove, kupio zavese u Alžiru, počeo da obnavlja električne uređaje. I u tom poslu, koji je u toku dana prekidao da bi jeo u seoskom hotelu i kupao se u moru, zaboravljao je zašto je došao ovde i, bolnih krstiju i krutih nogu, trošio se umarajući svoje telo i brinući zbog nedostatka boje ili loše električne instalacije u hodniku. Spavao je u hotelu i postepeno upoznao selo: momke koji su dolazili nedeljom po podne da igraju ruski bilijar i ping-pong (čitavo popodne bi igrali a naručivali samo jedno piće, što je izazivalo veliki gazdin bes); devojke koje su se uveče šetale putem iznad mora (držale su se za ruke a njihovi glasovi bi malo zapevali na poslednjim slogovima reci); Pereza, ribara, koji je snabdevao hotel ribom i bio jednoruk. Tu je sreo i seoskog lekara, Bernara. Ali onoga dana kada je sve u kući bilo sređeno, Merso je u nju preneo svoje stvari i opet se vratio sebi. Bilo je večer. Nalazio se u sobi na prvom spratu, a iza prozora dva sveta su se borila za prostor između dva bora. U jednom, gotovo prozračnom, rojile su se zvezde. U drugom, gušćem i tamnijem, neko skriveno mreškanje najavlјivalo je more.

Do tada je bio na raspolaganju, sretao se sa radnicima koji su mu pomagali ili razgovarao sa

vlasnikom kafane. Ali te večeri je shvatio da više nema s kim da se sretne, ni sutradan ni ikad više i da je toliko željena samoća bila tu. Od časa kada više nije morao da se vidi ni sa kim, sutrašnji dan mu se učinio strašno blizu. Ubedio je sebe da je baš to i hteo: sam pred sobom zadugo, do kraja. Odlučio je da puši i da razmišlja do kasno u noć, ali mu se prispavalo oko deset sati i on ode na počinak. Sutradan se probudio vrlo kasno, oko deset časova, spremio sebi doručak i pojeo ga ne umivši se. Osećao se malo umorno. Nije se obrijao i kosa mu je bila raščupana. Međutim, posle jela, umesto da ode u kupatilo, išao je iz sobe u sobu, prelistavao neki časopis i na kraju sav srećan otkrio jednu otkačenu utičnicu i dao se na posao. Neko je zakucuo na vrata. Bio je to dečko iz hotela koji mu je donosio ručak po dogovoru od prethodne večeri. Takav kakav je bio, iz lenjosti, seo je za sto i jeo bez apetita da se hrana ne bi ohladila, a zatim počeo da puši ležeći na divanu u donjoj prostoriji. Kada se probudio, besan što je zaspao, bilo je četiri sata. Tada se oprao, pažljivo obrijao, najzad obukao i napisao dva pisma, jedno za Lisijen, a drugo za tri studentkinje. Već je bilo veoma kasno i noć je padala. Ipak je otišao do sela da baci pisma na poštu i vratio se ne srevši nikoga. Popeo se u svoju sobu i izašao na terasu. More i noć su ćucorili na žalu i među ruševinama. Sećanje na izgubljeni dan ga je mučilo. Večeras je trebalo da radi, da nešto čini, da čita ili da izađe i hoda u noći. Kapija u vrtu je zaškripala. Stizala je njegova večera. Bio je gladan, jeo je sa apetitom i osetio se nesposobnim da izađe. Odlučio je da dugo čita u krevetu. Ali već kod prvih stranica oči su mu se sklopile, a sutradan se opet probudio kasno.

Narednih dana, Merso je pokušao da se odupre toj navali. Kako su dani prolazili, ispunjeni škripom kapije i nebrojenim cigaretama, teskoba bi ga obuzela kada je odmeravao nesrazmeru između čina koji ga je doveo do ovakvog života i samog tog života. Jedne večeri on pismom pozva Lisijen da dođe, raskidajući tako sa tom samoćom od koje je toliko očekivao. Pošto je poslao pismo, počeo da ga izjeda potajni stid. Ali kad je Lisijen stigla, stid se istopi u nekoj vrsti glupe i užurbane radosti što je opet tu jedno poznato mu biće i laki život koji njegovo prisustvo podrazumeva. Prema njoj je bio pažljiv, pun predusretljivosti, a Lisijen ga je posmatrala pomalo iznenađeno, i dalje zaokupljena svojim lepo ispeglanim haljinicama od belog platna.

Odlazio je u prirodu, ali sa Lisijen. Ponovo je otkrio svoje saučesništvo sa svetom, ali sa rukom na Lisijeninom ramenu. Sklonivši se u čoveka, bežao je od svog potajnog straha. Međutim, dva dana kasnije, Lisijen mu je postala dosadna. Izabrala je baš taj trenutak da ga pita da li bi mogla da živi s njim. Večerali su i Merso je to jasno odbio ne dižući glavu sa svog tanjira.

Pošto su nakratko ćutali, Lisijen je ravnim glasom dodala:

„Ti me ne voliš.“

Merso je podigao glavu. Oči su joj bile pune suza. Tada on reče blaže:

„Ali ja ti to nikad i nisam rekao, mala moja.“

„To je tačno“, reče Lisijen, „i baš zato.“

Merso je ustao i otišao do prozora. Između dva bora, zvezde su vrvele u noći. I Merso možda nikada nije osetio, pored teskobe, i toliko gađenje nad danima koji su upravo prošli.

„Ti si lepa, Lisijen“, reče on. „Ja ne vidim dalje od toga. Ne tražim od tebe ništa više. To je dovoljno za nas dvoje.“

„Znam“, reče Lisijen. Leđima je bila okrenuta Patrisu i vrhom noža je grebla stolnjak. On joj priđe i uhvati je za vrat.

„Veruj mi, nema velikog bola, velikog kajanja, velikih uspomena. Sve se zaboravlja, čak i

velike ljubavi. To je ono tužno a istovremeno i uzbudljivo u životu. Postoji samo određen način gledanja na stvari i on povremeno iskrsne. Zbog toga je ipak dobro imati veliku ljubav, nesrećnu strast u svom životu. To nam barem pruža alibi za bezrazložna očajanja koja nas muče.“

Pošto je malo razmislio, Merso reče:

„Ne znam da li me razumeš.“

„Mislim da razumem“, reče Lisijen. I naglo okrete glavu ka njemu: „Ti nisi srećan.“

„Ali biću“, odvrati oštro Merso. „Moram to biti. Sa ovom noći, ovim morem i ovim vratom pod prstima.“

Okrenuo se ka prozoru i stisnuo rukom Lisijenin vrat. Ona je ćutala.

„Da li osećaš barem malo prijateljstva prema meni?“

Patris kleče pored nje grizući joj rame. „Prijateljstvo, da, kao što osećam prijateljstvo prema noći. Ti si radost mojih očiju i ne znaš koliko mesta ta radost može da zauzme u mom srcu.“

Sutradan je otišla. Dan kasnije, nesposoban da se sa sobom usaglasi, Merso je automobilom stigao u Alžir. Prvo je otišao do Kuće pred Svetom. Njegove prijateljice mu obećale da će ga obići krajem meseca. Zatim odluči da ode u svoju Četvrt.

Njegova kuća bila je iznajmljena jednom kafedžiji. Raspitivao se za bačvara, ali niko nije mogao da mu kaže šta se s njim zbilo. Pričalo se da je otišao u Pariz da traži posao. Merso se prošetao. U restoranu, Selest je bio ostario — zapravo neznatno. Rene je i dalje bio tu, sa svojom tuberkulozom i svojim ozbiljnim izrazom. Svi su bili srećni što ponovo vide Patrisa i on sam je bio tronut tim susretom.

„Oh ! Merso“, reče mu Selest, „nisi se promenio. Uvek isti, oh!“

„Da“, reče Merso.

Čudio se neobičnoj zaslepljenosti zbog koje, inače dobro upoznati sa onim što se u njima samima menja, ljudi svojim prijateljima nameću sliku koju su o njima stvorili jednom zasnagda. Što se njega tiče, sudili su mu na osnovu onoga kakav je nekad bio. I kako pas ne menja ćud, ćovek je Ćoveku bio pas. I baš zato što su ga Selest, Rene i ostali nekada dobro poznavali, sad je on za njih bio stran i zatvoren kao neka nenastanjena planeta. Ipak se od njih oprostio prijateljski. Izlazeći iz restorana, sreo je Martu. Videvši je, shvati da ju je gotovo zaboravio ali da se istovremeno nadao da će je sresti. I dalje je imala lice našminkane boginje. Požele je potmulo ali nezainteresovano. Hodali su zajedno.

„Oh, Patrise“, rekla je ona, „bas sam zadovoljna. Šta se s tobom dešava?“

„Ništa, vidiš. Živim na selu.“

„Baš lepo. Oduvek sam sanjala o tome.“

I posle kraćeg ćutanja:

„Znaš“, reče ona, „nisam kivna na tebe.“

„Da“, reče Merso smejući se, „utešila si se.“

Tad Marta progovori tonom za koji nije znao da je sposobna:

„Ne budi zao, molim te. Dobro sam znala da će se jednoga dana ovako završiti. Bio si neobićan. A ja tek devoćica, kako si govorio. I kad se to desilo, naravno, pobesnela sam, shvataš. Na kraju sam sebi rekla da si nesrećan. I neobićna stvar, zar ne, ne umem to dobro da izrazim, ali prvi put ono stoje bilo meću nama me je i rastužilo i usrećilo.“

Merso je pogleda iznenađeno. Odjednom se setio da je Marta uvek bila dobra prema njemu. Prihvatila ga je onakvog kakav je bio i otrgla ga od velike samoće. Bio je nepravedan. U isto vreme kad su ga mašta i taština previše uzdizale — oholost ga je umanjivala. Osećao je surovost paradoksa zbog kojeg uvek dva puta grešimo u pogledu voljenih bića, prvo u njihovu korist a potom na njihovu štetu. Sada je shvatao da je Marta bila prirodna s njim — da je bila ono što je i da joj zbog toga mnogo duguje. Padala je slaba kiša — tek toliko da se svetla ulice umnože i rasprše. Kroz kapi svetla i kiše video je Martino lice, koje se odjednom uozbiljilo, i osetio da ga obuzima brbljiva zahvalnost kojoj nije polazilo za rukom da se izrazi i za koju bi u drugim prilikama pomislio da je neka vrsta ljubavi. Ali našao je tek bedne reči: „Znaš”, reče joj, „draga si mi. I sada, kada bih znao da mogu nešto da učinim...”

Ona se osmehnu:

„Ne”, reče. „Mlada sam i, znaš ti mene, ne lišavam se.”

On klimnu glavom. Između njega i nje, kakva razdaljina i kakva tajna saglasnost! Oprostio se od nje pred njenom kućom. Otvorila je kišobran, i rekla:

„Nadam se da ćemo se ponovo videti.”

„Da”, reče Merso. Ona se kratko i tužno osmehnula. „Oh”, reče Merso, „sad imaš svoje lice devojčice.”

Ona se povukla u kapiju i zatvorila kišobran. Patris joj pruži ruku, pa se i sam osmehnu: „Do viđenja, priviđenje.” Ona mu brzo stisnu ruku, naglo ga poljubi u oba obraza i potrča uza stepenice. Dok je stajao na kiši Merso je još osećao Martin hladan nos i tople usne. I taj iznenadni poljubac bio je isto onako čist kao i poljubac male prostitutke u Beču.

Međutim, on ode da potraži Lisijen, prespava kod nje i sutradan je zamoli da se sa njim prošeta bulevarima. Sišli su oko podneva. Narandžasti trupovi brodova su se sušili na suncu kao kriške voća. Udvojeno jato golubova i njihovih senki spusti se ka dokovima i odmah opet pope u sporom luku. Sjajno sunce grejalo je blago. Merso je gledao kako crveno-crni putnički brod sporo isplovljava iz luke, ubrzava, pa skreće u širokom luku ka svetlosnoj pregradi koja se penila između neba i mora. Za onoga ko posmatra nečiji odlazak, u svakom odlasku ima neke gorke slasti. „Srećnici”, reče Lisijen. — „Da”, reče Patris. A mislio je „ne” — ili barem da im on ne zavidi na toj sreći. I njega su privlačili novi počeci, odlasci, novi životi. Ali je znao da jedino lenji i nemoćni ljudi za njih vezuju sreću. Sreća je pretpostavljala izbor i unutar tog izbora, razmišljanje i lucidnu volju. Čuo je Zagreja: „Ne sa voljom da se odričemo, već sa voljom da budemo srećni.” Ruka mu je bila obavijena oko Lisijen, a u šaci mu je ležala topla i gipka ženska dojka.

Iste večeri, u automobilu kojim se vraćao za Senuu, pred vodom koja je narastala i brežuljcima koji su iznenada iskršavali, Merso je osetio veliku tišinu u sebi. Dok je zamišljao nekoliko novih početaka, bio je svestan svog prošlog života, odredio je u sebi ono stoje hteo i što nije hteo da bude. Smatrao je da su ti dani rasutosti kojih se stideo opasni ali i neophodni. Mogao je u njima potonuti i tako propustiti svoje jedino opravdanje. Ali baš zato je trebalo prilagoditi se svemu.

Između dva kočenja Merso se udubljavao u ponižavajuću i neprocenjivu istinu po kojoj je posebna sreća za kojom je tragao nalazila svoje uslove u ranom ustajanju, redovnom kupanju i svesnoj disciplini. Vozio je brzo, odlučan da iskoristi svoj zalet, smesti se u život koji kasnije ne bi zahtevao od njega nikakav napor i uskladi svoje disanje sa dubokim ritmom vremena i života.

Sutradan se probudio rano i spustio do mora. Već se bilo sasvim razdanilo i jutro je bilo

prepuno lepeta krila i cvrkuta ptica. Ali sunce je tek doticalo krivu liniju horizonta, i kad je Merso ušao u vodu koja se još nije presijavala, učinilo mu se da pliva u nekoj nejasnoj noći sve dok se sunce nije diglo i dok ruke nisu počele da mu uranjaju u otopine crvenog i ledenog zlata. Tada se vratio i otišao kući. Osetio je svoje probuđeno telo, spremno da primi sve. Narednih jutara, silazio je malo pre svitanja. I taj prvi čin je odlučivao o ostatku dana. Ta kupanja su ga umarala. Ali su, ostavljajući ga istovremeno i slabog i odlučnog, čitavom njegovom danu davala ukus opuštenosti i srećnog umora. Dani su mu ipak još izgledali dugi. Svoje vreme još nije odvojio od okvira navika koje su mu služile kao tačke prepoznavanja. Nije imao šta da radi i njegovo vreme je tada dobijalo svoju punu rastegljivost. Svaki minut je imao vrednost čuda, ali ga on još nije prepoznavao kao takvog. I kao što su mu na putovanju dani izgledali beskrajno dugi, a u kancelariji, naprotiv, vreme od ponedeljka do ponedeljka prolazilo munjevito, tako je sada, lišen oslonaca, pokušavao da ih ponovo nađe u životu kojem oni uopšte nisu bili potrebni. Katkad je uzimao sat i posmatrao kako kazaljka ide od jednog broja do drugog i bio očaran što su mu pet minuta tada izgledali beskrajno dugi. Taj sat mu je bez sumnje i otvorio teški i mučni put koji vodi ka vrhunskoj veštini koja se sastoji u tome da se ne radi ništa. Naučio je da ide u šetnje. Popodne bi katkad hodao duž plaže sve do ruševina na drugom rtu. Legao bi u pelin i s rukom na nekom toplom kamenu otvarao oči i srce nepodnošljivoj veličini neba punog vreline. Usaglašavao je udaranje svoje krvi sa žestokim pulsiranjem sunca u dva sata po podne i uranjao u divlje mirise i koncerte dremljivih insekata, gledao kako od belog nebo prelazi u čisto plavo, da bi se ubrzo provetnilo i postalo zeleno, prosipajući svoju blagost i nežnost na još tople ruševine. Tada se vraćao rano i legao. U tom kruženju od jednog do drugog sunca, njegovi dani su se prilagođavali određenom ritmu čija sporost i neobičnost su mu sada postale neophodne kao što su to nekada bili njegova kancelarija, njegov restoran i njegov san. U oba slučaja, jedva da je toga bio svestan. Sad je barem, u časovima lucidnosti, osećao da mu vreme pripada i da se u tom kratkom času koji protiče od crvenog do zelenog mora, nešto večno oblikuje za njega u svakoj sekundi. Kao ni nadljudsku sreću, ni večnost nije mogao da zamisli izvan krivulje dana. Sreća je bila ljudska, a večnost svakodnevna. Samo je trebalo biti ponizan, uskladili svoje srce sa ritmom dan, i ne podešavati njihovo srce sa krivuljom naše nade.

I kao što u umetnosti čovek mora znati kada da stane, jer uvek dođe trenutak kad neku skulpturu više ne treba dirati, i u tom pogledu je neinteligentna volja umetniku korisnija od najvećeg oštroumlja, tako je potreban i jedan minimum neinteligentnosti da bi se usavršio život u sreći. Oni kojima ona nedostaje moraju da je steknu.

Nedeljom je Merso igrao bilijar sa Perezom. Perez nije imao jednu ruku. Osakaćena ruka bila mu je odsečena iznad lakta. Zbog toga je igrao na neobičan način, isprasio bi se i oslanjao svoj patrljak na štap. Kad je ujutro odlazio na pecanje, Merso se uvek divio veštini starog ribara, koji je svoje levo veslo držao pod miškom, i, stojeći u čamcu, iskošenog tela, jedno veslo gurao grudima a drugo rukom. Perez je spremao sipe u ljutom sosu. Kuvao ih je u njihovom vlastitom soku i u ribarovoj kuhinji Merso je sa njim jeo iz čađavog tiganja vrela crni sos u koji su obojica umakali hleb. Perez nikad nije govorio. Merso mu je bio zahvalan na toj moći ćutanja. Katkad bi ga video ujutru posle kupanja kako stavlja čamac u more. Prišao bi:

„Mogu li sa vama, Perez?“

„Ukrcajte se“, rekao bi ovaj.

Pričvrstili bi tada vesla za dva različita kočića i zajedno veslali trudeći se (barem Merso) da im se stopala ne zakače za udice parangala. Zatim su pecali i Merso je nadgledao strukove,

svetle do morske površine, lelujave i crne ispod vode. Sunce se lomilo na vodi u hiljade komadića i Merso je udisao težak i zagušljiv vonj koji se peo iz mora kao disanje. Katkad bi Perez izvukao manju ribu. Bacio bi je i rekao: „Vrati se mamac.“ U 11 sati su se vraćali i Merso je, sa rukama svetlucavim od krljušti i licem naduvenim od sunca, ulazio u svoju kuću kao u svež podrum, dok je Perez odlazio da spremi obrok od ribe koji će uveče zajedno pojesti. Prolazili su dani i Merso se opuštao u životu kao da ulazi u vodu. I kao što plivamo zahvaljujući sadejstvu naših ruku i vode koja nas nosi i prenosi, Mersou je, da bi ostao netaknut i svestan, bilo dovoljno da napravi nekoliko osnovnih pokreta, stavi ruku na slabio drveta, trči na plaži. Vezivao se tako za neki život u čistom stanju, vraćao u raj koji je dat samo životinjama lišenim svake inteligencije ili obdarenim najvećom inteligencijom. U tački u kojoj duh poriče duh on je doticao svoju istinu, a sa njom i svoju krajnju slavu i ljubav.

Zahvaljujući Bern aru, učestvovao je i u životu sela. Bio je primoran da ga pozove zbog neke manje boljke, a kasnije su počeli da se viđaju, često sa zadovoljstvom. Bernar je bio tih, ali je izvesna gorčina svetlucala u njegovim naočarima sa okvirom od kosti. Dugo je radio kao lekar u Indokini, i u četrdesetoj godini se povukao u ovaj kutak Alžira. Tu je već nekoliko godina živeo mirno sa ženom, jednom gotovo nemom Indokineskinjom, koja je nosila punđu i moderan kostim. Popustljive naravi, Bernar se prilagođavao svim sredinama. Voleo je selo i ono je volelo njega. U selo je vukao sa sobom i Mersoa. Ovaj je već dobro upoznao gazdu hotela, nekadašnjeg tenora koji je pevao za šankom i, između dva arlaukanja arija iz *Toske*, ženi pretio batinama. Patris je zamoljen da se sa Bernarom pridruži odboru za praznike. Tako su se o praznicima, 14. jula i drugim, njih dvojica šetkali sa trobojkom oko ruke ili su sa ostalim članovima odbora, za zelenim plehanim stolom ulepljenim od slatkih aperitiva, raspravljali da li bina za muzičare treba da bude okićena vretenikom ili palminim lišćem. Čak su hteli i da ga uvuku u neki izborni spor. Ali je Merso imao vremena da upozna seoskog načelnika. Ovaj je, kako je sam govorio, „odlučivao o sudbini svoje opštine“ već deset godina i ta dugovečnost ga je snažila u uverenju da je Napoleon Bonaparta. Ovaj vinogradar koji se obogatio, dao je da mu se sazida kuća u grčkom stilu. Pokazao ju je Mersou. Sastojala se od prizemlja i nadzidanog sprata. Ali je, ne prezajući ni od kakve žrtve, načelnik dao da se u nju ugradi i lift. Uveo je Mersoa i Bernara da ga isprobaju. I Bernar je mirno rekao: „Dobro klizi.“ Od toga dana Merso se duboko divio načelniku. Bernar i on su koristili sav svoj uticaj da ga održe na mestu koje je mnogostruko zasluživao.

Na proleće, malo selo sa zbijenim crvenim krovovima, između brda i mora, bilo je puno cveća, žutih ruža, karanfila, bugenvilija, i zujanja insekata. U vreme sijeste, Merso je izlazio na svoju terasu i gledao kako selo spava i puši se u raskošnoj svetlosti. Glavni predmet priča u selu bilo je suparništvo Moralesa i Bingesa, dvojice bogatih španskih doseljenika koji su posle niza špekulacija postali milioneri. Od tog trenutka obojicu je zahvatila groznica veličine. Kad bi jedan kupio kola, izabrao bi najskuplja. Ali onaj drugi bi kupio ista kola i dao da se u njih ugrade srebrne ručke. Morales je u tome bio pravi genijalac. Zvali su ga „kralj Španije“. I zaista je u svemu tukao Bingesa kome je nedostajalo mašte. Istoga dana kad je, tokom rata. Binges priložio više stotina hiljada franaka za nacionalni zajam, Morales je izjavio: „Ja činim više, dajem sina.“ I nagovorio je sina, premladog da bude mobilisan, da se prijavi. Godine 1925. Binges je stigao iz Alžira u velelepnom trkačkom bugatiju. Petnaest dana kasnije Morales je dao da mu se sazida hangar i kupio avion marke Kodron. Avion je još spavao u svom hangaru. Samo nedeljom su ga pokazivali posetiocima. Kada bi Binges govorio o Moralesu, rekao bi: „Taj golja“, a Morales o

Bingesu: „Ta krečana.“

Bernar je odveo Patrisa kod Moralesa. Na velikoj farmi punoj osa i mirisa grožđa, ovaj ih je primio sa svim znacima poštovanja, ali u espadrilama i samo u košulji jer nije podnosio ni sako ni cipele. Pokazao im je avion, automobile, sinovljevu medalju uokvirenu i izloženu u salonu, i objašnjavajući Mersou kako je nužno udaljiti strance iz francuskog Alžira (on je bio primio državljanstvo, „ali, na primer, onaj Binges“), odveo ih je da vide jednu skoriju inovaciju. Ušli su u ogroman vinograd na čijoj sredini je bila uređena kružna raskrsnica. Na raskrsnici je bio izložen salon Luj XV od najfinijeg drveta i tkanine. Morales je tako mogao da posetioce prima na svom imanju. Mersou, koji je ljubazno pitao šta se dešava kad pada kiša, Morales je ne trepnuvši preko cigare odgovorio: „Tad zamenjujem.“ Vraćajući se sa Bernarom, razgovarali su o razlici između novopečenog bogataša i pesnika. Za Bernara je Morales bio pesnik. Merso je mislio da je mogao biti sjajan rimski car iz doba dekadencije.

Nešto kasnije, Lisijen je provela nekoliko dana na Senui i otišla. Držeći se obećanja, Kler, Roz i Katrin su jednoga jutra došle u posetu Mersou. Ali Patris je već bio daleko od duševnog stanja koje ga je u prvim danima njegove osame nagnalo da ode u Alžir. Ipak je bio srećan što ih ponovo vidi. Sa Bernarom ih je sačekao na izlasku iz velikog žutog autobusa koji je vozio na toj liniji. Dan je bio predivan, selo puno lepih crvenih kola putujućih mesara, cveće bujno, a ljudi u odeći veselih boja. Na Katrininon traženje, seli su nakratko u kafanu. Ona se divila tom sjaju i tom životu, i iza zida na koji se oslanjala osećala je prisustvo mora. U trenutku kada su se spremali da odu, neobična muzika začu se u susednoj ulici. To je ličilo na „marš toreadora“ iz *Karmen*, ali je bilo toliko praskavo i bučno da instrumenti nisu mogli da se usklade. „To je gimnastičko društvo“, reče Bernar. Međutim, pojavi se dvadesetak nepoznatih muzičara koji su bez predaha duvali u najrazličitije duvačke instrumente. Išli su ka kafani, a iza njih, sa žirado šeširom zabačenim unazad, preko marame, hladeći se lepezom od reklama, pojavi se Morales. Iznajmio je muzičare u gradu jer je, kako je kasnije objasnio, „sa ovom krizom, život je postao previše tužan“. Seo je i naredio muzičarima koji su završili svoj marš da se rasporede oko njega. Kafana je bila puna publike. Morales tada ustade i osvrćući se oko sebe, reče dostojanstveno: „Na moje traženje, orkestar će ponovo odsvirati ariju *Toreadora*.“

Odlazeći, male komedijašice su se gušile od smeha. Ali stigavši u kuću, u tamu i hladovinu soba koje su isticale jarku belinu vrtnih zidova punih sunca, vratiše se ćutanju i dubokom skladu koji se, za Katrin, odmah ispoljio kao želja da se sunča na terasi. Merso je ispratio Bernara. Bilo je to drugi put da Bernar vidi delić Mersoovog života. Oni jedan drugome nikada ništa nisu poverili, premda je Merso bio svestan da Bernar nije srećan, a Bernar bio pomalo zbunjen Mersoovim životom. Rastali su se ne izustivši ni reč. Merso se dogovori sa prijateljicama da će sutradan vrlo rano sve četvoro otići na izlet. Senua je bila visoka planina i teška za penjanje. Ukazivala im se perspektiva lepog, zamornog i sunčanog dana.

U zoru savladaše prve strme padine. Roz i Kler su išle napred, a Patris na kraju povorke, sa Katrin. Nisu razgovarali. Postepeno su se peli iznad mora još sasvim belog u jutarnjoj izmaglici. I Patris je ćutao, sav stopljen s planinom, njenom niskom čupavom grivom mrazovca, njenim izvorima, ledenim i u senci i na suncu, njenim telom koje se čas davalo čas opiralo. Hodali su usredsređeno i naporno, dok im je jutarnji vazduh prodirao u pluća kao usijano gvožđe ili oštro sečivo, potpuno su se predavali tom istrajavanju, prevazilaženju, nastojanju da pobede uspon. Umorne, Roz i Kler su usporile. Katrin i Patris su ih pretekli i ubrzo se izgubili iz vida.

„Je si li dobro?“, pitao je Patris.

„Da, veoma je lepo.“

Sunce se pelo na nebu, a sa njim i zujanje insekata, sve glasnije kako je vrućina rasla. Patris je ubrzo skinuo košulju i nastavio put golih prsa. Znoj mu je curio na ramena tamo gde je sunce potklobučilo kožu koja se ljuštila. Krenuli su uskom stazom za koju se činilo da ide duž nagiba planine. Travke koje su gazili sad su bile vlažnije. Ubrzo ih je dočekaao šum izvora i u jednoj useklini mlaz svežine i hlada. Isprskali su jedno drugo, popili malo vode, i Katrin je legla na travu dok je Patris, kose crne od vode i kovrdžave na čelu, žmirkao posmatrajući predeo prekriven ruševinama, blistavim putevima i krhotinama sunca. Zatim je seo blizu Katrin.

„Dok smo sami, Merso, reci mi da li si srećan?“

„Pogledaj“, reče Merso. Put je podrhtavao na suncu i čitava najezda višebojnih infuzorija pela se ka njima. Patris se osmehivao i gladio se po rukama.

„Da, ali htela sam da ti kažem. Naravno, nemoj mi odgovoriti ako ti to smeta.“ Zastala je: „Da li voliš svoju ženu?“

Merso se osmehnuo:

„To nije neophodno“. On uhvati Katrinino rame, i tresući glavom, popraska joj lice vodom: „Pogrešno je, mala Katrin, verovati da moramo da izaberemo, da moramo da uradimo ono što hoćemo, da postoje uslovi za sreću. Jedino je važna volja da budemo srećni, neka vrsta ogromne, uvek prisutne, svesti. Sve ostalo, žene, umetnička delà ili uspеси u društvu, samo su izgovori. Potka koja čeka naš vez.“

„Da“, reče Katrin, očiju punih sunca.

„Važan je izvestan kvalitet sreće: Ja u sreći ne mogu da uživam drukčije osim u njenom upornom i žestokom suočavanju sa svojom suprotnošću. Da li sam srećan? Katrin! Znaš već poznatu formulu: ‘Kada bih morao da svoj život počnem iz početka’, pa lepo, ja bih ga opet započeo na isti način. Naravno, ti ne možeš da znaš šta to znači.“

„Ne“, reče Katrin.

„Kako da ti objasnim, mala. Ako sam srećan, to dugujem svojoj nemirnoj savesti. Osećao sam potrebu da odem i da osvojim onu samoću u kojoj sam mogao da u sebi sučelim ono što je trebalo sučeliti, ono što je bilo sunce i ono što su bile suze... Da, kao čovek — ja sam srećan.“

Roz i Kler su stizale. Ponovo su uzeli svoje torbe. Put je i dalje išao duž planine kroz oblast bujne vegetacije. Putevi su još bili oivičeni smokvama iz Berberije, maslinama i jojobama. Sretali su Arape na magarcima. Potom započеше uspon. Sunce je sada dvostrukom snagom udaralo o svaki kamen na putu. U podne, smlavljeni od vrućine, pijani od mirisa i umora, oni baciše svoje torbe i odustaše od penjanja na vrh. Nagibi su bili kameniti i puni kremena. Jedan mali kržljavi hrast ih primi u svoju okruglu senku. Izvadiše hranu iz torbi pa prezalogajiše. Čitava planina je treperila od svetlosti i zrikavaca. Vrelina se pela i opkoljavala ih ispod hrasta. Patris je legao potrbuške i grudi oslonjenih na kamen udahnuo vrelu miris. U trbuhu je osećao potmule udarce planine, koja kao da je radila. Od njihove jednoličnosti, od zaglušujućeg bruja insekata između toplog kamenja i od divljih mirisa na kraju je zaspao.

Kad se probudio, bio je sav u znoju i slomljen. Bilo je oko 3 sata. Deca su bila nestala. Ubrzo ih najaviše krici i smeh. Vrućina je bila popustila. Trebalo je sići. Tada se prvi put i usred silaženja Merso onesvestio. Kad je došao k sebi ugledao je more, veoma plavo između tri zabrinuta lica. Silazili su sporije. Na poslednjim padinama, Merso je zatražio odmor. More je postajalo zeleno kao i nebo i nekakva blagost se dizala sa horizonta. Na brdima koja su produžavala Senuu oko

malog zaliva, čempresi su sporo tamneli. Svi su ćutali. Tada Kler reće:

„Izgledate umorno.“

„Verovatno, devojćice.“

„Znate, mene se to ne tiće. Ali ova oblast vam uopšte ne prija. More je suviše blizu, vlaga prevelika. Zašto ne odete u Francusku i živite na nekoj planini?“

„Ova oblast mi ne prija, Kler, ali sam ja u njoj srećan. Osećam se u skladu.“

„Mogli biste bili potpunije i duže srećni.“

„Ćovek ne živi srećan duže ili kraće. Srećan je — i taćka. I smrt ne sprećava ništa — ona je samo nesrećan slućaj sreće.“ Svi su ćutali.

„Nisam u to uverena“, ipak reće Roz posle kraće pauze.

Vratili su se sporo dok se spuštalo veće.

Katrin uze na sebe da pozove Bernara. Merso je bio u svojoj sobi, i iznad glatke senke ploćica u kući, video je belu mrlju ograde, more kao traku tamnog lelujavog platna i iznad svetliju noć ali bez zvezda. Osećao se slab, ali ga je, usled neke tajanstvene lekovitosti, njegova slabost činila lakšim i lucidnim. Kad je Bernar zakućao, Merso je osetio da će mu reći sve. Nije mu teško padala njegova tajna. U tom pogledu kao da tajne nije ni bilo. Ako ju je do sada prećutao bilo je to zato što se u izvesnim sredinama misli ne saopštavaju jer se zna da bi povredile predrasude i glupost. Ali je danas, sa tim umornim telom i svojom dubokom iskrenošću — kao što umetnik koji je dugo negovao i gradio svoje delo oseti jednoga dana potrebu da ga pokaže i najzad stupi u vezu sa ljudima — Merso osećao da mora da progovori. I ne znajući da li će to zaista učiniti, nestrpljivo je čekao Bernara.

Iz donjih prostorija do njega dopreše dva sveža smeha i izmamiše mu osmeh. U tom trenutku Bernar uće.

„Šta se dešava?“, zapita.

„Eto“, reće Merso.

Bernar mu posluša pluća. Nije mogao ništa da kaže. Ali bi voleo da ima radio grafiju, ako bi Merso mogao.

„Kasnije“, odgovori ovaj.

Bernar zaćuta i sede na ogradu iznad zaliva:

„Što se mene tiće, ja ne volim da sam bolestan“, reće on. „Nema ničeg rućnijeg i više ponižavajućeg od bolesti.“

Merso je bio ravnodušan. On ustade iz svoje naslonjaće, ponudi Bernara cigaretama, zapali jednu i reće smejući se:

„Smem li da vam postavim jedno pitanje, Bernare?“

„Da.“

„Vi nikada ne idete na kupanje, zašto ste onda izabrali ovo mesto da se povućete?“

„Ah, ne znam više. Prošlo je toliko vremena.“

Posle izvesnog vremena on nastavi.

„Osim toga, uvek sam sve radio iz inata. Sada je bolje. Ranije sam hteo da budem srećan, da učinim ono što treba, da se nastanim, na primer, u zemlji koja bi mi se dopala. Ali sentimentalna anticipacija je uvek pogrešna. Zato treba živeti onako kako nam je najlakše — ne

forsirati se. To je malo cinično. Ali to je i stanovište najlepše žene na svetu. U Indokini sam isprobao sve krajnosti. Ovde, jednostavno, preživam.”

„Da“, reče Merso i dalje pušeći, zavaljen u fotelju i gledajući u plafon. „Ali nisam siguran da je svaka sentimentalna anticipacija pogrešna. One su samo nerazumne. U svakom slučaju, jedina iskustva koja me zanimaju su ona u kojima bi upravo sve bilo onako kako smo se nadali.”

Bernar se osmehnu: „Da, sudbina po meri.”

„Čovekova sudbina“, reče Merso ne pomerajući se, „uvek je uzbudljiva ako je čovek prihvati sa strašću. A za neke je uzbudljiva sudbina uvek sudbina po meri.”

„Da“, reče Bernar, i ustade sa naporom. Nakratko je posmatrao noć, leđa malo okrenutih ka Mersou.

„Vi ste, pored mene, jedini čovek u ovom kraju koji živi bez društva. Ne govorim o vašoj ženi i o vašim prijateljima. Znam da su to samo epizode. A ipak, vi kao da više volite život od mene.” I okrete se: „Zato što, za mene, voleti život ne znači ići na kupanje. To znači ošamutiti se, živeti neobuzdano. Žene, avanture, različite zemlje. To znači delati, nešto osvajati. To je neki vreli i divni život. Najzad, hoću reći... shvatite” (kao da se postideo sopstvenog uzbuđenja), „previše volim život da bih se zadovoljio prirodom.”

Bernar je spremao svoj stetoskop i zatvarao torbu. Merso mu reče:

„U stvari, vi ste idealista.”

A on je imao osećaj da je sve bilo sadržano u trenutku koji ide od rođenja do smrti i da se tu sve odlučuje i potvrđuje.

„U stvari, vidite, idealisti se prečesto suprotstavlja čovek bez ljubavi”, reče Bernar nekako setno.

„Nemojte u to verovati“, reče Merso pružajući mu ruku.

Bernar ju je dugo stiskao.

„Kao vi”, reče on osmehujući se, „misle jedino ljudi koji žive sa nekim velikim očajanjem ili sa velikom nadom.”

„Možda sa oboma.”

„Oh, ja ne ispitujem!”

„Znam”, reče ozbiljno Merso.

Ali kad je Bernar već bio kod vrata, ne razmišljajući, Merso ga pozva.

„Da“, reče doktor okrećući se.

„Da li ste sposobni da prema čoveku osetite prezir?”

„Mislim da jesam.”

„Pod kojim uslovima?”

Bernar je razmislio.

„To je, čini mi se, dosta jednostavno. U svim slučajevima kada se taj čovek rukovodi interesom ili ljubavlju prema novcu.”

„To je zaista jednostavno”, reče Merso. „Laku noć Bernare.”

„Laku noć.”

Ostavši sam, Merso je razmislio. U tački do koje je došao, prezir jednog čoveka ostavljao ga

je ravnodušnim. Ali je on u Bernaru prepoznao duboke odjeke koji su mu ga činili bliskim. Činilo mu se nepodnošljivim da jedan deo njega sudi drugom delu. Da li je postupio iz interesa? Bio je svestan one suštinske i nemoralne istine da je novac jedno od najpouzdanijih i najbržih sredstava za osvajanje dostojanstva. Pošlo mu je za rukom da odagna gorčinu koja obuzme svaku plemenitu dušu kad posmatra sve ono nepravedno i ružno što se vezuje za rođenje i uslove nastajanja neke lepe sudbine. Odbacio je ono gnusno i odvratno prokletstvo po kojem siromasi završavaju u bedi život započet u bedi, odbacio ga je boreći se novcem protiv novca, mržnjom protiv mržnje. A iz te borbe životinje sa životinjom, dešavalo se katkad da se rodi anđeo, sav predat sreći svojih krila i svog oreola na mlakom morskome vetriću. Jedino što Bernaru nije rekao ništa i što će njegovo delo odsad ostati tajno.

Sutradan po podne, oko pet sati, deca su otišla. Kad je trebalo da se popne u autobus, Katrin se okrenula ka moru:

„Do viđenja, plažo“, rekla je.

Trenutak kasnije, tri nasmejana lica gledala su Merso kroz zadnja stakla, i žuti autobus je, poput velike zlatne bube, nestao u svetlosti. Iako bez oblačka, nebo je pritiskalo. Sam na drumu, Merso je u dubini srca osećao mešavinu oslobođenosti i tuge. Tek sada je njegova samoća postala stvarna jer se tek sada osetio vezan za nju. I to što ju je prihvatio, što je sada znao da je gospodar svojih budućih dana, ispunjavalo ga je setom, koja ide uz svaku veličinu.

Umesto da krene glavnim putem, on se vrati među rogače i masline manjim zaobilaznim putem koji je išao podnožjem planine i izbijao iza njegove kuće. Nagazi na nekoliko maslina i primeti da je čitava staza bila išarana crnim mrljama. Krajem leta, rogači šire miris ljubavi nad čitavim Alžirom, i s večeri ili posle kiše kao da čitava zemlja, pošto se podavala suncu, počiva sa utrobom vlažnom od semena koje miriše na gorki badem. Tokom čitavog dana njihov miris se spuštao sa velikih stabala, gust i opojan. Na tom puteljku, u tom večernjem času dok je zemlja opuštено uzdisala, miris je postajao lak, jedva uhvatljiv za Patrisove nozdrve — kao ljubavnica s kojom izlazite posle dugog sparnog popodneva, i koja vas gleda, dok se, rame uz rame, probijate kroz svetla i gomilu.

Pred tim ljubavnim mirisom i tim zgnječnim i mirisnim plodovima, Merso shvati da je godišnje doba na izmaku. Počinjala je duga zima. Ali on je bio spreman da je dočeka. Sa tog puteljka se nije videlo more, ali se na vrhu planine primećivala laka crvenkasta izmaglica koja je najavljevala veće. Na tlu, mrlje svetlosti su bledele među senkama krošnji. Merso snažno udahnu gorki i omamljujući miris koji je te večeri blagosiljao njegovu svadbu sa zemljom. To veće koje je padalo na svet, na puteljak između maslina i trišlji, na vinograde i crvenu zemlju, dok je u blizini more tiho šumelo, to veće je ulazilo u njega kao plima. Toliko je sličnih večeri doživeo kao obećanje sreće da mu je ovo koje je osećao kao sreću pokazalo koliki je put prevalio od nade do pobeđe. Nevina srca, prihvatao je to zeleno veće i tu zemlju vlažnu od ljubavi sa istim drhtajem strasti i žudnje kao kad je, nevina srca, ubio Zagreja.

V

U januaru su procvetali bademi. U martu su se stabla kruške, breskve i jabuke prekrila cvetovima. Narednog meseca izvori su neprimetno nadošli, a zatim se vratili normalnom vodostaju. Početkom maja kosila se trava za seno, a krajem maja žnjeo ovas i ječam. Kajsije su već bile nabubrile od leta. U junu su se pojavile rane kruške zajedno sa velikim žetvenim radovima. Izvori su već presušivali, a vrućina rasla. Ali, presahla s te strane, zemaljska krv je na

drugim mesti ma podsticala cvetanje pamuka i davala slast prvom grožđu. Naišao je veliki vreli velar, osušio zemlju i zapalio požare na sve strane. I odjednom je stiglo novo godišnje doba. Berbe su se užurbano završavale. U septembru i oktobru veliki pljuskovi su očistili zemlju. A sa kišom, tek što su letnji radovi bili završeni, otpočele su pripreme zemljišta i prve setve, dok su izvori naglo nadolazili i pretvarali se u bujice. Na kraju godine, žito je već klijalo na nekim njivama, dok se na drugima oranje tek okončavalo. Malo kasnije, bademi su se ponovo zabeleli na ledeno plavom nebu. Nova godina se nastavljala na zemlji i na nebu. Posađen je duvan, vinogradi su okopani i isprskani sumporom, voćke nakalemljene. Istog meseca su sazrele mušmule. I ponovo je došlo vreme za kosidbu, žetvu i letnje radove. Sredinom godine na trpeze je stiglo krupno sočno voće koje se lepilo za prste: smokve, breskve i kruške koje su ljudi halapljivo jeli između dva trešenja. Tokom naredne berbe, nebo se prekrilo. Stižući sa severa, projezdila su crna i tiha jata čvoraka i drozdova. Za njih su masline već bile zrele. Bile su obrane ubrzo posle njihovog prolaska. U lepljivoj zemlji žito je još jednom proklijalo. Sad su velika jata oblaka, stižući opet sa severa, prohujala preko mora i zemlje, počistila penu sa vode i ostavila je čistu i ledenu pod kristalnim nebom. Daleke i tihe munje parale su nekoliko dana večernje nebo. Počele su prve hladnoće.

Otrpili u to vreme, Merso je prvi put legao u postelju. Naleti pleuritisa su ga zatvorili i mesec dana ga zadržali u sobi. Kad je ustao, krajnje padine Senue bile su prekrivene procvetalim voćkama sve do mora. Nikad nije bio toliko osetljiv na proleće. I prve noći svog oporavka dugo je hodao poljem sve do brda punog ruševina gde je spavala Tipaza. U tišini punoj svilenih šumova neba, noć je bila kao mleko nad svetom. Merso je išao strmom obalom, duboko utonuo u meditaciju o toj noći. Malo niže more je tiho šumelo. Izgledalo je puno meseca i somota, meko i glatko kao životinja. U tom času, dok mu je život izgledao toliko dalek, sam, ravnodušan na sve i na samog sebe, Mersou se učini da je najzad dosegao ono za činije tragao i da je taj mir koji ga je ispunjavao bio posledica strpljivog napuštanja samog sebe, do kojeg je došao uz pomoć log toplog sveta koji ga je poricao bez ljutnje. Hodao je lako i šum njegovih koraka mu se činio stran, poznat naravno, ali kao što su mu bili poznati šumovi životinja u žbunju trišlje, udari mora ili treptaji noći u dubini neba. Osećao je svoje telo, ali sa istom spoljašnjom svešću s kojom je osećao topli dah te proletnje noći i miris soli i truleži koji je dolazio s mora. Njegovo jurcanje svetom, njegova potraga za srećom, užasna Zagrejova rana, puna mozga i kosti, prijatni i uzdržani časovi provedeni u Kući pred Svetom, njegova žena, njegove nade i njegovi bogovi, sve je to bilo pred njim, ali kao najdraža od svih priča, izabrana bez ikakvog valjanog razloga, strana i potajno bliska, omiljena knjiga koja godi i potvrđuje ono najdublje u srcu, ali koju je napisao neko drugi. Prvi put je osećao da za njega nema druge stvarnosti osim slučajne strasti, želje za bujnošću, nagonске, inteligentne i prijateljske srodnosti sa svetom. Ne osećajući ni bes ni mržnju, nije žalio ni za čim. I sedeći na steni čije je rošavo lice osećao pod prstima, gledao je more kako se tiho nadima na mesečini. Mislio je na Lisjenino, lice koje je milovao, i na njene mlake usne. Po glatkoj površini vode, mesečina je, slična ulju, prosipala duge lelujave osmehe. Mora da je voda bila mlaka kao usta, i meka, i spremna da utone ispod muškarca. I dalje sedeći, Merso je osetio koliko je sreća blizu suza, dok se sav predavao tom tihom ushićenju u kojem se nada i beznađe prepliću sa ljudskim životom. Svestan a ipak stranac, pun strasti a nezainteresovan, Merso je shvatao da su se njegov život i njegova sudbina bližili kraju i da će se sav njegov napor od sada sastojati u tome da prihvati tu sreću i da se suoči sa njenom strašnom istinom.

Sada je morao da uroni u toplo more, da se izgubi kako bi se ponovo našao, da pliva u mesecu i u mlakoći kako bi ućutkao ono što je u njemu još ostalo od prošlosti i kako bi se rodila duboka pesma njegove sreće. Skinuo se, spustio niz nekoliko stena i ušao u more. Ono je bilo toplo kao telo, bežalo duž njegove ruke, lepilo mu se za noge u neuhvatljivom i sveprisutnom zagrljaju. Plivao je ravnomerno i osećao kako leđni mišići daju ritam njegovom kretanju. Svaki put kad bi podigao ruku, bacao je na ogromno more snopove srebrnih kapi, nudeći, pred nemim i živim nebom, sliku blistave setve za neku žetvu sreće. Zatim bi ruka ponovo uronila, i kao snažan raonik, zaorala, sekla vodu nadvoje tražeći u njoj novi oslonac i mlađu nadu. Iza njega, udaranje njegovih nogu stvaralo je komešanje pene i šum pljuskanja vode, neobično jasan u noćnoj samoći i tišini. Bio je ushićen što oseća svoj ritam i svoju snagu, napredovao je brže i ubrzo se našao daleko od obale, sam u srcu noći i sveta. Odjednom je pomislio na dubinu koja se prostirala ispod njega i zaustavio kretanje. Sve stoje bilo ispod njega mamilo ga je kao lice nekog nepoznatog sveta, produžetak ove noći koja ga je vraćala samom sebi, srce i so još neistraženog života. Tad mu dođe jedno iskušenje, ali ga on odmah odbaci u velikoj radosti tela. Zapliva snažnije i dalje. Čudesno umoran, okrete se ka obali. U tom trenutku je ušao u neku ledenu struju i morao da se zaustavi, dok su mu zubi cvokotali a pokreti bili neusklađeni. Ovo morsko iznenađenje ga je očaralo, led mu je prodirao u udove i, poput ljubavi nekog boga, palio ga lucidnim i strasnim zanosom koji ga je ostavljao bez snage. Vratio se teže, i na obali, naspram neba i mora, obukao se cvokoćući i smejući se od sreće.

U povratku mu je pozlilo. Sa staze koja se pela od mora do njegove vile, mogao je da vidi stenovitu uzvišicu pred sobom, glatke stubove i ruševine. I odjednom se predeo obrnuo i on je bio oslonjen na jednu stenu, dopola oboren na grm tri šije čije je prignječeno lišće puštalo svoj miris. S mukom se vratio u vilu. Njegovo telo, koje ga je maločas nosilo do krajnjih granica radosti, sad ga je gurnulo u užas koji mu je stezao utrobu i sklapao oči. Skuvao je čaj. Ali je uzeo prljavu šerpu, pa mu je od masnog čaja pripala muka. Ipak ga je popio i otišao da legne. Dok je skidao cipele, na rukama iz kojih se krv povukla ugledao je veoma ružičaste, proširene, povijene nokte koji su mu prekrivali vrhove prstiju. Nikada nije imao ovakve nokte koji su njegovoj ruci davali neki skvrčen i nezdrav izgled. Osetio je kako mu neka klešta stežu grudi. Zakašljao se i više puta pljunuo normalno, iako mu je u ustima bio ukus krvi. U krevetu su ga podilazili dugi drhtaji. Osećao je kako se penju od ekstremiteta njegovog tela i spajaju se u ramenima kao dva mlaza ledene vode, dok su mu zubi cvokotali iznad čaršava koji mu se učiniše vlažni. Kuća je postala ogromna i poznati zvuci su se beskrajno širili, kao da nisu nailazili na zidove koji bi zaustavili njihovo odzvanjanje. Čuo je more kao kotrljanje vode i šljunka, lepet noći iza velikih okana i lavež pasa na udaljenim imanjima. Bilo mu je toplo i on odbaci čaršave, pa hladno, i on ih navuče. U tom klaćenju između dve patnje, log dremeža i tog nemira koji mu nije dao da spava, odjednom shvati da je bolestan. Užasnu ga pomisao da će možda umreti u toj vrsti nesvesnog stanja, lišen mogućnosti da gleda pred sobom. U selu se oglasio crkveni sat, a on nije mogao da utvrdi broj otkucaja. Nije hteo da umre kao bolesnik. Nije hteo da bolest bude za njega ono što često jeste, opadanje i nekakav prelaz u smrt. Želeo je, još nesvesno, susret svog života punog krvi i zdravlja sa smrću. Ali nije hteo prisustvo smrti i onoga što je gotovo već bilo smrt. Ustao je, teško dovukao fotelju do prozora, seo i pokrio se ćebetom. Iza zavesa, koje su bile lake na mestima gde nabori nisu pravili zadržavanja na tkanini, video je zvezde. Dugo je disao i stezao ručke fotelje da bi smirio ruke koje su se tresle. Hteo je da povрати lucidnost. „To je moguće“, mislio je. Istovremeno je mislio na plin koji je ostao otvoren u kuhinji. „To je moguće“,

ponavljao je sebi. I lucidnost je dugo strpljenje. Sve se može steći i postići. Pesnicama je udarao ručke fotelje. Čovek se ne rađa jak, slab ili jake volje. Čovek postaje jak, postaje lucidan. Sudbina nije u čoveku nego oko čoveka. Tad je primetio da plače. Neka neobična slabost, kukavičluk nastao u bolesti, vraćala ga je detinjstvu, suzama. Ruke su mu bile hladne, a u srcu je osećao ogromno gađenje. Mislio je na svoje nokte, ispod ključne kosti opipavao ganglije koje mu se učiniše ogromne. A napolju je bila sva ta lepota prosuta na svet. Nije hteo da napusti svoju želju za životom, svoju strast prema životu. Mislio je na one večeri nad Alžinom kad se na zelenom nebu diže žagor ljudi koji na zov sirena izlaze iz fabrika. Između ukusa pelina, divljeg cveća među ruševinama i usamljenih kućica okruženih čempresima u Sahelu, nastajala je slika jednog života gde su lepota i sreća dobijale njegovo očajno lice i gde je nalazio neku vrstu kratkotrajne večnosti. Nije hteo da napusti sve to, a nije hteo ni da ta slika traje bez njega. Ispunjen pobunom i sažaljenjem, vide tada Zegrejovo lice okrenuto ka prozoru. Dugo je kašljao. Teško je disao. Gušio se u svojoj noćnoj odeći. Bilo mu je hladno. Bilo mu je toplo. Goreo je ogromnim mutnim besom, stisnutih pesnica, dok mu je sva krv udarala pod lobanjom; praznog pogleda je iščekivao novi drhtaj koji će ga opet baciti u šlepu groznice. I drhtaj dođe, predade ga vlažnom i zatvorenom svetu u kojem mu se oči sklopiše i ućutkaše pobunjenu životinju, koja nije ustupala svoju žeđ i svoju glad. Ali pre nego stoje zaspao, imao je vremena da vidi kako se noć beli iza zavesa i da čuje, dok je svitalo i svet se budio, nešto nalik na ogroman zov nežnosti i nade koji je nesumnjivo utemeljivao njegov užas od smrti, ali ga je istovremeno i uveravao da će razlog za umiranje naći u onome stoje do tada bilo sav njegov razlog da živi.

Kad se probudio, dan je već bio odmakao i čitav jedan narod ptica i insekata pevao je po vrućini. Pomislio je da Lisijen treba da stigne baš toga dana. Bio je slomljen i jedva se dovukao do kreveta. U ustima mu je bio ukus groznice i ona krhkost koja u očima bolesnika čini stvari tvrdim a bića nepodnošljivijim. Poslao je po Bernara. Ovaj je došao, uvek tih i užurban, poslušao mu pluća, skinuo naočare i obrisao stakla. „Loše“, rekao je. Dao mu je dve injekcije. Dok mu je davao drugu, Merse se onesvestio, iako nije bio previše osetljiv na fizički bol. Kad je došao k sebi, Bernar ga je jednom rukom držao za ručni zglobov, a u drugoj je držao svoj sat i posmatrao isprekidano napredovanje sekundare. „Vidite, nesvestica od četvrt sata. Srce vam popušta. Možda se iz sledeće nećete izvući.“

Merse sklopi oči. Bio je iznemogao, belih i suvih usana, šištao je dišući.

„Bernar“, reče on.

„Da.“

„Neću da završim u nesvesti. Moram da vidim jasno, razumete.“

„Da“, reče Bernar. I dade mu nekoliko ampula. „Ako se osećate slabo, slomite i popijte. To je adrenalin.“

Odlazeći, Bernar je sreo Lisijen, koja je stizala:

„Uvek šarmantna.“

„Patris je bolestan?“

„Da.“

„Je li ozbiljno?“

„Ne, sve je u redu“, reče Bernar. I odlazeći: „U stvari, jedan savet, ostavljajte ga samog koliko god je to moguće.“

„Ah“, reče Lisijen, „znači da nije ništa.“

Merso se gušio čitavog dana. Dva puta je osetio hladnu i upornu prazninu koja ga je usisavala u novu nesvest, i dva puta ga je adrenalin izvukao iz tog tečnog potonuća. I čitavog dana su njegove tamne oci posmatrale veličanstvenu prirodu. Oko 4 sata, veliki crveni čamac se pojavio na moru i postepeno rastao, blistav od sunca, vode i krljušti. Perez je stoječki ravnomerno veslao. Noć je ubrzo pala. Merso je sklopio oči, i prvi put od prethodne večeri se osmehnuo. Nije progovorio ni reč. Lisijen, koja je već neko vreme bila u njegovoj sobi, nejasno uznemirena, bacila se na njega i poljubila ga.

„Sedi“, rekao je Merso. „Možeš da ostaneš.“

„Nemoj da govoriš“, rekla je, „to te zamara“.

Bernar je opet došao, dao mu injekcije, i otišao. Veliki crveni oblaci sporo su prolazili nebom.

„Kad sam bio dete“, s naporom je rekao Merso, sav utonuo u jastuk i očiju uprtih u nebo, „majka mi je govorila da se to duše mrtvih penju u raj. Bio sam oduševljen što imam crvenu dušu. Sad znam da je to najčešće najava vetra. Ali je isto tako čarobno.“

I poče noć. Slike su nadirale. Velike fantastične životinje su klimale glavom iznad pustinijskih pejzaža. Merso ih blago potisnu na dno svoje groznice. Samo je Zegrejevom licu dopuštao da se pojavi u svom krvavom bratstvu. Sad je onaj koji je usmrtio trebalo da umre. I kao nekad sa Zagrejom, lucidni pogled kojim je gledao život bio je pogled muškarca. Do sada je živio. Sad bi se moglo govoriti o njegovom životu. Od velikog uništilačkog elana koji ga je nosio napred, od prolazne i stvaralačke poezije života, ništa više nije ostalo osim istine bez bora koja je suprotna poeziji. Od svih ljudi koje je nosio u sebi kao svako na početku ovog života, od različitih bića koja su ukrštala svoje korenje ali se nisu poistovećivala, sad je znao koje bio: i on je taj izbor, koji stvara čovekovu sudbinu, učinio svesno i hrabro. U tome je bila sva njegova sreća što živi i što umire. Shvatao je da je plašiti se te smrti koju je posmatrao s životinjskom pometnjom značilo plašiti se života. Strah od smrti potvrđivao je beskrajnu vezanost za ono stoje živo u čoveku. I svi oni koji nisu učinili ništa presudno da bi uzdigli svoj život, svi oni koji su strepeli od nemoći i veličali je, zapravo su se bojali smrti jer je ona davala potvrdu životu s kojim oni nisu imali veze. Nisu se naživeli jer nikada nisu ni živeli. I smrt je bila čin koji je zauvek lišavao vode putnika koji je uzalud pokušavao da utaži svoju žeđ. Ali je za druge ona bila kobni i nežni gest koji briše i poriče, osmehuje se i priznanju i pobuni. Proveo je tako dan i noć sedeći na krevetu, s rukama na noćnom stočiću i glavom u rukama. U ležećem položaju nije mogao da diše. Lisijen je sedela kraj njega i posmatrala ga bez reci. Merso bi je povremeno pogledao. Mislio je kako će postati podatna u rukama prvog koje je bude obgrlio posle njega. Sva u grudima, nudiće se kao što je i njemu bila ponuđena, i svet će se nastaviti u mlakoći njenih poluotvorenih usta. Katkad je dizao glavu i gledao kroz prozor. Nije bio obrijan, njegove oči, crvene oko rubova i duboko upale, izgubile su svoj tamni sjaj, a upali bleđi obrazi ispod plavičaste dlake potpuno su ga preobrazili.

Njegov pogled bolesne mačke bio je uprt u okna. Disao je i okretao se ka Lisijen. Tad bi se osmehnuo. I taj tvrdi i lucidni osmeh davao je neku novu snagu, vedru ozbiljnost, tom licu koje se sa svih strana smekšavalo i bežalo.

„Jesi li dobro?“, zapitala je Lisijen ugašenim glasom.

„Jesam.“ I vraćao se noći svojih ruku. Na ivici snage i otpora, prvi put se iznutra pridružio Rolanu Zagreju, čiji ga je osmeh na početku toliko nervirao. Njegovo kratko i ubrzano disanje

ostavljalo je na mermeru noćnog stočića vlažni trag koji mu je vraćao toplotu. I u toj nezdravoj mlakoći koja se pela ka njemu, jasnije je osećao ledene vrhove svojih prstiju i svojih stopala. Baš to je otkrivalo nekakav život, i na tom putu od hladnog ka toplom, ponovo je nalazio ushićenje koje je svojevremeno obuzelo Zagreja, zahvalnog „životu što mu omogućava da još gori“. Osećao je snažnu i bratsku ljubav prema tom čoveku koji mu je bio tako dalek i shvatao da je ubivši ga sa njim bio na svadbi koja ih je zauvek vezala. Shvatao je da su delili taj teški put suza koji je u njemu bio kao pomešani ukus života i smrti. I u samoj Zagrejskoj nepomičnosti kad se suočio sa smrću, otkrio je tajnu i tvrdnu sliku sopstvenog života. Groznica mu je pomagala, a sa njom i zanosna izvesnost da će ostati svestan do kraja i umreti otvorenih očiju. I Zagrejske oči su bile otvorene onoga dana i suze su se kotrljale u njima. Ali, bila je to poslednja slabost čoveka koji nije sudelovao u sopstvenom životu. Patris se nije plašio te slabosti. Osećajući grozničave damare svoje krvi koja se uvek zadržavala na nekoliko santimetara od granica njegovog tela, on je znao da to neće biti i njegova slabost. Jer on je svoju ulogu odigrao, on je ispunio jedinu čovekovu dužnost — da bude srećan. Ne zadugo, bez sumnje. Ali vreme tu nije bitno. Ono samo može biti prepreka, ili nije ništa. A on je prepreku uništio, i nije mu bilo važno da li će taj unutrašnji brat koga je začeo u sebi trajati dve godine ili dvadeset godina. Sreća je bila u tome što je bio.

Lisijen je ustala i pokrila Mersoova ramena s kojih je spalo ćebe. Od log dodira on je zadrhtao. Od onoga dana kada je kinuo na malom trgu u blizini Zagrejske vile, pa do ovog časa, telo ga je verno služilo i otvaralo svetlu. Ali je ono istovremeno nastavljalo da živi sopstvenim životom, odvojenim od čoveka kome je dalo oblik. Tokom nekoliko proteklih godina ono je nastavilo svoje sporo raspadanje. Sada je završilo svoju krivu putanju i bilo je spremno da napusti Merso i vrati ga svetlu. U tom iznenadnom drhtaju, kojeg je Merso bio svestan, još jednom je pokazalo ono saučesništvo koje im je već donelo toliko radosti. Samo u tom svojstvu, Merso je taj drhtaj doživeo kao radost. Svestan, a takav je i trebalo da bude, bez zavaravanja, bez kukavičluka — sam sa sobom — u četiri oka sa svojim telom — očiju uperenih u smrt. Bio je to muški posao. Ništa, nijedna ljubav, nikakav dekor, samo beskrajna pustinja samoće i sreće u kojoj je Merso igrao svoje poslednje karte. Osećao je kako mu dah slabi. On udahnu gutljaj vazduha i u tom kretanju zakrčaše sve orgulje njegovih grudi. Osećao je da su mu listovi sasvim hladni a ruke neosetljive. Razdanjivalo se.

Jutro koje se pomolilo bilo je puno ptica i svežine. Sunce se diglo brzo i u jednom skoku bilo iznad horizonta. Zemlja se prekrila zlatom i toplotom. Nebo i more su se prskali plavom i žutom svetlošću, velikim skakutavim mrljama. Digao se laki vetar i vazduh s ukusom soli je ulazio kroz prozor i osvežavao Mersoove ruke. U podne je vetar stao, dan se rasprsnuo kao zrela voćka i razlio se po čitavom prostranstvu sveta kao mlak i sparan sok, u iznenadnom koncertu zrikavaca. More se prekrilo tim zlatnim sokom kao uljem i vratilo zemlji pritisnutoj suncem topli dah koji ju je otvorio, isparavajući mirise pelina, ruzmarina i vrućeg kamena. Iz svog kreveta Merso je osetio taj udar i to darivanje i otvorio je oči ka moru, ogromnom i zaobljenom, blistavom, prepunom osmeha svojih bogova. Odjednom je primetio da sedi na krevetu i da je Lisijenino lice sasvim blizu njegovog. U njemu se, kao iz utrobe, sporo peo neki kamenčić i probijao se ka njegovom grlu. Disao je sve brže, koristeći prelaze. Ono nešto se i dalje pelo. On pogleda Lisijen. Osmehnu se bez grča, i taj osmeh je dolazio iznutra. Leže na leđa i oseti sporo penjanje u sebi. Pogleda Lisijenine pune usne, i, iza nje, osmeh zemlje. Gledao ih je istim pogledom i sa istom željom.

„Još jedan minut, jedna sekunda“, pomislio je. Penjanje se zaustavilo. I kamen među kamenovima, on se radosna srca vrati istini nepokretnih svetova.